

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
Исторически факултет

Том 68

1974

ANNUAIRE DE L'UNIVERSITE DE SOFIA
Faculté d'Histoire

Tome 68

1974

ВЕЛИЧКО ГЕОРГИЕВ
НАРОДНИЯТ СГОВОР

VELITSCHKO GUEORGUIEV
L'ENTENTE POPULAIRE

Рецензент: проф. *Илячо Димитров*

Редактор Доц. *Евлоги Бужаики*

ПРЕДГОВОР

Проблемите, свързани с началната история на фашизма в България, както и изобщо с историята на фашизма в страната, отдавна са станали предмет на научно дирене. В редица свои работи, макар и доста лаконично, на въпроси от началната история на фашизма се спира Я. Йоцов. Ще отбележим по-специално студията му „За социално-икономическата основа на фашистката диктатура у нас в нейния начален етап (1923—1925)“¹, в която доказва тесните връзки между важни дейци на Военния съюз и Народния съговор с едрия капитал. На възникването и началния етап от развитието на фашизма обръна внимание и Й. Митев. В труда си, посветен на деветоюнския фашистки преврат, той осветлява някои моменти от възникването и дейността на Военния съюз, кратко споменава за образуването на Народния съговор и обстойно изяснява подготовката и извършването на фашисткия преврат от 9 юни 1923 г.²

Обща характеристика на предпоставките и на някои моменти от дейността на Народния съговор се съдържат в редица работи, посветени на историята на БКП през следвоенния период, както и на управлението на БЗНС. Тук специално ще отбележим труда на Д. Косев за Септемврийското въстание 1923 г.³

През 1965 г. по инициатива на Българското историческо дружество беше организирана дискусия по проблеми от историята на фашизма в България.⁴ В процеса на дискусията се казаха много и ценни, макар и общи, неща за възникването, същността, периодизацията на фашизма, за неговата роля в политическата история на страната. Наред с другото обаче дискусията разкри нуждата от конкретни разработки върху възникването, развитието и ролята на отделните фашистки формации.

След станалата дискусия и във връзка с написването на многотомна история на България се забелязва активно настъпление в разработването на нови страни главно на политическата история на България, включително и за времето след Първата световна война. В някои изследвания се третира

---

¹ Я. Йоцов. За социално-икономическата основа на фашистката диктатура у нас в нейния начален етап (1923—1925). — ИПр, 1959, кн. 5.

² Й. Митев. Фашисткия преврат на 9 юни и Юнското антифашистко въстание. II изд. С., 1973.

³ Д. Косев. Септемврийското въстание 1923 г. II изд. С., 1973.

⁴ Хр. Несторов. Дискусия върху характера и същността на българския фашизъм. — ИБИД, т. 25, 1967.

проблемът, който е обект на настоящата работа. Някои моменти от ролята на Народния съговор във връзка с формирането на политическия режим, установен с преврата на 9 юни 1923 г., разкри Р. Гришина.⁵ Известни съображения за мястото и ролята на Народния съговор в политическата система между 9 юни и Септемврийското въстание 1923 г. изказа и Н. Недев.⁶

В своите работи „Кризата в общественно-политическите възгледи на буржоазната демокрация в България 1919—1923 г.“⁷ и „Създаване на Демократическия съговор“⁸ Ст. Радулов засяга отчасти и моменти от възникването на фашизма в България и частно на Народния съговор. Някои моменти от историята на Народния съговор през следдеветоюнския му период и специално мястото и ролята му във формирането на политическата система на установения с деветоюнския преврат режим се разглеждат и в студията на пишещия тези редове „Буржоазният политически фронт в България в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г.“⁹.

Когато този труд беше завършен, от печат излезе нова работа на Ст. Радулов „Народният съговор и генезисът на българския фашизъм (1921—1923)“¹⁰. Това е първото специално изследване, посветено на ролята на тази организация в началния етап от историята на фашизма в България. Макар авторът да предпоставя и да пресилва някои положения, да противоречи сам на себе си на някои места, да допуска някои изопачавания и произволни допълнения на някои от ползуваните извори, той е успял да покаже много попълно, отколкото беше направено досега, ролята и мястото на Народния съговор в политическите борби през 1922 и първите две трети от следващата година.

И все пак много извори за историята на Народния съговор са останали неизползувани в досегашните публикации, недостатъчно внимание е отделено на неговата предистория, на политико-организационните и идейните му корени, на връзките и взаимоотношенията на Народния съговор с други политически формации, на идейно-политическата му дейност, на формирането и развитието на неговата платформа и пр. Като си служи с повече изворов материал и в един по-широк план, авторът на предлаганата работа прави опит да отговори и на посочените по-горе въпроси и по този начин да даде по-пълна представа за историята на Народния съговор, без претенции да бъде изчерпателен във всичко. Това, от една страна, и някои различия по същество и в нюанси от съществуващи засега в научно обръщение преценки, изводи и заключения във връзка с Народния съговор, от друга, оправдават публикуването и на това изследване.

⁵ Р. Гришина. Некоторые вопросы становления военно-фашистской власти в Болгарии (июнь — ноябрь 1923). — Советское славяноведение, 1972, кн. 1.

⁶ Н. Недев. За характера на Септемврийското въстание 1923 г. С., 1973, с. 25 и сл.

⁷ Ст. Радулов. Кризата в общественно-политическите възгледи на буржоазната демокрация в България 1919—1923 г. — Научни трудове на АОНСУ, сн. 52, С., 1972.

⁸ Ст. Радулов. Създаване на Демократическия съговор. — Научни трудове на АОНСУ, кн. 64 от 1974.

⁹ В. Георгиев. Буржоазният политически фронт в България в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г. — ГСУ ИФ, т. 66, С., 1975.

¹⁰ Ст. Радулов. Народният съговор и генезисът на българския фашизъм (1921—1923). — Известия на Института по история на БКП, т. 33, С., 1975, с. 373—408.

I. ПРЕДШЕСТВЕНИЦИ НА НАРОДНИЯ СГОВОР

След революционните събития в Русия през 1917 г. и особено след установяването на съветска власт в резултат на победата на Великата октомврийска социалистическа революция и българската буржоазия се разтревожи за бъдещата си съдба. Нейна голяма грижа стана запазването на капиталистическия строй и защитата на извоюваните през Първата световна война териториални придобивки. Сред най-далновидните представители на буржоазията, организираши в съглашенофилските партии, постепенно се наложи разбирането за политическото сплотяване на борещите се за запазване на социално-икономическото статукво на страната. Тази тенденция намери израз в усилията на т. нар. опозиционен блок, създаден през Първата световна война, в излъчените от него или от неговите съставки правителства в края на войната и непосредствено след нея. В организационно-политическо отношение тя намери израз в много по-настойчивото искане да се реализира възникналата още преди войната идея за обединяване на някои от буржоазните партии с цел да бъдат създадени мощни буржоазни формации. В началото на юли 1918 г. непосредствено след образуването на правителството на Демократическата и Радикалната партия ръководствата на последните и на Народната, Прогресивно-либералната, Българската работническа социалдемократическа партия (обединена) и БЗНС в Плевен писаха в един съвместен документ: „Сближението, създадено сега между партиите от блока, трябва да се скрепи още повече. Доброто бъдеще на страната изисква за дълго време общите усилия на партиите на реда и прогреса и налага дори да се заработи за едно организационно единство поне на най-близките по идеи измежду нас.“¹ До края на войната обаче това остана само пожелание, защото нито една от буржоазните партии не разполагаше с някаква, макар и слаба, организация и защото нито едно от техните ръководства не бяха готови да преговарят по този въпрос.

След излизането на България от войната тази идея продължаваше да бъде отстоявана от определени среди в съглашенофилските буржоазни партии.² Скоро тя беше подхваната и от напълно компрометираните се либерални партии, които управляваха България през войната и станаха едни от главните виновници за националната катастрофа.³ През 1919 и началото на следващата година обаче практически за нейното реализиране не беше постигнато нищо.

Пак в самия край на Първата световна война, и то непосредствено след социалистическата революция в Русия, сред част от българската буржоазия: представители на някои буржоазни партии, жадуващи да се занимават с политика безпартийни буржоазни интелектуалци, офицери, тясно свързани с двореца дейци на националноосвободителното движение и др., възникна идеята за създаване на непартийни политически формации, които да съдействуват за сплотяване на пьстрия, разноезичен и свадлив буржоазен политически фронт. Първата своеобразна организация с такова предназначение беше създадена в самия край на 1917 г. Велика масонска ложа на България. В годи-

¹ БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 3, Протокол на представителите на партиите от блока, Плевен, 7 юли 1918.

² Пак там, а. е. 1851, л. 51, Протокол № 3 на окръжния конгрес на Прогресивно-либералната партия в Одрински окръг, 9 юни 1919.

³ В. Георгиев. Образуване на Националлибералната партия. — ИБИД, т. 30.

ните непосредствено след войната тя се разрасна и достигна близо триста души членове, които бяха представители на всички среди на българската буржоазия и нейната интелигенция. Масонската ложа се изграждаше като безпартийна буржоазна организация, осъждаше партийната разпокъсаност в буржоазния лагер и ратуваше за постигане на единство в неговите редове в името на общобуржоазни класови интереси. С организационните си принципи, с непартийния си общобуржоазен характер, с амбициите си да играе ръководна роля в координирането на борбата на цялата класа против заплахващите капиталистическото господство сили Великата ложа на България подказа и дори даде пример за създаване от участващи в нея партийни и безпартийни буржоазни политически дейци на политически организации, вдъхновяваше тяхната дейност, съдействуваше за съгласуване на тази дейност и за насочването на всички струи на буржоазния лагер в общо политическо русло.⁴

Друга организация от подобен общобуржоазен тип беше Институтът за защита на българските интереси. Той беше образуван на 10 февруари 1918 г. в София. Начело на института застана ген. Ал. Протогеров — директор на Дирекцията за стопански грижи и обществена предвидливост и велик майстор на Великата масонска ложа на България. В неговото ръководство влизаха още: подпредседатели — П. Петрович, banker и търговец, виден деец на Народната партия, и Г. Тодоров; секретар — проф. Александър Цанков; съветници — Янаки Моллов, Янко Д. Стоенчев (адвокат и член на Демократическата партия), подполковник Коста Николов — началник на щаба на ДСГОП, Ас. Иванов, Крум Мутафов (banker), кап. Тодор Радев, Д. Коцев и Г. Пенчев.⁵

Появата на тази организация беше тясно свързана с ръководството и политиката на реорганизираната на 4 април 1917 г. и оглавена от ген. Ал. Протогеров ДСГОП.⁶ В ръководството на дирекцията влизаха освен споменатия генерал още подполк. К. Николов — началник на щаба, помощник-директор проф. Ал. Цанков, проф. Ян. Моллов, Я. Стоенчев, П. Г. Петрович. Отговорни места в ръководството на дирекцията заемаха Д. Коцев — интендант, Т. Радев, Кр. Мутафов, Г. Пенчев, Г. Тодоров и др.⁷

Под ръководството на този екип ДСГОП разгръна интензивна дейност по направляването и контрола на народното стопанство в края на участието на България в Първата световна война.⁸ Що се отнася до намесата на държавата в стопанския живот на страната, споменатите дейци на ДСГОП най-напред и повече от всеки друг представител на българската буржоазия се сдобиха с известен опит. Този опит утвърди у тях убеждението за необходи-

⁴ Подробности у В. Георгиев. Из историята на масонството в България. — ИПр, 1976, кн., 5.

⁵ БИА, ф. 15, а. е. 1903, л. 84, Учредителен протокол на Института за защита на българските интереси, 18. II. 1918.

⁶ Държавен вестник, бр. 75 от 6. IV. 1917, Закон за изменение и допълнение на Закона за стопански грижи и обществена предвидливост; бр. 85 от 23. IV. 1917, Указ № 19 от 7. IV. 1917.

⁷ Известия на ДСГОП, бр. 1, 7, 8, 11, 35, 46 от 1917; бр. 43 от 10. VII. 1918; бр. 63 от 23. X. 1918.

⁸ Ал. Цанков. Последствия от войната. С., 1919, с. 52—97; Ив. Дерменджиев. Намесата на държавата в стопанството през периода на Първата световна война. — ГСУ, ЮФ, ч. I, т. 47, 1954—1955, с. 337—403; В. Жацова. Опити за държавно регулиране икономиката на България през Първата световна война (1915—1918). — ВИСБ, 1968, кн. 6, с. 56—73.

мостта от засилване ролята на буржоазната държава в цялостния живот на страната и за вредата от политическата разпокъсаност на буржоазията.

Едновременно с учредяването на Института за защита на българските интереси беше изработен и устав. В него като цел на формацията се постави: „а) да брани стопанските интереси, националните богатства и икономическата независимост на България; б) да уяснява българската мисъл по крупните обществени, национални и стопански въпроси за постигане единство и общност в разбиране на тия въпроси; в) да бичува и се бори с корупцията и покварата на всичките ѝ проявления в обществения живот на България“⁹. Тази цел институтът на Протогеров смяташе да постигне чрез издаването на свой вестник и други печатни издания, „чрез публични беседи, лекции и речи по всички обществени, национални и стопански въпроси, държани от неговите членове или поканени лица“, и „чрез въздействието, което всеки негов член трябва да упражнява в своята среда — политическа и обществена“¹⁰. Предвиждаше се да се създаде клуб на института, да се организират негови клонове в провинцията.¹¹ Веднага след учредяването на института беше основан и фонд, в който само членовете на управителния съвет внесоха 9600 лв.¹²

Както се вижда, тук не става дума за някакъв институт с научни или благотворителни и културни задачи, а за формация с политически характер. По замисъл, по програма, по състав, по организационни принципи и по тактика тази организация не се различаваше много от следващи подобни инициативи. Тази непартийна формация се нагърби с изработването на обща стратегия и програма на буржоазията в условията на революционния кипеж и зреещата социална и политическа буря още преди завършването на Първата световна война.

На Института за защита на българските интереси не беше съдено да просъществува дълго и да развива някаква сериозна дейност главно поради вихрено и главоломно развитие на събитията както в страната, така особено на фронта.¹³ Във всеки случай някои от безпартийните дейци на тази формация в края на 1918 г. (Ал. Цанков например) усилно търсеха възможности за политическа изява било в създаването на нова политическа партия, било като влязат в някои от съглашенофилските буржоазни партии, но при условие партията, в която влязат, да възприеме реформаторска програма.¹⁴ Според

⁹ БИА, ф. 15, а. е. 1903, Устав на Института за защита на българските интереси, § 2, л. 83.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там, л. 83—84.

¹² Пак там. Учредителен протокол на Института за защита. . . , л. 85.

¹³ Хр. Христов. Революционната криза в България 1918—1919. С., 1957, с. 80 и сл.

¹⁴ БИА, а. е. 1550, л. 24—27, Писмо на Хр. Тодоров (Шумен) до Ст. Данев, 17. I. 1919. Ст. Радулов произволно приписва авторството на това писмо на д-р Хр. Мутафов, когато то е написано и подписано от Хр. Тодоров, виден деец на Прогресивно-либералната партия и бивш министър от тази партия, приятел на Ст. Данев. Освен това той с този източник доказва, че в споменатата от автора на писмото група бил и Ал. Греков — бъдещият председател на Народния съговор. Но в цитираното писмо името на Ал. Греков никъде не фигурира. Вж. Ст. Радулов. Народният съговор и генезисът на българския фашизъм (1921—1923). — Известия на Института по история на БКП, т. 33, с. 376. Що се отнася до Гр. Василев, името на когото също се споменава в цитираното писмо, то тогава той не е бил безпартиен, както се пише в писмото, а активен член на Демократическата партия.

други сведения Ал. Цанков в края на Първата световна война искал да стане член на БЗНС.¹⁵

Между ръководството на ДСГОП, формирането на Великата масонска ложа на България и Института за защита на българските интереси съществуваше най-тясна връзка. Ръководеният от Ал. Протогеров екип, който стоеше начело на ДСГОП, се формира през пролетта на 1917 г.; Великата масонска ложа на България беше основана в края на ноември с. г., а Институтът за защита на българските интереси — около два месеца по-късно. Трите тези институции се ръководеха от едно и също лице — ген. Ал. Протогеров. Всички членове на управителния съвет на Института за защита на българските интереси бяха членове и на Великата масонска ложа. И макар институтът като образувание да остана почти само на книга, неговите основатели, обединявани от събратството в ложата и от съвместната работа в ръководството на ДСГОП, продължаваха да общуват и през следващите години и особено през 1919—1923 г., когато по определени причини в острата политическа борба се включи голяма част от т. нар. безпартийна буржоазна интелигенция.

Като идеолог на групата около ген. Протогеров още от самото начало се очерта професорът по политическа икономия в Софийския университет Ал. Цанков. Своята първоначална политическа подкваса последният получи в редовете на БРСДП — широки социалисти. Останал неудовлетворен, той я напусна и заживя като безпартиен, но с амбиции за бурна политическа дейност. Идейните и политическите позиции на хората от споменатия по-горе Институт за защита на българските интереси Ал. Цанков разви в няколко лекции пред заинтересована аудитория в началото на 1919 г. Тези лекции бяха издадени през същата година в отделна книга под наслов „Последствията от войната“. За нас интерес представлява последната, седма глава от книгата, в която Ал. Цанков излага схващанията си за „Преходния период и преходното стопанство“, т. е. за характера на периода след Първата световна война, за тактиката и програмата на буржоазията през този период.

В споменатата последна глава от разглежданата книга на Ал. Цанков е обобщен опитът на ръководството на ДСГОП, възглавявано от Ал. Протогеров. Според Цанков след Първата световна война в развитието на капитализма настъпва нов период, т. нар. от него преходен период. През него, както той се изразява, „старите форми загиват, основите на господстващата до войната стопанска система са разклатени, те се рушат и ще бъдат разрушени. Ние сме пред нова епоха. . . Касае се за преустройството на стопанския и обществения живот и за изграждането на една нова икономическа система, пригодена към нуждите на бъдещето и към тежненятия на новите сили в обществения живот. Задачата за момента, за нас — казва Ал. Цанков, — които свързваме миналото с близкото бъдеще, които сме на прехода от едната към другата епоха, е да насочим обществените и икономическите сили по пътя на тяхното правилно развитие и към оная социална и политическа конструкция, която нуждите на времето налагат.“¹⁶

За Ал. Цанков довоенната капиталистическа стопанска система, при която господствуваше принципът на либерализма, а в политическия живот — традиционната буржоазна демокрация, нямат вече бъдеще. При следвоенните

¹⁵ НАБАН, Сб. IV, а. е. 146, С т. М о ш а н о в. Спомени, Управлението на Ал. Стамболийски, ч. III (ръкопис от 1969), с. 139—141.

¹⁶ Ал. Цанков. Последствия от войната. С., 1919, с. 98—99.

условия следвало да се засили ролята на буржоазната държава в цялостния живот на страната. Основавайки се на опита на ДСГОП и на подобни институции във воювалите страни, Ал. Цанков писа: „Намесата на държавата като контролбор и ръководител в стопанския живот е факт, за който трябва да се държи сметка. Държавата надали вече ще напусне тая извоювана позиция.“¹⁷ Според Ал. Цанков само с помощта на държавата след войната ще може да се възстанови и да се развие по-нататък капиталистическата икономика на страната.¹⁸

Главното съображение, поради което се налагало засилване ролята на буржоазната държава, Цанков считаше, че е засилената роля на работническата класа и на идеологията и програмата на нейната партия след войната. Буржоазията трябвало според него да се съобразява с този факт, за да може да запази своето господство. Като изтъква, че войната предизвикала разместване на обществените сили в страната и засилила позициите на пролетариата и социализма, Ал. Цанков подчертава, че последният „не е вече далечен идеал, а една належаща програма, която трябва да бъде осъществена. Той печели привърженици от всички обществени среди и става настроение на народните маси, на ония, които са против старото, против всичко отживяло времето си, против системата, която докара войната, и дирят нова, по-съвършена и по-сигурна обществена организация. Така социализмът се издига като една идеология на новаторите. Но тъкмо тая широка популярност клони да го профанира и да го обърне във верую на ония обществени елементи, които през време на войната загубиха моралната си устойчивост и които схващат новия обществен строй, който иде, като строй на неограничения интерес или строй, почиращ само на едностранчивите интереси на една само класа (т. е. на работническата класа — бел. авт.), строй на необузданата свобода и на анархията.“¹⁹ И тъй като, без да се съобразява с пролетариата, чиято роля все повече ще нараства, буржоазията не ще може да провежда своята политика, в този момент Ал. Цанков препоръча следната рецепта, която впрочем не е негов патент, а такъв на идеолозите на западноевропейската буржоазия: „Но социализмът като икономическа система ще претърпи съществени промени и корекции и ще се различава дори от ония формули, в които той се изрази в литературата, и от неговите апостоли. Парадоксално, но вярно можем да изразим промените, които стават в идеологията на времето: *социализмът ще трябва да стане по необходимост малко буржоазен, а буржоазията — малко социалистическа* (подч. авт.). Едно взаимно проникване на новите противоположни сили не е само желателно, но и наложително. Разумни концесии са необходими и от двете страни, за да се спестят жертви и сили за обществения прогрес.“²⁰

¹⁷ Ал. Цанков. Последствията от войната с. 100.

¹⁸ Пак там. Това схващане Ал. Цанков защитава още през 1916 г. Вж. А. л. Цанков. Войната на народите (икономическа студия). С., 1916, с. 193. Тук той пише: „Държавата със своето добро и разумно управление трябва да създаде у българския гражданин чувство на почит и привързаност към себе си, каквито чувства у българина за съжаление още няма или са съвсем слабо развити. Но затова пък политическите групировки трябва да се проникнат от съзнанието да използват държавната власт и интелигенцията, която постоянно движи и регулира механизма на държавната машинария, за нуждите на държавата и благого на обществото, а не за тия на отделни групи.“

¹⁹ Ал. Цанков. Последствия от войната, с. 101.

²⁰ Пак там, с. 102.

След като формулира тази стратегия на буржоазията, Ал. Цанков предложи и конкретна платформа за нейното реализиране. Тя предвиждаше да се възстанови бързо производството и да се нормализира търговията. В селското стопанство: да се запази частната собственост върху земята, да се възстанови работната сила и да се работи за нейното усъвършенствуване, да се подобри структурата на земеделието, като в това отношение държавата трябвало да играе активна посредническа роля. Да се осигури задължителна държавна застраховка на всички селски стопани, както и да се осигури евтин и достъпен кредит.²¹ В индустрията: да се вземат бързи мерки за възстановяване на машинния парк, да се създаде по-стегната организация чрез групиране на по-дребните предприятия. Да се намеси държавата в производството до степен „да монополизира някои отделни отрасли в производството и търговията“, да участва в печалбите на предприятията и по този начин „да се поограничи свободата на капиталиста“.²² Основният въпрос, който според Цанков трябвало да се разреши в промишлеността, е да се изработи и провежда по отношение на работниците нова политика, която да „посвърже“ работниците към производството и да се осигури „вътрешният социален мир на страната“ чрез известни отстъпки на работническата класа.²³ Тези отстъпки трябвало да се изразяват в „урегулиране на работния ден, техническо преустройство и преорганизиране на отделните предприятия, по-широко участие на работниците в техническото ръководство на предприятията, осигуряването на работниците от злополуки, старост, инвалидност, болест, смърт и пенсия“²⁴. В провеждането на тази социална политика Цанков препоръчваше държавата да търси сътрудничеството на работниците, като се създаде специална институция — върховен стопански съвет.²⁵

Що се отнася до истинската социалистическа стопанска система, т. е. до комунистическата стопанска система, според Цанков тя била пригодна само за „малки общества“ (общини и окръзи) и в никакъв случай в държавен мащаб. От тези позиции Цанков се обяви против обобществяването на земята, индустрията и изобщо на частната собственост в България. Изключение правеше само за застрахователното дело и допускаше известно участие на държавата в големите капиталистически печалби. По този начин професорът считаше, че ще може да се подчини отделният собственик, а значи и капиталист на провежданата от държавата политика в интерес на цялата капиталистическа класа.²⁶

Групата, на която стана говорител Ал. Цанков, имаше своя концепция за разрешаването на националните проблеми на България. Тя се покриваше със схващанията на правителството на В. Радославов и на дейците около Т. Александров, Ал. Протогеров и др. Основното в нея беше обединяването на всички българи в една държава. Впрочем тогава това беше схващане на целия български народ. По време на Първата световна война групата, която беше основала Института за защита на българските интереси, напълно споделяше военния път за постигането на тази цел и активно сътрудническо на либералния пра-

²¹ Ал. Цанков, Последствия от войната, с. 103—107.

²² Пак там, с. 108—109.

²³ Пак там, с. 109—111.

²⁴ Пак там, с. 111.

²⁵ Пак там, с. 112, 113.

²⁶ Пак там, с. 113—117.

вителиствен блок, на Фердинанд. Трябва да се отбележи, че един от идеолозите и пропагандаторите на тази платформа измежду другите бе и Ал. Цанков.²⁷

Вижда се, че групата, създава Института за защита на българските интереси, след войната провъзгласи своя концепция и платформа за спасяване на капитализма и за осигуряване на по-нататъшното му господство и развитие. Теоретическите основи на нейните разбирания бяха широко разпространените тогава теории на солидаризма, на реформисткия социалдемократизъм и др. В практическо отношение идеолозите на тази група изхождаха от опита на ДСГОП, т. е. от своя опит. Наистина елементи от тази платформа непосредствено след войната се споделяха и от традиционните буржоазни партии. Но като цяло програмите на тези партии се различаваха от програмата на Института за защита на българските интереси, на групата, която го беше създавала. Основното различие са заключаваше в това, че програмите на буржоазните партии се отличаваха с консервативност, в центъра си поставиха принципите на стопанския либерализъм и на традиционната буржоазна демокрация. Докато групата около Протогеров — Цанков акцентираше върху повишаване ролята на държавата в живота на страната, което означаваше отстъпление от стопанския либерализъм и стремеж да се търсят нови форми на диктатурата на буржоазията.

* *

След катастрофално завършилото излизане на България от войната социалните противоречия в страната се задълбочиха. Буржоазията, която заедно с монархическия институт станаха причина за втората национална катастрофа, трябваше да се отбранява от бурно развиващото се работническо движение, оглавено от БРСДП (т. с.), а след XXII ъ конгрес през май 1919 г. — от БКП. Сега на преден план изпъкнаха дребнобуржоазните партии. Особено силно нарасна авторитетът и влиянието на БЗНС. Управлявалите през войната партии от т. нар. либерален блок бяха напълно дискредитирани пред българския народ. А партиите от съглашенофилския блок не бяха в състояние сами да държат властта в ръцете си. Личният режим на Фердинанд беше погребан, а самият Фердинанд абдикира в полза на първородния си син Борис. България трябваше да демобилизира своята армия. Наборната система беше унищожена. Така че мощният някога институт на армията сега не можеше да бъде сигурна опора на диктатурата на буржоазията.

След войната буржоазията беше принудена да се съобразява с разклатените си позиции и прибягна до коалирането на управлявалите през Първата световна война „партии на реда“, в резултат на което за борба против революционното движение бяха използвани дребнобуржоазните партии. Това продължи до месец май 1920 г., когато БЗНС пое самостоятелно управлението в свои ръце. Същевременно всички буржоазни партии положиха усилия да възстаноят разкапалия се през годините на войната политически организъм, да подобрят своите програми с оглед на задачите, които при следвоенните условия трябваше да решават. Макар и да беше наложително обединяването на всички сили на буржоазията, по много причини непосредствено след войната това не можа да стане. През 1919 и почти през цялата 1920 г.

²⁷ Вж. А. л. Цанков, Войната на народите, с. 194—197. Нашите икономически интереси на Дунава и на морето. С., декември 1917, с. 16 и сл., 36—38.

всички буржоазни партии се развиваха самостоятелно и действаха паралелно.

Но идеята за създаване на фактори, които да действуват на фронта на буржоазията, но от непартийни и надпартийни позиции, беше горещо поддържана от много среди на българската буржоазия. В резултат на това възникна и се разви като важен политически фактор Военният съюз.²⁸ Започнаха да възникват редица мимолетни буржоазни политически формации, които само увеличаваха съставките на и без това крайно раздробения буржоазен политически фронт. Най-голямо отношение към темата, която разглеждаме, има Общогражданският комитет „Обединение“. Той беше създаден в София в началото на 1919 г. В неговия състав влязоха 54 души, от които 12 търговци, 1 индустриалец, 1 банкер, 9 запасни офицери (от тях трима генерали), 4 едри собственици, 3 адвокати, 4 бивши висши магистрати (от тях двама министри либерали), 2 публицисти, 1 предприемач, 2 лекари, 1 мелничар, 1 аптекар, 1 проповедник, 1 учител, 1 книжовник, 2 пенсионери и останалите с непоказано положение.²⁹

Комитетът проведе първото си събрание на 29 май 1919 г., а след това поне докъм края на годината заживя известен организационен живот. До изборите проведе още няколко събрания — на 9 юни, на 20 юли. Ръководството на комитета беше комплектувано, както следва: председател — Харалампи М. Карастоянов — през войната до 1919 г. член на Централното бюро на Народната партия (аптекарь), подпредседатели — д-р Д. Папазов и Г. Добринович (адвокати), секретари — Г. Ив. Фичев и Енчо Д. Динев (публицисти), касиер — Дим. Костов (търговец) и членове: П. Зографски — опълченец, Ст. Пипев — индустриалец, д-р Младен Панчев — историк етнограф, Т. Бойчев — бивш окръжен управител, Йосиф Минчев — търговец, Герасим Ангелов — мелничар, зап. ген. Чаръкчиев, зап. полк. В. Козуджийски, Хар. Грашев — търговец, К. Чилингиров — адвокат.³⁰ Една част от дейците на този комитет бяха активни фактори в други буржоазни организации. Г. Добринович беше подпредседател на Сдружението на собствениците, Д. Папазов, Д. Тончев и др. — членове на ръководството на това сдружение, и т. н.³¹

Този буржоазен по състав комитет си постави за задача да работи за сплотяване силите на буржоазията и да създаде устойчиви буржоазни политически формации за успешна борба с революционното движение. Комитетът се представяше като надпартийно образувание, действащо от името и в интерес на капиталистическата класа, предписваше си общонационални функции.

Платформата на Общогражданския комитет „Обединение“ беше развита в издадените позиви и в резолюциите на неговите събрания. При анализа на тези материали се установява, че макар да се създаде в навечерието на под-

²⁸ Й. М и т е в. Цит. съч., с. 91 и сл.

²⁹ В. Народни права, бр. 146 от 3. VII. 1919, Позив на Общогражданския комитет до представителите на политическите партии и избирателите в царството. Също: БИА, ф. 15, а. е. 1849, л. 16—17.

³⁰ В. Народни права, бр. 163 от 24. VII. 1919, Резолюция на събрание на Общогражданския комитет — София, 20. VII, 1919. Също: ЦДИА, ф. 134, оп. 1, а. е. 317, л. 39—40.

³¹ БИА, ф. 15, а. е. 1840, л. 139—146, Изложение до председателя на Министерския съвет и министъра на финансите от настоятелството на сдружените собственици в България, 14. VIII. 1919.

писването на Ньойския договор, появата му се дължеше не на някаква външна опасност за страната, идеща от неуреденото международно положение, от аспирациите на съседите-победители и на тези на съглашенците, а на съществуващата вътрешна опасност за капиталистическия строй в лицето на революционното работническо и комунистическо движение. В един от програмните документи на комитета се казва: „И колкото неговото съществуване (на българския народ — бел. авт.) е застрашено отвън от ония заклети негови врагове, които го заобикалят, триж по-страховита е опасността от онова бедствие, което му се кове от вътрешни врагове, от шепата ония безотечественици, които под булото на някакви уж хуманитарни идеи и принципи целят громола на татковината ни, за да могат, стъпили на нейните развалини, да се надсмеят над нашата апатия, на некадърността ни да се защитим. Опасността от това зло не е привидна, не е едно предположение, нито е неоправдан някакъв страх, а е една грозна, една страшна действителност. В опасност е животът ни, в опасност е имотът ни, честта ни, свободата ни, човеческото ни достойнство.“³² В случая не става дума за левите сили в страната в най-общ смисъл, които след войната засилиха политическите си позиции. Думата беше за марксистките революционни сили, които искали „да катурнат и разрушат устоите на нашия политически, стопански и семеен живот, за да възтържествува анархията и някакъв комунизъм и болшеvizъм, от който една велика Франция не можа да се избави освен с потоци от кръв, и тоя болшеvizъм, който разруши една велика Русия“³³. Следователно основната задача, която според комитета „Обединение“ трябвало да стои пред българската буржоазия, беше борбата против комунистическото движение. В този момент българската буржоазия още не се плашеше от БЗНС.

Комитетът „Обединение“ се обявя против политическата разпокъсаност на буржоазията, против многобройността на партиите, против партизанщината. Защото в това той виждаше причините за неблагоприятията в дотогавашната политика на България, за слабостта на българската буржоазия изобщо. И като изход той препоръчваше: „Всички партии, които са за запазване на вътрешното ни спокойствие и ред, тъй както те са очертани от основния ни закон — конституцията, да разберат тази безспорна истина, че не в раздроблението е моцта и не там е гаранцията за нашето съществуване и благоденствие, а в девиза: „Съединението прави силата“.³⁴ В по-общ смисъл на думата това означаваше „сплотяване и обединение на сходните партии“, а в конкретния смисъл: обединяване усилията в предизборната борба, съставяне на обща листа или общи листи на „партиите на реда“, за да бъдат победени „крайните елементи в изборите“.³⁵

Общогражданският комитет „Обединение“ на този начален етап на следвоенното ни развитие съветваше като път, който следва да бъде използван за реализиране диктатурата на буржоазията, парламентаризма. И действително други възможности засега буржоазията нямаше. Монархическият институт беше с разклатени основи, самото му съществуване през 1919 г. беше заплашено. Критиките против буржоазните партии летяха от всички страни. Критично настроено против тях беше дори и офицерството. Но тогава нито

³² В. Народни права, бр. 146 от 3. VII. 1919, цитираният позив.

³³ Пак там.

³⁴ Пак там.

³⁵ Пак там. Също в. Народни права, бр. 163 от 24. VII. 1919, цитираната резолюция.

една от буржоазните партии не мислеше за непарламентарно управление на България. Тъкмо напротив, само тази система можеше да гарантира участие в уреждането на държавните дела на всяка от тях. Най-характерната черта на платформата и позициите на комитета „Обединение“ беше зловният антикомунизъм и антисъветизъм, както и подчертаният му национализъм.

Дейността на комитета „Обединение“ се изрази в серия от събрания в столицата, във формулиране на рецепта за лекуване на буржоазната демокрация след войната и в непрестанни апели до ръководствата на „партиите на реда“ за сплотяване, за стягане на техните организации, за обединяване и съставяне на общи изборни листи. С такава цел беше издаден в началото на юли 1919 г. „Позив до представителите на политическите партии и избирателите в царството“, ³⁶ писмото до изтъкнати дейци на буржоазните партии от 12 ноември с. г., ³⁷ взетите на събранията резолюции ³⁸ и др. В навечерието на първите след войната парламентарни избори, които се проведеха на 17 август 1919 г., делегация на комитета начело с неговия председател посети и се срещна с ръководствата на осемте буржоазни партии (Народната, Демократическата, Прогресивно-либералната, Радикалната, Либералната, Народнолибералната — генадиевисти, Народнолибералната — петковисти и Младолибералната), за да ги убеждава да приемат защищаваната от него идея за сплотяване и обединяване на буржоазните сили. Най-ентузиасирано възприеха тази идея, защото беше и тяхно разбиране, ръководствата на Народната и Либералната партия. Благосклонно се отнесоха към нея и ръководствата на останалите буржоазни партии. ³⁹ Но и в изборите за XVIII Народно събрание, а и непосредствено след тях тази идея се споделяше от буржоазните партии само теоретически, като една добра възможност. Нито една от буржоазните партии не беше готова да се заеме с нейното реализиране.

Комитетът „Обединение“ се интересуваше не само от вътрешната политика, но и от външната политика на страната. В началото на август 1919 г. неговото ръководство депозира на правителството на Т. Теодоров изложение във връзка с водените в Париж преговори за наказване противниците на Съглашението. В него правителството се съветваше да убеди победителите в договора с България да не бъде предвидено даването на добитък, защото това ще разстрои и усложни още повече стопанския живот на страната. „Въобше животът ще стане невъзможен — казваше се в изложението, — което неминуемо ще предизвика революция. Не болшевикът, а скъпотията ще предизвика у нас революцията.“ ⁴⁰

Общогражданският комитет „Обединение“ използва поражението на буржоазните партии в изборите за XVIII Народно събрание, за да продължи дейността си за тяхното обединение. На 1 ноември 1919 г. той проведе събрание, което взе наново решение „да се започнат безотлагателно преговори за сплотяването и обединяването на сродните партии у нас“ ⁴¹. Комитетът си пред-

³⁶ В. Народни права, бр. 146 от 3. VII. 1919.

³⁷ ЦДИА, ф. 134, оп. 1, а. е. 317, л. 39—40.

³⁸ В. Народни права, бр. 163 от 24. VII. 1919.

³⁹ Пак там. Също в. Мир, бр. 5723 от 11. VI. 1919, Всички партии трябва да се сплотят и обединят; бр. 5793 от 24. VII. 1919, Апелът на столичани.

⁴⁰ БИА, ф. 273, а. е. 2752, л. 64, Изложение на Общогражданския комитет до министър-председателя, началото на август 1919.

⁴¹ ЦДИА, ф. 134, оп. 1, а. е. 317, л. 39. Писмо на Общогражданския комитет, С., 1. XI. 1919.

ставяше обединението на буржоазните партии по следния начин: той „да се яви като обединително звено и той да свика една среща“ за започване на преговори между партиите. За да стане сплотяването и обединението, трябвало да се сравнят програмите на всички партии, да се обобщят тези програми с оглед постигането на най-важните цели на буржоазията. В началото на ноември 1919 г. комитетът изрично заяви: „Ние никога не сме и мислили, щото всички съществуващи партии да се сплотят и обединят само в една — нещо невъзможно при едно парламентарно управление. Ние искаме и действваме за сплотяването и обединението на сродните партии, а това е възможно и лесно постижимо, стига да има желание. Сплотяването и обединението ние не го искаме, нито можем да го искаме да стане веднага, обаче трябва да повторим пак, ние нямаме нито дори от една партия признак, че действа за обединението.“⁴²

В навечерието на общинските избори от 7 декември 1919 г. — първите следвоенни общински избори — Общогражданският комитет „Обединение“ предприе още една кампания чрез позиви, срещи и разговори с водачите на буржоазните партии, а и пред ръководителите на БЗНС за редуциране броя на партиите чрез обединяването на сродните от тях по посочения от комитета и разгледач по-горе начин. И тази кампания обаче не даде очаквания резултат.

На 9 ноември 1919 г. комитетът „Обединение“ се занима с готвещата се в страната железничарска стачка. По този повод той издаде апел към железничарите, в който ги призова да не следват съветите на комунисти и социалисти, „да поставят по-горе интересите на България и на народа пред ония на своето съсловие“, че една стачка би била „самоубийство“ за самите железничари.⁴³ Когато стачката въпреки всичко стана факт, комитетът изпрати до министър-председателя Ал. Стамболийски специален адрес, с който възхвали твърдостта на оглавяваното от него правителство срещу стачниците, и го прикани да остане на тази твърда позиция докрай, за да се пречи на „крайните елементи“ да разрушат държавата.⁴⁴ А съвместно с представители на Икономическия блок демагогски си предложи услугите да посредничи за приемане на работа на ония стачници, които се отказват от по-нататъшна стачна борба. С такава цел делегация на двете формации посети земеделските министри М. Турлаков и Р. Даскалов.⁴⁵ Някакви положителни резултати от тези усилия обаче не бяха постигнати. Но това свидетелства, че комитетът „Обединение“ действуваше на фронта срещу стачниците и като надпартиен се мъчеше да играе ролята на помирител и посредник между правителството и стачниците.

На ярки антикомунистически позиции застана комитетът и в кампанията за изборите за XIX Народно събрание, проведени на 28 март 1920 г. Наистина той не се опита да издигне свои самостоятелни кандидатури. Но продължаваше да убеждава буржоазните партии да съберат силите си вече не само против комунистите, а и против земеделците. В издадения по повод на изборите позив избирателите се призоваваха да гласуват за буржоазните партии. Като развяваше знамето на антикомунизма, комитетът заплашваше избирателите с

⁴² ЦДИА, ф. 134, оп. 1, а. с. 317, л. 39. Писмо. . .

⁴³ В: Мир, бр. 5825 от 11. X. 1919, Гражданският комитет и железничарите. Тук е по-местен и специалният апел на комитета към железничарите.

⁴⁴ Пак там, бр. 5895, от 6. I. 1920.

⁴⁵ В: Пряпорец, бр. 8 от 13. I. 1920; в: Напред, бр. 174 от 14. I. 1920.

комунистическата опасност. „Ако дойдат комунистите на власт — казваше се в специално издаден от комитета позив, — ще ви вземат къщите, нивите, лозята, кравите, овците и пр.“, ще започнат война срещу съседите и други нелепости.⁴⁶

Комитетът „Обединение“ се опита да играе някаква роля и при решаването и на други политически въпроси в страната. На 14 и 16 февруари 1920 г. в своя среда той обсъди въпроса за свикване на църковен събор и за някои изменения в Екзархийския устав с оглед новосъздаденото за православната църква положение и се изказа в подкрепа на такива изменения.⁴⁷

След като БЗНС състави самостоятелно правителство (21 май 1920 г.), дирите на Общогражданския комитет „Обединение“ се губят. Това ни дава основание да приемем, че през пролетта на 1920 г. той престава да съществува. Може би е счел, че ролята му е вече изиграна, защото проповядваната от него идея тогава беше прегърната от всички буржоазни партии.

От изнесените данни могат да се направят няколко извода. През пролетта на 1919 г. сред българската буржоазия идеята за сплотяване на многобройните нейни партии с цел да бъде образуван общобуржоазен политически фронт против растящото комунистическо движение намери нова конкретна политическа изява в образуването на един комитет, прокламиран като надпартиен и със задача да съдействува за реализирането на тази идея. Този комитет прибави нови елементи към формирането на бъдещата платформа на „надпартийната“ и „непартийна“ политика на буржоазията. Трасиран беше пътят и тактиката, които биха могли да доведат до създаването на по-големи буржоазни политически формации.

Създаденият комитет „Обединение“ беше дело на представители на всички слоеве на българската буржоазия. Като политически вдъхновител за създаването и дейността на този комитет трябва да се счита ако не цялата, то, определено може да се каже, среди от Народната партия и среди от Либералната партия, както и някои офицери от запаса. Така че веднага след войната Народната партия започна да играе ролята на обединител на буржоазията против революционното движение в България. Неслучайно комитетът „Обединение“ беше създаден, когато правителството се оглавяваше от представител на тази партия — първия следвоенен кабинет на Т. Теодоров. Като разчиташе на своите позиции в правителството, Народната партия се надяваше чрез обединяването силите на буржоазията да спаси нейното господство

II. ОБРАЗУВАНЕ, ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРОГРАМА НА НАРОДНИЯ СГОВОР

След като си осигури парламентарно мнозинство в XIX Народно събрание, на 21 май 1920 г. БЗНС пое самостоятелно управлението на страната. В продължение на три години земеделското правителство проведе редица реформи и предприе някои стъпки, които повече или по-малко засегнаха интересите

⁴⁶ В. Мир, бр. 5958 от 25. III. 1920, Позив към избирателите, от Общогражданския комитет „Обединение“.

⁴⁷ БИА, ф. 324, а. е. 1, Евтим Спространов, Дневник, л. 1298, 1305 — 1307, записи от 14 февруари и 18 март 1920.

на буржоазията.¹ В неспирен подем се намираше комунистическото движение.² В международен план непосредствената заплаха за капиталистическия строй поотмина. След като победи вътрешната и отби международната контрареволуция, младата съветска държава постепенно набираше сили. При тези условия грижа на българската буржоазия стана организирането на своите сили за отбрана, да дава отпор на настъплението на революционните и демократичните сили и в подходящ момент да се опита да възстанови своето разклатено и застрашено положение.

До края на 1920 г. консолидационните процеси в буржоазния лагер се изразиха в известно прегрупиране на буржоазните партии. В резултат на това през ноември 1920 г. се образуваха Националлибералната партия чрез обединяването на двете крила на Народнолибералната партия (генадиевисти и петковисти), Либералната и Младолибералната партия и Обединената народнопрогресивна партия чрез вливането на Прогресивнолибералната в Народната партия. Положени бяха усилия за обединяване на Демократическата с Радикалната партия. Но поради съпротивата на ръководителите на Радикалната партия такова обединение не се постигна.

БЗНС и неговото правителство не предприеха нищо, за да се пресече консолидирането на буржоазния лагер. То се задоволи само да вземе някои мерки за обезсилване на Военния съюз. Това обаче не беше в състояние да спре усилията на буржоазията да сплоти своите сили. В резултат на компромисни преговори между ръководствата на Демократическата и Обединената партия на 8 март 1921 г. между двете партии беше сключен таен блок за борба против земеделското управление и евентуално съвместно посмане на властта.³ Но на 8 юли с. г. ръководството на Обединената партия се отдръпна от блока, като настоя вместо в блок по-нататъшното обединяване силите на буржоазията да бъде реализирано чрез сливането на двете партии.⁴ А ако това не стане, да се сключи ново съглашение с нови условия.⁵ Ръководството на Демократическата партия настоя да се запази блокът, като съглашението от 8 март се допълни „с установяването начините на борба и с изработването на една широко демократическа платформа като база за едно съвместно управление на блокираните партии“⁶. Въпреки положените от ръководството на Демократическата партия усилия за запазване на блока и за неговото укрепване⁷ блокът не можа да бъде запазен. На 4 септември 1921 г. преговорите между ръководствата на двете партии бяха прекъснати без резултат.⁸ Тъкмо сега определени кръгове на едрата буржоазия туриха в ход изпробваните порано, макар и безуспешно, планове и тактика да действуват и с извънпартийни средства за политическа консолидация на буржоазията.

¹ Я. Й о ц о в. Управлението на Земеделския съюз (1919—1923). — ИПр, 1949—1950, кн. 3; 1950—1951, кн. 3; Д. К о с е в. Цит. съч., с. 55 и сл.; А л. В е л е в. Реформаторската дейност на земеделското правителство. — ИВПШ, т. 10, 1961.

² История на БКП. С., 1969, с. 243 и сл.

³ А л. М а л и н о в, Н. М у ш а н о в и др. Изложение по въпроса за сливането, в. Знаме, бр. 9 от 16. IV. 1924; БИА, ф. 273, а. е. 2764, л. 46, Централното бюро на ДП, № 25 от 30. VI. 1921 до ИК на ОБНПП.

⁴ БИА, ф. 273, а. е. 2764, л. 48—50, Изпълнителният комитет на ОБНПП до ЦБ на ДП, 8. VII. 1921.

⁵ Пак там, л. 50.

⁶ Пак там, л. 54—55, ЦБ на ДП до ИК на ОБНПП, № 29 от 18. VII. 1921.

⁷ Пак там, л. 51, ЦБ на ДП до ИК на ОБНПП, № 28 от 12. VII. 1921; л. 54—55; л. 56, ЦБ на ДП до ИК на ОБНПП, № 30 от 26. VII. 1921; л. 58, ЦБ на ДП до ИК на ОБНПП, 16. VIII. 1921.

⁸ Пак там, л. 60, ЦБ на ДП до ИК на ОБНПП, № 52 от 4. IX. 1921.

През 1920 г. създаденият още през 1912 г. Български народен сговор беше преустроен като обществено-политическа организация с название Български националистически блок. Според един източник този блок си бил поставил за задача „да пропагандира и развива между българския народ стремежа към физическо, морално и умствено развитие; да работи за политическото, културното и просветеното засилване на България; да буди съзнанието на българина за дълга му към интересите на отечеството си и да действа за обединяването на буржоазните партии този блок ратуваше за приобщаване към националистическия фронт и на всички останали организации — професионални, културни и др. По състав и програмни искания Българският националистически блок беше близък до Националлибералната партия.⁹ Подкрепен от последната, а също и от някои привърженици в останалите буржоазни партии, от националистическите елементи в Съюза на запасните офицери, този блок не можа да се развие като обществен фактор и поради това не можа да играе конструктивна роля в сплотяване на буржоазните политически формации. Той си остана докрай един анемичен кръг от националисти.

През втората половина на 1921 г. от група безпартийни професори, адвокати, офицери от запаса, банкери, индустриалци и др. се оформи нов политически център. И зад този кръг стояха лица от ръководните среди на Обединената народнопрогресивна партия, а също и дейни представители от помладата генерация на останалите буржоазни партии. Голяма роля за оформянето на този център играха дейците на бившия Институт за защита на българските интереси. Този кръг образува Народния сговор.

Сведенията за началото на този център са противоречиви. Един от основателите на Народния сговор, секретарят на Централното управление на Военния съюз запасният майор Никола Рачев непосредствено след провъзгласяването на Народния сговор в София писа, че той е създаден „преди няколко месеца“¹¹, т. е. около есента на 1921 г. В книга 2 на масонското списание „Мироглед“ от юни 1923 г. също се казва, че Народният сговор бил съставен преди две години,¹² т. е. към средата на 1921 г. В началото на ноември 1923 г. проф. Ал. Цанков заяви, че идеята за Народен сговор била „издигната от неколцина просветени хора“ още през 1920 г.¹³ Половин година по-късно същият Ал. Цанков писа, че споменатият по-горе кръг от есента на 1921 г. почнал да пропагандира идеята за обединяване силите на буржоазията в борбата против земеделското управление.¹⁴ В съобщението за образуването на Народния сговор се казва, че това е станало „преди известно време“¹⁵. Ил. С. Бобчев през юни 1923 г. писа, че Народният сговор бил създаден „преди две години“¹⁶, т. е. към средата на 1921 г. И така, кога трябва да се отнася началото на формирането на Народния сговор? За да се отговори на този въпрос, трябва да се има пред вид приведеното по-горе. Преобладаващи са твърденията, които отнасят образуването на Народния сговор към есента на 1921 г.

⁹ В. Промяна, бр. 71 от 22. VIII. 1923, Български националистически блок.

¹⁰ Пак там.

¹¹ В. Отечество, бр. 43 от 22. III. 1922; Н. Р а ч е в. Една политическа диагноза, с. 6.

¹² Сп. Мироглед, кн. 2 от юни 1923, Промяната и нуждата на времето, с. 61.

¹³ В. Слово, бр. 441 от 5. XI. 1923, Реч на Ал. Цанков.

¹⁴ Ал. Цанков, Ал. Гръзов и Демократическия сговор. — В: Сб. Александър Греков 1884—1922, С., 1924, с. 3—4.

¹⁵ В. Пряпорец, бр. 59 от 15. III. 1922, Народен сговор — съобщение.

¹⁶ В. Мир, бр. 6912 от 26. VI. 1923, И. С. Б о б ч е в. Комитетът Народен сговор.

Във връзка с началото на формирането на Народния съговор би следвало да се имат пред вид още поне две обстоятелства. Първото се отнася до състоянието на обединителния процес сред буржоазните партии. По-горе беше споменато, че в началото на юли 1921 г. беше разтрогнат блокът между демократи и обединисти. Дотогава обединителният процес в буржоазния лагер вървеше относително нормално и оптимистично. Отсега нататък обаче някои буржоазни среди сметнаха, че ще бъде нужна извънпартийна намеса за постигане на единство или максимална съгласуваност в дейността на буржоазните партии. Второто обстоятелство се отнася до извънпартийни фактори. Става дума за Съюза на запасните офицери. Той беше създаден през 1912 г., но непосредствено след Първата световна война едва креташе. Като професионално-културна организация на запасното офицерство Съюзът на запасните офицери първоначално не възнамерявал да се намесва в политическите борби. Но при неспиращото разрастване на революционното движение в страната и вследствие политиката на земеделското правителство чрез Военния съюз Съюзът на запасните офицери се стегна и беше включен най-активно в политическите борби.

Поради демобилизацията на армията след националния погром, поради ликвидирането на наборната армия в България имаше около 12 000 запасни офицери. Това представляваше внушителна за нашите условия армия. В Съюза на запасните офицери обаче беше организирана само малка част от нея. На 1 септември 1920 г. той наброяваше 2095 членове, на 20 април 1921 г. — 3245, а на 1 април 1922 г. — 4261.¹⁷ През 1921 г. Съюзът на запасните офицери разполагаше с 33 дружества, а през 1922 г. — с 37 дружества. По-многочислени бяха дружествата в София (приблизително една трета от членския му състав членуваше в това дружество), Пловдив, Варна, Плевен, Шумен, Русе, Ловеч, Сливен, Кюстендил, Ст. Загора, Пазарджик.

След като през 1920 г. правителството на БЗНС взе някои мерки против Военния съюз, в резултат на които едни от най-активните му дейци се оказаха във от казармата, последният реши да използва като прикритие Съюза на запасните офицери, та чрез него легално да участва в политическия живот. Тласък в това отношение даде III конгрес на съюза, проведен в София през май 1921 г. Още до конгреса в печата беше обоснована тезата, че СЗО като безпартийна организация трябва да работи за „народен съговор“ (подч. авт.), като съдействува за сплотяване на буржоазните партии.¹⁸ А в приетата от конгреса резолюция като централна задача на СЗО се постави „да ратува за съговор между обществените сили в страната за навременното ѝ изкарване от днешното ѝ положение“ и „да бичува политическите партии, които биха се стремили да опартизанят съюза или пък да водят противонародна политика“.¹⁹ За успешното изпълнение на тази задача ръководството на СЗО беше засилено с активни дейци на нелегалния Военен съюз, като зап. ген. Велизар Лазаров, зап. полк. К. Георгиев, зап. подп. Дамян Велчев и др. В редовете на съюза беше проведена чистка — от него бяха изключени запасните офицери комунисти и земеделци. Така СЗО се оформи като организация на реакционно настроеното запасно офицерство от кариерата.

Дейността на СЗО е пряко свързана с възникването на Народния съговор. През лятото на 1921 г. във връзка с решението на парижката посланическа

¹⁷ В. Отечество, бр. 7 от 25. V. 1921, Отчет за дейността на ЦУ на СЗО пред III конгрес; бр. 53—54 от 28. V. 1922, Отчет на ЦУ на СЗО пред IV конгрес.

¹⁸ Пак там, бр. 6 от 14. V. 1921, Да пазим организацията.

¹⁹ Пак там, бр. 8 от 18. VI. 1921, Резолюция на III конгрес на СЗО.

конференция до 1 октомври с. г. да бъде напълно разпуснат малкият наборен военен контингент, по инициатива на СЗО в градовете, в които той разполагаше с по-големи и дейни дружества, бяха образувани общограждански комитети. В тях освен запасни офицери участваха и дейци на някои буржоазни партии (Обединената, Националлибералната и др.), а също и някои безпартийни интелегенти. Такива комитети бяха създадени в София, Враца, Шумен, Кюстендил, Търново, Ловеч, Сливен и другаде. Изглежда е бил създаден някакъв координационен център, намиращ се в най-тясна връзка с ръководството на СЗО и на Военния съюз и щабовете на десните буржоазни партии. Защото на 21 август 1921 г. общогражданските комитети организирали протестни събрания в Шумен, Кюстендил, Сливен, Белоградчик, Търново, Ловеч; на 22 август — във Враца и някои други градове. На тези събрания бяха приети резолюции в полза на запазването на редовната армия. Кампанията завърши с провеждането на протестно събрание в София на 28 август 1921 г., организирано от столичния общограждански комитет. На събранието в столицата говориха Ал. Цанков и Т. Кулев, в Шумен — К. Миланов и Борис В. Попов, във Враца — Вл. Бобошевски и Н. Савов и др.²⁰

След тази акция някои от тези общограждански комитети и, на първо място, този в София, изглежда, били превърнати в по-трайни образувания. Защото едва ли е случайно обстоятелството, че комитети на Народния сговор бяха образувани тъкмо там, където имало по-здрави и по-активни дружества на Съюза на запасните офицери, и че в заключителния акт на кампанията говориха тъкмо Ал. Цанков и Т. Кулев.

Най-напред комитет на Народния сговор беше основан в София. В него влязоха Ал. Греков — бивш дипломат от кариерата и оглавяващ една от дирекциите в капиталистическото обединение Съединени тютюневи фабрики, проф. Ал. Цанков — преподавател по политическа икономия в Софийския университет, проф. Янаки Моллов — аграрикономист, д-р Тодор Кулев — преподавател в юридическия факултет на университета, проф. Димитър Мишайков — преподавател по политическа икономия в Свободния университет, проф. Никола Милев — преподавател по история в университета, проф. Петко Стайнов — преподавател в юридическия факултет на университета и активен член на Обединената народнопрогресивна партия; Я. Д. Стоенчев, Гр. Василев, А. Ляпчев и др. — видни дейци на Демократическата партия; Петър Г. Петрович, Ил. С. Бобчев, Цоню Бръшлянов, Атанас Буров и др. — видни дейци на Обединената народнопрогресивна партия; запасните генерали Велизар Лазаров, Иван Луков, Иван Русев, полковниците от запаса Кимон Георгиев, Христо Герджиков, Л. Стоенчев, запасният майор Никола Рачев, запасният капитан Тодор Кожухаров и др. На 15 март 1922 г. във в. „Пряпорец“, а също и в други буржоазни вестници беше официално оповестено, че е създадена нова организация — комитетът Народен сговор, като „чисто обществена организация, без да представя от себе си нова политическа партия“. Създателите му заявиха, че той ще работи за: „1. Закрепване на духовното единство на нацията 2. Идеино обединяване на интелегентните сили на нашия обществено-политически и стопански живот. 3. Събуждане и сплотяване на народната енергия и насочването ѝ към разумно и полезно задружно творчество върху принципите на социалната полза и справедливост. 4. Съюза-

²⁰ В. Отечество, бр. 16 от 3. IX. 1921, с. 4—8.

ване, па дори и обединяване на сродните по състав и идеи политически партии у нас. 5. Издигане престижа на държавната власт.²¹

На 18 март 1922 г. бюрото на комитета на Народния сговор в столицата издаде първото си тайно окръжно, с което доуточни целите на организацията и заяви, че не е и „съвсем не мисли да става политическа партия“, че сплотяването на буржоазните партии има за цел създаването на „здрово и силно“ буржоазно правителство. С това окръжно се нареждаше Народният сговор да се стреми да привлече нови членове из средата на „партиите на реда и законността“ и из „разните обществени слоеве“, но само ратници за енергична защита на буржоазната кауза (В. Народна армия, бр. 17 от 1. IV. 1922).

Още в първото официално съобщение, с което се оповести раждането на новата формация, се казваше, че софийският комитет „вече е организиран и свои клонове в някои по-главни градове“²². За тази цел още през есента на 1921 г. извършиха известна подготвителна пропагандна и организационна дейност В. Лазаров, Н. Рачев, К. Георгиев, Д. Мишайков, Т. Кулев и др.²³ Такава дейност в провинцията представители на софийския комитет Народен сговор развиха и през пролетта на 1922 г. В резултат на това в печата се появиха сведения за образувани и действащи комитети на Народния сговор във Варна,²⁴ Русе,²⁵ Лом,²⁶ Пловдив,²⁷ Ст. Загора, Кюстендил, Шумен, Дупница,²⁸ Сливен,²⁹ Търново,³⁰ Враца, Плевен, Пазарджик и другаде.³¹

Според едно сведение Народният сговор е броял 48 души в цяла България.³² Няма други данни за точния числен състав на Народния сговор. По всяка вероятност обаче той ще да е бил по-голям. Само в София е имало няколко десетки сговористи. В подкрепа на това твърдение можем да си послужим и с един формален довод: ако допуснем, че в ръководствата на местните организации на Народния сговор е имало по пет души, както в София (някъде те са били повече), то само членовете на ръководствата на Народния сговор в горесброените 15 града ще да са били към 75 души. Във всеки случай Народният сговор едва ли е наброявал повече от двеста-триста членове в цялата страна. Измежду членовете на Народния сговор ще споменем имената на най-активните: Ал. Греков, Ал. Цанков, Н. Милев, Т. Кулев, Д. Мишайков, П. Г. Петрович,³³ Ат. Буров, П. Стайнов, А. Ляпчев, Гр. Василев, Вл. Моллов, Я. Стоелчев, Ив. Луков, В. Лазаров, К. Георгиев, Н. Рачев, Л. Стоенчев, Ст. Данев, Б. Вазов, Вл. Вазов, Ян. Моллов, Т. Кожухаров, Г. Кулишев, Вл. Руменов, Ц. Бръшлянов, К. Миланов, Б. Смилов, Д. Върбенков, Хр. Герджиков, Ив. Русев и др. В Народния сговор имаше представители на всички среди на

²¹ В. Пряпорец, бр. 59 от 15. III. 1922; Народен сговор-съобщение; в. Отечество, бр. 43—44 от 22. III. 1922, Комитетът Народен сговор; в. Мир, бр. 6912 от 26. VI. 1923, И. С. Б о б ч е в. Комитетът Народен сговор.

²² В. Пряпорец, бр. 59 от 15. III. 1922, цит. съобщение.

²³ Ал. Цанков, Ал. Греков и Демократическия сговор, с. 3—4.

²⁴ В. Пряпорец, бр. 80 от 10. IV. 1922.

²⁵ Пак там, бр. 93 от 27. IV. 1922.

²⁶ В. Слово, бр. 18 от 12. V. 1922.

²⁷ Пак там, бр. 37 от 27. V. 1922.

²⁸ Пак там, бр. 36 от 26. V. 1922.

²⁹ Пак там, бр. 3 от 12. IV. 1922.

³⁰ Устав на Търновски народен сговор, 18. VI. 1922.

³¹ В. Народна армия, бр. 45 от 14. X. 1922; в. Народна борба, 16. III. 1922.

³² В. Знаме, бр. 17 от 26. IV. 1924, Орион, 9 юни и 9 термидор; бр. 117 от 30. VIII. 1924, Нови политици.

³³ Две години по-късно П. Г. Петрович сам се хвалеше, че е един от основателите на Народния сговор. Вж. в. Слово, бр. 553 от 24. III. 1924, Писмо на П. Петрович до в. Радикал.

българската буржоазия: на всички буржоазни партии, на Военния съюз, на Съюза на запасните офицери, на безпартийната буржоазна интелигенция, на среди близки до автономистското крило във ВМРО, дипломати, журналисти, учени, представители на едрия банков и промишлен капитал.

Софийският комитет на Народния съговор играеше ръководна роля по отношение на провинциалните комитети на тази формация. Неговото ръководство имаше следния първоначален състав: Ал. Греков — председател, Ал. Цанков, Т. Кулев, П. Г. Петрович, Ив. Луков (председател на Съюза на запасните офицери) и Хр. Герджиков (член на ръководството на СЗО).³⁴

На 10 април 1922 г. под редакцията на Ал. Греков започна да излиза в „Слово“ като орган на Народния съговор. В редакцията на вестника влизаха: Н. Милев и П. Стайнов — списваха отделите за външна и вътрешна политика; Ж. Т. Бурилков — отговорник за финансово-стопанския отдел, който списвал при сътрудничеството на К. Бояджиев, Ат. Буров, Гр. Василев, В. Велчев, Й. Венедиков, Ив. Ев. Гешов, проф. Грим, проф. Г. Т. Данаилов, д-р Ст. Данев, П. Дичев, Ив. Луков, А. Ляпчев, М. Ив. Маджаров, проф. Л. Милетич, Н. Михайлов, Д. Мишайков, Вл. Моллов, Б. Морфов, Хр. Мутафов, М. Попов, Хр. Силянов, проф. Соколов, проф. Й. Фаденхехт, М. Хранов, Дим. Христов, Ал. Цанков, Хр. Чакалов и др.; писателят Сирак Скитник отговаряше за седмичния преглед „Театър и художество“; Ас. Златаров и Ст. Консулов — за седмичните научни прегледи; Д. Мишайков — за рубриката „социална седмица“; д-р Вл. Руменов — за медицинските материали; Ян. Моллов — за материалите по селското стопанство; В. Пундев и Н. Райнов — за материалите на литература.³⁵ Вестникът беше осигурен със солидни финансови средства от bankerските среди. Освен това беше основано специално акционерно дружество „Стопанско развитие“ с капитали на представители на деловите кръгове на много финансови среди.³⁶

В „Слово“ стана един от най-големите ежедневници и водач на буржоазната вестникарска кохорта. Списван интересно, с относително широка информация по актуални политически и стопански въпроси, той още с първите си броеве се открие като солиден буржоазен вестник с ярки антикомунистически и антиземеделски позиции. Чрез него бяха разпространявани и пропагандирани идеите и програмата на Народния съговор и изразявани позициите на последния по всички актуални въпроси. В „Слово“ изигра изключителна роля при формирането на деветоюнството. След като на 21 май 1922 г. беше убит председателят на Народния съговор и редактор на вестника Ал. Греков, за известно време като редактор работи П. Стайнов, а след това негов редактор стана Н. Милев.

На 2 юни 1922 г. в София се проведе първата национална конференция на Народния съговор. Тя беше организирана от софийския комитет. В конференцията участваха и представители на провинциалните комитети. На нея беше обсъдено положението в страната и беше подчертано, че Народният съговор има „надпартиен и междупартиен“ характер и че е обществено-културна организация.³⁷ Конференцията избра за председател на Народния съговор на мястото на убития Ал. Греков проф. Ал. Цанков. Секретарските функции на

³⁴ Окръжно № 1 на Соф. бюро на народния съговор, 18. III. 1922, в. Народна армия, бр. 17 от 1. IV. 1922

³⁵ Съобщение на в. Слово, бр. 18 от 2. V. 1922.

³⁶ Я. Й о ц о в. За социално-икономическата основа на фашистката диктатура. . . , с. 14—15.

³⁷ В. Слово, бр. 42 от 2. VI. 1922, Съобщение на Народен съговор; също: в. Пряпорец, бр. 120 от 2. VI. 1922.

ръководството на тази организация изпълняваше Т. Кулев. Освен това конференцията се намеси най-открито и решително във водените заключителни преговори за създаването на Конституционния блок.

Софийският комитет на Народния сговор изработил свой устав, от който се ръководели и някои местни комитети. Други обаче, като Търновският например, изработили свои собствени устава. Това ни кара да мислим, че в национален мащаб Народният сговор не е бил монолитна организация. Засега нямаме възможност да работим с пълния текст на устава на Народния сговор в София, а сме принудени да използваме публикуваните от него извадки от Ил. С. Бобчев. Формулираните в устава цели на организацията бяха прокламирани в съобщението, с което се възвести създаването на Народния сговор и които по-горе цитирахме.³⁸ Относно средствата за тяхното постигане в чл. 3 се казваше: „а) старее се чрез устна и печатна пропаганда и агитация да спечели за своите схващания по обществено-политическите, стопанските и националните въпроси обществото и неговите политически представители — партиите (разбирай буржоазните — бел. авт.); б) поддържа връзки с партиите на реда, законността и мирния социален напредък за постигане единение на народните сили; в) поддържа връзки с всички други културно-обществени организации и използва всеки подходящ случай за задружна дейност при всяко по-важно обществено, културно и народно дело; г) води идейна борба против отрицателните и разрушителните сили (т. е. против комунистическото движение — бел. авт.) в обществено-политическия живот, като разбулва демагогията и разсейва заблудата; д) спомага за възпитанието на широките народни маси към разумно и трезво отношение спрямо социалните и националните проблеми и развива у народа съзнанието не само за неговите права, но и на задълженията му спрямо държавата“³⁹

В Народния сговор можеха да членуват хора без оглед на партийната им принадлежност стига да са готови да се борят за каузата на буржоазията. Дейците и членовете на буржоазните партии, бидейки и такива на Народния сговор, продължавали членството и дейността си в своите партии. В чл. 3 на устава на Търновския народен сговор се казваше: „Членове на Търновския народен сговор могат да бъдат всички граждани от двата пола, без разлика на политически убеждения, които възприемат идеите на т. нар. сговор и са готови да работят за постигането им.“⁴⁰ В Народния сговор се допускало да членуват и „отделни корпорации, които имат културни и родствени с целите на Народния сговор задачи“⁴¹.

Ръководството на Търновския народен сговор се състоеше от 11 „равноправни члена“, избрани с явно гласуване от общото събрание за срок от една година. Те председателствували поред заседанията на комитета. Помежду си те избирали секретар и касиер.⁴² Финансовите средства на Търновския народен сговор се предвиждаше да се събират от „волни пожертвувания“, от организирани от него мероприятия и от доброволно определени от всеки

³⁸ В. Пряпорец, бр. 59 от 15. III. 1922, цит. съобщение. Срв. с чл. 2 на Устава на Народния сговор у Ил. Бобчев, Комитетът Народен сговор.

³⁹ В. Мир, бр. 6921 от 26. VI. 1923, И. С. Б о б ч е в. Комитетът Народен сговор.

⁴⁰ Устав на Търговския народен сговор, чл. 3.

⁴¹ Пак там, чл. 5.

⁴² Пак там, чл. 7—10.

член членски вноски.⁴³ Знамето на Търновския народен съговор беше националният трицвет, значката — също. А организационен празник — първата неделя след 16 април — денят на приемането на Търновската конституция.⁴⁴

Така Народният съговор се оформи като междупартийна и надпартийна буржоазна формация, която претендираше да изразява интересите на целия български народ, а в същност беше предназначена да защитава класовите интереси на буржоазията. Социално-икономическата основа на Народния съговор и фактически негов ръководител станаха среди, представляващи пропериращия едър капитал в България.⁴⁵

Народният съговор беше продължение и приложение на опита на Института за защита на българските интереси и на Общогражданския комитет „Обединение“ при новите условия, възникнали с настаняването на БЗНС на власт. Особено впечатление прави фактът, че между имената на създателите на Института за защита на българските интереси и тези на Народния съговор има голямо съвпадение: Ал. Цанков беше секретар на управителния съвет на първия и председател на втория; П. Г. Петрович беше основател и член на ръководството и на единия, и на втория; Я. Д. Стоенчев, Янаки Моллов и др. играеха роля както в Института за защита на българските интереси, така и в Народния съговор. Аналогични са структурните и организационните принципи на двете формации, тяхната тактика. Надпартийният и междупартийният характер на комитета „Обединение“ от 1919—1920 г. с неговите задачи да служи като междинен център за улесняване обединението или групирането на буржоазните партии и неговият ярък антикомунизъм са продължени от Народния съговор, но доразвити и обогатени.

Създаването на Народния съговор беше улеснено и от Великата масонска ложа на България. Ал. Цанков, Н. Милев, Ян. Моллов, Д. Мишайков, Янко Стоенчев, Гр. Василев, Б. Вазов, Ст. Милошев, Крум Мутафов, Вл. Руменов, Д. Кьорчев, Ил. С. Бобчев, Л. Стоенчев, Ст. Н. Коледаров, Г. Кулишев и др. още преди създаването на Народния съговор участваха в масонски ложи. Масония станаха и игралите изключителна роля в живота и дейността на Народния съговор офицери от запаса К. Георгиев, Н. Рачев и др. Великата ложа улесни създаването на Народния съговор, като създаваше възможности за общуване на неговите инициатори и най-активни дейци със своите проповеди за създаване на единство в буржоазния лагер. Със своята организация тя подсказва организационните принципи на Народния съговор, както беше направила това по отношение на Института за защита на българските интереси. Великата масонска ложа на България улесни връзките между представителите на всички среди на буржоазния лагер.

Появата на Народния съговор бележи нов момент в консолидационните процеси в буржоазния политически фронт и етап в борбата на реакционните сили против революционното, комунистическото движение и против демократичните сили в страната.

⁴³ Устав на Търновския народен съговор, чл. 12.

⁴⁴ Пак там, чл. 13—15.

⁴⁵ Я. Й о ц о в. За социално-икономическата основа на фашистката диктатура... с. 7 и сл.

Идеологическите и теоретическите корени на програмата на Народния съговор трябва да се търсят в по-широк смисъл на думата в състоянието на тогавашната политическа мисъл на международната буржоазия, а също и във внесените след войната нови положения в програмите на буржоазните партии в страната. В по-тесен смисъл те трябва да се търсят в защитаващите в края на войната и непосредствено след нея идеи и разбирания от идеолозите на Народния съговор и, на първо място, от Ал. Цанков, Д. Мишайков, Т. Кулев и др. По-горе беше направена характеристика на тези възгледи.

Основните положения на програмата на Народния съговор бяха обявени още в съобщението за неговото появяване. После сбито бяха предадени в уводната статия на първия брой на в. „Слово“, написана от Ал. Греков. След това в серия от статии основните положения на програмата бяха пространно развити на страниците на в. „Слово“. Известни нейни положения бяха развити и в някои от съчиненията на видни говорители. Във формулирането на главните положения от програмата на Народния съговор участваха освен Ал. Греков още Ал. Цанков, Ат. Буров, Н. Милев, Д. Мишайков, П. Стайнов и др.

Дейците на Народния съговор не криеха, че действуват от името и на фронта на буржоазията. Фактическият водач на Обединената партия Ат. Буров написа специална статия във в. „Слово“ с претенциозния наслов „Задачите на българската буржоазия“, в която изтъкна, че България „ще има нужда за дълги години от една здраво сплотена буржоазна класа“, която трябва да влезе в ролята на „ръководна сила в живота на страната“, а затова било нужно тя „да се сплоти и организира в един общ фронт, за да няма пилеене на сили, като обединителният лозунг бъде не тесният класов интерес, а широките обществени задачи“: даване простор на развитието на капиталистическите отношения в тяхната пълнота.⁴⁶ А. Ляпчев — подпредседател на централното бюро на Демократическата партия, написа възхвалително писмо по повод на Народния съговор и на неговия печатен орган.⁴⁷ Двете основни буржоазни партии в страната по този начин изказаха подкрепа на новата политическа формация. Те споделяха основната задача, която си беше поставил Народният съговор: обединяване силите на буржоазните партии против комунистическото и против земеделското движение. Тази задача беше разпалено отстоявана още от началните броеве на в. „Слово“.⁴⁸

Още преди официалното оповестяване на Народния съговор групата около Ал. Цанков критикуваше някои страни на капиталистическата система или по-право — някои страни на довоенната система на капитализма. В лекционния курс по политическа икономика пред студентите от Свободния университет проф. Д. Мишайков изтъкваше като негативни страни на капиталистическата система безогледната капиталистическа експлоатация, елиминирането на участието на работниците в организирането на капиталистическото производство и др. Под маската на обективизан той излагаше някои предимства на социалистическата система: осигуряването свободата на личността, ликвидирането експлоатацията на капиталистите и пр. Същевременно той при-

⁴⁶ В. Слово, бр. 8 от 19. IV. 1922, А т. Б у р о в. Задачите на българската буржоазия.

⁴⁷ Пак там, бр. 2 от 11. IV. 1922, А. Л я п ч е в. Печат и публика.

⁴⁸ Пак там, бр. 1 от 10. IV. 1922, Нашата програма; бр. 41 от 1. VI. 1922, А л. Ц а н к о в. Народен съговор.

писваше на социализма много недостатъци, като липсата на свобода на индивида да си избира професията, местоработата и т. н., и особено акцентираше на това, че „социализмът ще допринесе практически твърде малко за едно съществено подобрене на положението на безимотните“⁴⁹. Проф. Д. Мишайков, както впрочем и всички негови съмишленици, остро критикуваше обществения ред, установен с Октомврийската революция в Русия, защото почивал само на диктатурата на властта, че това, което се правело в тази страна, не било социализъм и т. н.⁵⁰ Като правеше тези критики от уж обективни буржоазно-реформистки позиции, сговористът-професор заключаваше: „Единственият път, който може да следва обществото при своето икономическо преобразование, е еволюцията“, която не унищожавя частната собственост.⁵¹ По този начин идеолозите на Народния сговор залягаха за по-нататъшното усъвършенствуване на капиталистическия начин на производство, а също и на издигащата се над него държавнополитическа система.

В областта на вътрешната политика програмата на Народния сговор предвиждаше: да се възстанови държавната идея и се постави тя над всичко, т. е. да се осигури безразделното господство на буржоазията в управлението на държавата, против съсловното управление на БЗНС и против евентуалната диктатура на работническата класа; буржоазно-парламентарно управление със здраво правителство и изобщо заздравяване на всички институции на буржоазната държава. „Създаване силни партии, от друга страна, това трябва да бъде стремежът на политиката, премахване на политическата раздробеност и безсилие, сплотяване усилията на силните партии около програми и обществени лозунги за обезпечаване застрашените или потъпкани правдини във времена като днешните, за създаване върху здрави основи една уредена и трайна администрация, която да вдъхва доверие на всички, осигуряване с общи усилия реда и силно застрашената сигурност в страната, издигането на отговорните места и на всички служби само на действително най-способните и създаване гаранции за спокойна работа, добри перспективи, законно напредване и правилно възнаграждение на всички служители“⁵² — така формулира в. „Слово“ концепцията на дейците на Народния сговор за управлението на държавата.

Специалист на Народния сговор по въпросите на държавната власт беше проф. П. Стайнов — бързо авансиращ десец на Обединената народнопрогресивна партия (народняк). Той се зае да проучи кризата на парламентаризма и демокрацията след Първата световна война с оглед на положението в България. Резултатите от своето проучване той обнародва в началото на 1923 г. в отделна книга.⁵³ В нея той защитаваше тезата, че демокрацията изобщо и буржоазната демокрация е най-добрата система на държавно управление, за да я противопостави на „диктатурата“ на БЗНС. Но той посочваше също така, че по редица причини (продължителната война, засилването на недоволството на народните маси след войната и др.) буржоазната демокрация изпаднала в криза. Свидетелство за това били болшеvizмът в Съветска Русия,

⁴⁹ Д. Мишайков. Кратък курс по теоретическа политическа икономия. С., 1921, с. 11—14, 16. Също, с. 17—18.

⁵⁰ Пак там, с. 18—19.

⁵¹ Пак там, с. 18.

⁵² В. Слово, бр. 73 от 10. VII, 1922, Нашата вътрешна политика.

⁵³ П. Стайнов. Компетентност и народовластие (Политически изучавания върху кризата на парламентаризма и демокрацията). С., 1923.

фашизмът в Италия, националболшеvizмът на Кемал Ататюрк в Турция и режимът на БЗНС в България.⁵⁴ В книгата се подлагаше на остра критика съсловната теория на Ал. Стамболийски и се правеше извод, че нейното приложение където и да бъде е само вредно. Проф. П. Стайнов посочваше, че кризата в парламентарната система била особено силна в България. Това той обясняваше с „особеностите на българския народ, неговия състав и специалните настроения след неуспеха от войните“. Той подчертаваше: „Преди всичко целият наш народ е незрял политически, той не е имал още време да се възпита в здрави политически традиции и чувство на държавност, поради което леко изпада в прекаленост било на личния дворцов режим, било на личния партиен или дори диктаторски режим. Това е вярно за цялата българска маса.“⁵⁵

П. Стайнов доказваше, че при настъпилите след войната условия за капитализма „съвършеното премахване на демократическия режим нито е желателно, нито дори е възможно“, и подчертаваше, че „днес държавите могат да избират само между крайния абсолютизъм безразлично дали начело е коронован деспот или червен диктатор, и демокрацията. . .“⁵⁶. Той се обяви в защитата на правото на съществуване на буржоазните партии, но само при условие, че са големи и силни, за да бъдат в състояние да отстояват и реализират буржоазната демокрация;⁵⁷ обоснова нуждата от втора камара на парламента, от държавен съвет и главно — от компетентно държавно ръководство, каквото тогава в България според него не съществувало.⁵⁸ П. Стайнов заключаваше: „Така че само организираната демокрация и трайното въздействие на професионалните и културните сдружения биха могли да обезпечат на България тъй нужните дълготрайни, но свободни режими.“⁵⁹

Изобщо с тази си книга П. Стайнов обоснова теоретически необходимостта от премахване управлението на БЗНС и недопускането на комунистическо управление в България. Същевременно той обоснова необходимостта не от реставрация на довоенната система на буржоазната демокрация, а на „организирана“, реформирана, компетентна и просветена система на буржоазна власт, осигурявана от силни буржоазни формации.

В стопанската област обявената програма на Народния съговор предвиждаше българското селско стопанство да се превърне в модерно капиталистическо селско стопанство. В противовес на провежданата от земеделското правителство аграрна политика специалистите на Народния съговор по аграрните въпроси (главно проф. Я. Моллов) противопоставяха тезата, че в България нямало аграрен въпрос, че тя била от малкото страни в света, „в които поземлените отношения са по-нормални и земята е по-правилно разпределена“. За онази част от населението, което има нужда от земя, последната да се осигури чрез „разумна народна политика“ и чрез „отчуждаване земята на ония земевладелци, които сами не обработват своята земя, а я дават под аренда и живеят като арендатори. . . Разбира се, собствениците на тия земи трябва да бъдат прилично обезщетени.“ На едрите земеделски стопанства не трябвало да се посяга. Напротив, те трябвало да бъдат подпомагани и насърчавани

⁵⁴ П. Стайнов. Компетентност. . . с. 140.

⁵⁵ Пак там, с. 141.

⁵⁶ Пак там, с. 140.

⁵⁷ Пак там, с. 55—60.

⁵⁸ Пак там, с. 82—135.

⁵⁹ Пак там, с. 138.

от държавата. Да не се посяга на мерите, да се организира разпространяването на агрономически знания между населението, да се подготвят достатъчно по количество и по качество агрономически кадри. Държавата да полага специални грижи за индустрията, която обработва български селскостопански суровини. Да се насърчава „жизнеспособната“ индустрия, да се вземат мерки за подобряване положението на занаятчийството, да се поощрява развитието на кредитните кооперации и т. н.⁶⁰

Дейците на Народния съговор считаха, че във финансовата политика на държавата ударението трябва да се постави върху косвените данъци; че финансовата политика трябва да бъде разумна, за да не пречи на капиталите. Те се обявиха против прогресивно-подоходното облагане.⁶¹

Специалист по въпросите на социалната политика на Народния съговор беше проф. Д. Мишайков. Неговите разбирания се споделяха от останалите отговорни дейци на тази формация. Като признаваше някои несъвършенства на капиталистическия строй, Д. Мишайков внушаваше, че последният може да бъде преобразуван по три начина: 1. Чрез разширяване намесата на държавата в стопанския живот, като вземе в ръцете си някои предприятия и организира държавен контрол над частните предприятия „с оглед на отношенията между господарите и работниците и с цел да се осигурява по-правилно и по-справедливо разпределение на богатата“⁶². 2. Като се допусне участието на работниците „в печалбите, контрола и управлението на предприятията“ до степен работниците в перспектива да станат дори собственици на капиталистически предприятия наред с господарите.⁶³ 3. Чрез кооперацията.⁶⁴ Разбира се, това не бяха оригинални идеи на Д. Мишайков. Той ги беше заимствувал от своите западноевропейски учители и заедно с Ал. Цанков и др. имаха възможност да ги пропагандират от университетски катедри.

Не ще съмнение, че авторството на редакционната статия на в. „Слово“, бр. 100 от 11 август 1922 г., озаглавена „Нашата социална политика“, принадлежи на Д. Мишайков. В тази статия горехарактеризираните разбирания на Д. Мишайков бяха доразширени и систематично изложени с оглед стъкмяването на една социална програма. В тази програма се предвиждаше да бъдат взети мерки за прилагане на съществуващите трудови закони и най-важното: осигуряване участието на работниците в печалбите на капиталистите, а в перспектива, след като по пътя на „социалното възпитание“ се превъзпитат работниците, да се създават и работнически съвети към предприятията. В тези съвети да влизат „представители на работодателя или самият той, и на работниците, избирани от тях самите“. Тези съвети „да се занимават с условията на труда, с отношенията между работодатели и ония между самите работници“⁶⁵. По този начин, считаха дейците на Народния съговор, трябвало да се урегулират отношенията между труда и капитала, между господарите и работниците, за да се осигури „социален мир между класите в самото общество“⁶⁶. В случая коментарът, както се казва, е излишен. Дейците на Народния съговор търсеха

⁶⁰ В. Слово, бр. 85 от 25. VII. 1922, Нашата икономическа политика.

⁶¹ Пак там, бр. 94 от 4. VIII. 1922, Нашата финансова политика.

⁶² Д. М и ш а й к о в. Цит. съч., с. 19.

⁶³ Пак там, с. 19—20.

⁶⁴ Пак там, с. 20—26.

⁶⁵ В. Слово, бр. 100 от 11. VIII. 1922, Нашата социална политика.

⁶⁶ Пак там, бр. 85 от 25. VII. 1922, Нашата икономическа политика.

по-гъвкави форми за защита интересите на буржоазията и охотно използваха в това отношение опита на международната буржоазия.

В тази отначало докрай еkleктическа програма нямаше нищо нито ново, нито оригинално дори за българските условия. Защото всички сумирани в нея идеи и положения се съдържаха в програмите на буржоазните партии, съставени преди появата на Народния сговор. Новото, ако все пак може да се говори за него, беше само в някои акценти, които Ал. Цанков формулира за политиката на буржоазията в лаконичния израз: „Сплотеност, единство, прогрес и социална правда, силна, но истинска демокрация — това е девизът на Народния сговор.“⁶⁷ Тази програма беше издигната като такава на цялата буржоазия. В нея все още не се отричаше буржоазната демокрация като форма на диктатурата на буржоазията и не са формулирани принципите на тоталитарната форма на управление. В теоретическата област българската буржоазия все още не беше достигнала до тях въпреки острите критики на традиционната буржоазно-парламентарна система. Силната буржоазна власт, реализирана от силна буржоазна партия и насочена против комунистическото и земеделското движение в страната, обаче станаха цел на Народния сговор. Така с програмата си Народният сговор беше привлекателен за цялата буржоазия и за много среди и на средната буржоазия, защото в нея се съдържаха и някои действително рационални елементи: критиката на партизанщината, критиката на некомпетентното в много отношения управление на БЗНС, някои искания за усъвършенствуване на стопанските отношения в страната и др. Със своята програма Народният сговор се представи като една от поредните буржоазни политически формации, само че с надпартийно, общобуржоазно знаме, демагогски преднамерено представяно като надкласово и общонационално знаме.

В сравнение с идеите и програмата на кръга, който беше създал Института за защита на българските интереси, идеите и програмата на Народния сговор не се различават съществено. Реформирането на буржоазното общество, за да се отбие напорът на революционната вълна, привеждане на политическата надстройка в съответствие с икономическото състояние на буржоазията бяха защитавани и от едните, и от другите. Идеите, които дейците на Народния сговор са защитавали непосредствено след войната, сега бяха развити и систематизирани с цел да се формулират по-широко многостранните задачи на българската буржоазия и да се даде идейно-теоретическо ръководство и оръжие за борба против земеделското управление и опасността от комунистическото движение.

В основата на идеологията на дейците на Народния сговор легнаха елементи от държавноправната теория на солидаризма, моменти от реформисткия социалдемократизъм, моменти от традиционния буржоазен парламентаризъм и пр.

---

⁶⁷ В. Слово, бр. 41 от 1. VI. 1922, А л. Ц а н к о в. Народен сговор.

III. НАРОДНИЯТ СГОВОР И КОНСТИТУЦИОННИЯТ БЛОК

Пропадането на осмомартенския блок между демократи и обединисти не отчая буржоазията в търсенето на изход и форми за сплотяване на целокупните си сили. За това ратуваха както сили в буржоазните партии, така и намиращи се във от тях фактори, като Великата масонска ложа, Военният съюз и др. В края на 1921 г. Демократическата партия отново заяви, че е готова да води съгласувана борба против земеделския режим заедно с останалите буржоазни партии.¹ Без да се отказва от стремежа си да осъществи сливане на сродните партии и специално да се слееят Демократическата и Обединената партия, последната прояви готовност да се търсят и други форми за сплотяване на буржоазния лагер. Учредителният конгрес на Обединената партия упълномощи партийното ръководство да продължи да преговаря с демократи и радикали за създаване на политическа коалиция за опозиционна борба и за съвместно управление въз основа на предварително приета платформа.² Сега готовност да преговаря по този въпрос прояви и Радикалната партия. През октомври 1921 г. нейният X конгрес възложи на ръководните институции на партията да работят за създаване на политическа коалиция с програма тази на Радикалната партия.³ След като не успя да склони ръководството на БРСДП към сътрудничество за създаване на един либерален опозиционен блок с център Радикалната партия, на 26 декември 1921 г. Висшият партийен съвет упълномощи Изпълнителния комитет да започне преговори за образуване на „голяма обществена демократична сила“. Съветът дори прие платформа, въз основа на която да се водят преговорите.⁴ На 5 януари 1922 г. Изпълнителният комитет на Радикалната партия предложи на ръководството на Демократическата партия да започнат преговори за образуване на „блок на демокрацията“⁵. Започнаха продължителни преговори, които се затегнаха с риск да пропаднат.⁶

Успоредно с преговорите, които водеше с Радикалната партия, ръководството на Демократическата партия поднови преговорите с Обединената партия и на 15 април 1922 г. между тях беше сключен блок за борба и за съвместно управление. В подписаното съглашение най-важните държавни постове бяха разпределени по такъв начин, че в евентуалното правителство лек превес трябваше да има Демократическата партия. Заедно с това беше оставен открит въпросът за привличането на Радикалната партия към този блок.⁷

Обединяването на силите на буржоазията зае централно място в дейността на Народния сговор. Идеята за сливането на буржоазните партии се пропагандираше интензивно от колоните на в. „Слово“.⁸ Освен това появяването на Народния сговор в разгара на преговорите за образуване на Конституцион-

¹ В. Пряпорец, бр. 279 от 24. XI. 1921.

² Дец, бр. 256 от 29. XII. 1921, Резолюция на учредителния конгрес на Народнопрогресивната партия по обединението.

³ В. Радикал, бр. 229 от 19. X. 1921, Резолюцията на X конгрес на Радикалната партия.

⁴ Пак там, бр. 286 от 27. XII. 1921, Резолюция на ВПС на РП.

⁵ ЦДИА, ф. 493, оп. 1, а. е. 2, Писмо на ИК на РП до ЦБ на ДП, 23. I. 1922, л. 13.

⁶ Вж. подробности у В. Георгиев. Преговорите около създаването на Конституционния блок. Векове, кн. 1, с. 17 и сл.

⁷ Пак там, с. 21.

⁸ В. Слово, бр. 1 от 10. 1922, Нашата програма; бр. 9 от 20. IV. 1922, А л. Цанков. Отговорности за миналото — отговорности за бъдещето; бр. 11 от 22. IV. 1922, А л. Греков. Повелята на момента.

ния блок не беше случайно. След разтрогването на блока между Демократическата и Обединената партия през лятото на 1921 г. надеждите за скорошно обединяване политическите сили на буржоазията, и то в условията на активна реформаторска дейност на земеделското правителство и на засилено революционно движение в страната, поизстинаха. Това стана причина да се възобновят и засилят усилията за образуване на надпартийна формация с интеграционна мисия, каквато беше Народният съговор.

Дейците на Народния съговор желяха да се наместят в благополучното завършване на акцията за блокиране на буржоазните партии. В решителната фаза на преговорите председателят на Народния съговор Ал. Греков писа: „едно прегрупиране и още повече едно сплотяване на управлявалите партии е желязна необходимост, по-силна от всичко“ и настоя демократи, обединители и радикали „без отлагане и без бавене да оформят отношенията си в едно окончателно и пълно споразумение“ и то да стане „при каквито условия и на каквато цена и да се постигне“.⁹ Първите дейци на Народния съговор Ал. Греков, Ал. Цанков, зап. ген. В. Лазаров, Я. Д. Стоенчев, Т. Кулев, Д. Мишайков, К. Георгиев, Н. Рачев и др. се срещнаха с водачите на буржоазните партии и ги агитираха да склонят да съдействуват за сплотяването на всички буржоазни формации за обща борба против земеделското правителство и комунистическото движение.¹⁰ А в „Слово“ държеше в течение своите читатели за хода на преговорите.¹¹ При това Народният съговор се стремеше да подсили реакционната насока на блока още когато той се формираше.

Освен като обособена формация за създаването на Конституционния блок Народният съговор съдействуваше и чрез своите членове в преговарящите партии и особено в Обединената Народнопрогресивна партия (Ат. Буров, Ц. Бръшлянов, П. Стайнов и др.) и Демократическата партия (А. Ляпчев, Гр. Василев, Вл. Моллов и др.).¹²

Преговорите за образуването на Конституционния блок съвпаднаха с конфликта между правителството на Ал. Стамболийски с командването на настанените в България белогвардейци врангелисти и с борбата на БКП против тях. В тази борба между БКП и БЗНС беше установено техническо сътрудничество.¹³ А на международната конференция в Генуа водачът на българската делегация Ал. Стамболийски установи благоприятни контакти със съветската делегация. Тези две обстоятелства хвърлиха в тревога българската буржоазия и бяха ловко използвани в преговорите за групиране политическите сили на буржоазията. Те бяха използвани и от Народния съговор. „Срещу едната комбинация, в която се прегръщат двата болшевицирующа братя под ехото на срещите в Генуа и създадените с общи усилия „шпионски афери“ в София — писа в „Слово“, — другата комбинация е не само една възможност, тя е един дълг.“¹⁴

⁹ В. Слово, бр. 11 от 22. IV. 1922, А л. Г р е к о в. Повелята на момента; бр. 28 от 16. V. 1922. Политическите съвещания на демократите.

¹⁰ Ал. Цанков, Ал. Греков и Демократическия съговор. — В: Сб. Александър Греков, 1884—1922, с. 4.

¹¹ В. Слово, бр. 7 от 18. IV. 1922, Блокът; бр. 18, 19 и др. от с. г.

¹² Пак там, бр. 30 от 17. V. 1922, Г р. В а с и л е в. Блокът и неговите задачи; Ц. Б р ъ ш л я н о в. Блок срещу блок и др.

¹³ БКП в резолюции и решения, т. II, С., 1951, с. 160—161.

¹⁴ В. Слово, бр. 28 от 15. V. 1922, Поуки.

За оказване на помощ в усилията на Обединената и Демократическата партия да включат в блока и Радикалната партия в края на май 1922 г. се проведе конгрес на Съюза на запасните офицери. Неговата резолюция най-категорично настояваше да се обединят силите на буржоазните партии.¹⁵ Тъкмо в заключителния етап на преговорите по оформянето на блока Народният сговор проведе своята първа национална конференция. Като се занимава обстойно със състоянието на акцията за блокирането на буржоазните партии, конференцията изтъкна, че трябва „да се заработи още по-енергично“ за неговото реализиране. В приетия от конференцията документ се подчертаваше: „При това Народният сговор намира за нужно да посочи на ония, от които, на първо място, зависи това сплотяване (т. е. водачите на буржоазните партии—бел. авт.), тежката отговорност, която ще падне върху тях за по-нататъшното държане разпокъсани и неизползувани здравите народни сили в днешния съдбоносен за страната ни момент.“¹⁶ Не би могло да се твърди, че това предупреждение на Народния сговор към преговарящите ръководства на Демократическата, Обединената и Радикалната партия е изиграло решаваща роля за склоняването на последната да приеме блока такъв, какъвто са го желали първите две партии. Но то не е останало без значение. Още повече, че този натиск се придружаваше и с натиска на Военния съюз, Съюза на запасните офицери, ВМРО—автономисткото крило и други фактори,¹⁷ че това обстоятелство обещавахе на замислената формация толкова необходимата организирана въоръжена сила. Зад логичното предупреждение на конференцията на Народния сговор до водачите на буржоазните партии се криеше и една интензивна дейност и натиск за „убеждаване“ водачите на Радикалната партия да приемат условията на демократи и народнопрогресисти, за да може възможно по-скоро да се сключи политически блок.

На 6 юли 1922 г. беше образуван Конституционният блок. В него влязоха Демократическата, Обединената народнопрогресивна и Радикалната партия. Този блок си постави за задача да се бори против земеделското управление и против революционното движение и да реставрира политическите позиции на буржоазията, като овладее цялата власт. Приета беше и програма на Конституционния блок, която очертаваше задачите на коалицията в борбата за установяване на буржоазно-парламентарен режим на основата на Търновската конституция.¹⁸

Още щом стана известно образуването на Конституционния блок, в „Слово“ с радост съобщи новината. На следния ден чрез печатния си орган Народният сговор заяви, че посреща с радост новоформираната политическа концентрация, като я окачестви като „ядро, около което ще се групират всички елементи, за които излизането от сегашното положение е една необходимост“¹⁹. В „Слово“ публикува и пълния текст на платформата на блока и неговия призив към българския народ.

¹⁵ В. Отечество, бр. 55 от 9. VI. 1922. Резолюция на IV конгрес на СЗО, т. 2, 3.

¹⁶ В. Слово, бр. 42 от 2. VI. 1922, Събрание на Народния сговор. Също: в. Препорец, бр. 120 от 2. VI. 1922, Съобщение на Народен сговор.

¹⁷ В. Отечество, бр. 55 от 9. VI. 1922, Резолюция на IV конгрес на СЗО; бр. 105 от 1. IV. 1923, Н. Р а ч е в. За общия фронт.

¹⁸ Вж. В. Г е о р г и е в. Преговорите около образуването на Конституционния блок, с. 22—25.

¹⁹ В. Слово, бр. 71 от 7. VII. 1922, Блокът.

Следователно Народният съговор съдействува за образуването на Конституционния блок. Макар неговата роля в това отношение да не беше основна или първостепенна, все пак тя беше значителна. Защото за момента само Народният съговор се изявяваше като легална формация, представляваща интересите на цялата буржоазия. Стоящият зад Народния съговор Военен съюз гледаше на образуването на Конституционния блок като на „един етап за по-широко блокиране и по-тясно единение на разпокъсаните, но инак сродни народни (буржоазни — бел. авт). сили“²⁰. Така гледаше на Конституционния блок и Народният съговор.

След формирането на Конституционния блок той предприе настъпление срещу правителството на БЗНС. Планът на блока се заключаваше в организирането на блокови комитети в цялата страна, подемане на политическа кампания, основните звена на която да представляват няколко регионални събора на привърженици на блока и на неговата борба, да се накара монархът да сваля правителството на Ал. Стамболийски, да насрочи нови парламентарни избори, които трябвало да бъдат проведени от евентуално правителство на блока.²¹

Парламентарните групи на партиите от Конституционния блок също изработиха съгласувана линия, която да следват в Народното събрание.²² Тази обща линия обаче нямаше големи възможности да бъде ефикасно реализирана.

Борбата си против земеделското правителство Конституционният блок започна с масирани нападки и призови то да бъде свалено с всички възможни средства.²³ През август 1922 г. Конституционният блок се ориентира към провеждането на акции от по-широк мащаб. Той планира да проведе три зонални събора на своите активисти: в Търново на 17 септември, в Пловдив на 1 октомври и евентуално един в София, който да завърши с поемането на властта. На 7 септември централният блоков комитет насрочи съборите в Търново и Пловдив. На тях трябваше да присъствуват всички местни партийни бюра на влизашите в Конституционния блок партии; бюрата на младежките групи към тези партии. В Търновския събор трябваше да участвуват блокари от Северна България, а в Пловдивския — такива от Южна България.²⁴

Същевременно Конституционният блок се включи в общия натиск на буржоазията върху монарха да отстрани правителството на Ал. Стамболийски, да разтури XIX Народното събрание и да повери властта нему.²⁵ На 11 септември централният блоков комитет се обърна с призив за масово стичане на буржоазни партизани в Търново. Определен беше дневният ред на този събор, като се предвиждаше и провеждането на конференция на блоковите комитети.²⁶ В Търново блоковият комитет се споразумя с раководствата на Национал-либералната партия и БРСДП за евентуална съвместна дейност.²⁷ Направена

²⁰ В. Отечество, бр. 105 от 1. IV. 1923, Ч а р к и н (Н. Рачев). За общия фронт.

²¹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 17, л. 16, Окръжно № 260 на ЦБ на ДП от 18. VII. 1922; в. Пряпорец, бр. 168 от 31. VII. 1922; бр. 169, 172 и др. от с. г.

²² В. Пряпорец, бр. 162 от 24. VII. 1922, Събития на деня; бр. 184 от 26. VII. 1922, Правителството и опозицията.

²³ Вж. например в. Пряпорец, бр. 179 от 12. VIII. 1922, А. Л я п ч е в. Нека ги свалим.

²⁴ Пак там, бр. 200 от 7. IX. 1922, Окръжно на централния блоков комитет.

²⁵ Пак там. Дългът ни зове.

²⁶ Пак там, бр. 203 от 11. IX. 1922, Позив към българския народ от централния блоков комитет.

²⁷ Пак там, бр. 205 от 13. IX. 1922, Отговорностите в Търново.

беше и нещо като репетиция на търновския събор. На 3 септември в Трявна блоковият комитет организира пунктов антиправителствен митинг с участието на блоковите комитети в Търново, Г. Оряховица, Дряново, Лясковец и Габрово.²⁸

Конституционният блок направи опит да използва политическия и стопанския бойкот в борбата против земеделското правителство. Твърде характерно в това отношение беше решението на блоковия комитет в Сливен от 6 септември 1922 г. Комитетът реши да се объяви бойкот на „правителствените, проправителствените и комунистическите вестници, магазини, работилници, дюкяни, кръчми и пр., чиито стопани са комунисти“²⁹.

Изобщо в началото на септември 1922 г. Конституционният блок, подкрепен от Националлибералната партия и от всички буржоазни опозиционни сили, разгърна масова акция за сваляне правителството на БЗНС. От своя страна БЗНС и неговото правителство предприеха енергични контрамерки за проваляне на тази първа голяма акция на Конституционния блок. В Търново беше организиран за 17 септември конгрес на цвеклопроизводителите, на бойна нога бяха поставени земеделските организации в цяла Северна България. В края на краищата акцията на блока беше провалена. В създадената конфликтна ситуация победа удържаха БЗНС и неговото правителство.³⁰

Народният сговор посрещна с одобрение плана и политическата акция на Конституционния блок. Неговите дейци се заеха да съдействуват за активизиране борбата на всички опозиционни на земеделското правителство и враждебни на БКП сили в страната. Зад кулисите те работеха за обединяване дейността на всички буржоазни партии в общо русло. Чрез средствата, с които разполагаше, Народният сговор непрекъснато внушаваше тази идея. В „Слово“ писа: „изглежда обаче, че борбата против правителството под формата на Конституционен блок, под формата на политическо опозиционерство, под формата на негодувание на ред професии, интеллигентни среди, корпорации и пр. постепенно се оформя в едно общо течение, в един общ устрем“³¹.

След появата на Конституционния блок Народният сговор настояваше борбата против земеделското управление да продължи „безспир, енергично и с въодушевление до крайния и пълен успех“³², призова градската буржоазия на „организиран отпор“³³. Като подкрепи акцията на Конституционния блок в Търново, той открито поиска смяната на правителството. Във връзка с това и за да насърчи борбата на опозиционните буржоазни сили, неговите дейци се заеха да убеждават последните, че смяната на правителството по какъвто и да е начин не ще срещне външна и вътрешна съпротива, защото то било съветско.³⁴

След провала на блоковата акция в Търново кръгът около в. „Слово“ провокационно окачестви правителството на БЗНС като „бивше“, дигна вой, че на гражданите бил открит фронт, при което последните се намирали в

²⁸ В. Пряпорец, бр. 197 от 4. IX. 1922; бр. 202 от 9. IX. 1922.

²⁹ Пак там, бр. 199 от 6. IX. 1922, Позив на блоковия комитет в Сливен.

³⁰ Й. М и т е в. Цит. съч., с. 143—148.

³¹ В. Слово, бр. 116 от 31. VIII. 1922, Общият устрем.

³² Пак там, бр. 79 от 18. VII. 1922.

³³ Пак там, бр. 74 от 14. VII. 1922.

³⁴ Пак там, бр. 121 от 6. IX. 1922, П. С т а й н о в. Промяната на правителството; бр. 127 от 13. IX. 1922, Съветско управление в България.

положение на законна самоотбрана.³⁵ Събитията в Търново бяха използвани от Народния съговор за продължаване усилията към по-нататъшно консолидиране на буржоазния политически фронт. Под формата на писмо до в. „Слово“ той така определи своята позиция: „Стига морави, сини, розови, кремави и зелени знамена сме развявали, а нека разведем едно единствено, което е нашето хубаво отечествено знаме. Когато казвам това, аз разбирам, че е крайно време вече дошло да се слепят в едно цяло, в една гранитна сила, един истински блок, не сглобен с цветни обръчи, за да имаме една силна, крепка, мощна партия. В краен случай поне блокираните партии да се слепят и съберат народните сили, да се привлекат всички ония, които са във от партиите, за да се даде един отпор на престъпниците.“³⁶ Така Народният съговор използва удара срещу Конституционния блок, за да влиее за притъпяване различията между влизашите в него партии, като се тласнат те към сливане. По такъв начин да бъде образувана една силна буржоазна партия, която да бъде в състояние да поеме управлението на страната.

Народният съговор отиде докрай в защита на Конституционния блок. Той се обяви против референдума за съденето на кабинетите на Ив. Ев. Гешов, Ст. Данев и Ал. Малинов, окачествявайки го като политическо гонение и отмъщение.³⁷ Той подкрепи борбата на буржоазните партии против референдума. На 19 ноември 1922 г. допитването беше проведено. В него БЗНС действуваше съгласувано с БКП. За съденето на виновниците гласуваха 600 455 души, а с бюлетината на Конституционния блок — 202 512 души.³⁸ Тази акция на земеделското правителство имаше и това значение, че нанесе нов удар срещу борещия се да се консолидира буржоазен лагер и специално срещу конституционния блок. Освен политическата присъда над влизашите в него партии той, а и партиите бяха фактически обезглавени. Защото в затвора попаднаха почти всички първоразредни ръководители на Конституционния блок. Друга част пък намери спасение в емиграция. Но това беше удар и по Народния съговор. Защото измежду попадналите в затвора и в емиграция се намираха и видни негови дейци.

Затова Народният съговор се обяви против преследването на виновниците за националните катастрофи, против съденето на арестуваните министри и искаше те да бъдат освободени.

Народният съговор застана в защита на Конституционния блок и когато земеделското правителство го обвини в съучастие в акцията на ВМРО на 4 декември 1922 г. в Кюстендил, когато последният беше окупиран от автономистки чети при пълното бездействие на административните и военните власти.³⁹

Така Народният съговор действуваше в единен фронт с Конституционния блок, ратувайки да го превърне в център, около който да се групират всички политически сили на буржоазията. Но той остана разочарован, когато блокът не можа да изиграе тази роля. И макар Конституционният блок в края на

³⁵ В. Слово, бр. 135 от 22. IX. 1922, Бившето правителство; бр. 132 от 19. IX. 1922, Гражданска война ли?

³⁶ Пак там, бр. 134 от 21. IX. 1922, Читателите до в. Слово; Единен фронт; След Търново.

³⁷ Пак там, бр. 178 от 15. XI. 1922, Условието на референдума; бр. 168 от 2. XI. 1922, Протест чрез референдум.

³⁸ Д. Косев. Цит. съч., с. 81.

³⁹ В. Слово, бр. 197 от 8. XII. 1922.

1922 г. да понесе сериозни удари от страна на БЗНС и неговото правителство, Народният съговор все още не се отказа от плановете той да бъде използван в бъдещата борба.

В началото на 1923 г. правителството на Ал. Стамболийски изпадна в криза. Тя се дължеше на оформилата се от по-рано десничарска група и в съюза, и в парламента, и в правителството. Начело на тази група застанаха министрите М. Турлаков, К. Томов и Хр. Манолов. През март 1923 г. борбата в БЗНС завърши с победа на групата на Ал. Стамболийски, след когото вървеше почти целият съюз. Ръководството на БЗНС беше обновено, правителството беше освободено от най-изявените десничари и реконструирано.⁴⁰ Следващият ход на Ал. Стамболийски беше предсрочното разпускане на XIX Народно събрание и провеждането на избори за ново, в което да разполага със солидно мнозинство. Направените изменения на избирателния закон осигуряваха на БЗНС като управляваща партия сериозни преимущества.

Народният съговор, както и всички буржоазни партии, се обяви против нови парламентарни избори и особено против направените изменения в избирателния закон.⁴¹ А в случай че все пак избори се проведат, той настояваше те да се проведат по стария избирателен закон и дори се опита да използва и десницата в БЗНС, за да осуети разтурянето на XIX Народно събрание.⁴² Но за 22 април 1922 г. бяха насрочени избори за нов състав на парламента. При това положение опозиционните буржоазни сили трябваше да решават дали да участвуват в тях и каква тактика да възприемат. Народният съговор като надпартийна и непартийна формация реши да не участвува в тези избори. Но той се нагърби с разработването на тактика, валидна за всички „конституционни“ партии.

Народният съговор искаше да представи защищаването от него схващане като тактика на буржоазните формации. Тя беше изказана като мнение на читателите на в. „Слово“ чрез изпратени до редакцията му писма, които в същност бяха съчинявани от самата нея. Един „читател“ предложи в изборите Конституционният блок да действа съвместно с Националлибералната партия, а също така и със Социалдемократическата партия.⁴³ Анонимни читатели предложиха да се образува „общ единен фронт“, в който да влязат всички горепосочени сили.⁴⁴ На създаването на широка коалиция в изборите Народният съговор гледаше като на „началото на сближението, което би могло да послужи като решителен етап към прегрупирането на политически-те сили“⁴⁵.

Отначало дейците на Народния съговор смятаха, че все пак след сполетяването ги в края на 1922 г. „конституционните“ партии лесно ще склонят за организирана обща борба против правителството. Скоро обаче отново се разочароваха от настъпилото в Конституционния блок разноезичие. Обеди-

⁴⁰ Й. М и т е в. Цит. съч., с. 155 и сл.

⁴¹ В. Слово, бр. 273 от 12. III. 1923, Разтурянето на камарата; бр. 274 от 13. III. 1923, Н. М и л е в. Обновлението на парламента.

⁴² Пак там, бр. 258 от 22. II. 1923, Реформа против народовластието; бр. 265 от 2. III. 1923, Прелистете историята.

⁴³ Пак там, бр. 265 от 2. III. 1923, Н. Д о с п е в с к и. Към съговор.

⁴⁴ Пак там, бр. 278 от 17. III. 1923, Към сплотяване; бр. 280 от 20. III. 1923, Решителен момент; 276 от 15. III. 1923, Общият фронт на партиите; бр. 281 от 21. III. 1923, Трябва общ фронт.

⁴⁵ Пак там, бр. 290 от 31. III. 1923, Преди и след изборите.

нената партия държеше в изборите да бъде изградена коалиция на всички „конституционни“ партии, т. е. на тези от Конституционния блок, Национал-либералната партия и БРСДП.⁴⁶ Радикалната партия се противопостави на каквито и да се комбинации с Националлибералната партия и заплаши, че в противен случай ще излезе от Конституционния блок.⁴⁷ Ръководството на Демократическата партия склони това на Обединената партия да отстъпи от позициите си, за да се избегне разпадането на блока.⁴⁸ Освен това ръковод-¹ството на БРСДП реши партията да участва самостоятелно в изборите.

Народният съговор подкрепи инициативата на Националлибералната партия за преговори с Конституционния блок за обща борба в изборите. Това предложение обаче беше прието само от Обединената партия и от крилото на А. Ляпчев в Демократическата партия. Останалите участници в Конституционния блок го отхвърлиха.⁴⁹ При това положение Националлибералната партия реши да действа самостоятелно.⁵⁰ В края на краищата Конституционният блок остана да участва в изборите със свои самостоятелни листи в цялата страна, като при еднородушие на местните блокови комитети се допускате изграждането на коалиции с опозиционните партии без БКП и Националлибералната партия.⁵¹

Народният съговор горещо увещаваше ръководствата на партиите да приемат сътрудничеството на всички сили на буржоазията. Понякога всежливи-ният тон се нарушаваше и се заместваше със закани. „Да не се забравя, че в предстоящите избори нашите политически партии ще държат може би послед-ния си изпит пред народа“ — писа в. „Слово“. Ако не се обединят, „те ще бъдат окончателно дискредитирани като правителство и като опозиция“.⁵² Народният съговор рязко осъди несговорчивостта на БРСДП и Радикалната партия, заедно не са съгласни да образуват общ фронт с либералите, а БРСДП — поне с Конституционния блок.⁵³ Позициите на Народния съговор по този въпрос напълно се покриваха с тези на Военния съюз, Съюза на запас-ните офицери и на ВМРО — автономисти.⁵⁴

Още в навечерието на изборите Народният съговор предложи представи-телите на всички партии заедно с правителството и царя да обсъдят „кое е най-доброто за страната“, т. е. какво правителство да бъде образувано и как да се стигне до него, преди да се провеждат избори.⁵⁵ След като стана ясно, че въпреки всичко парламентарни избори ще бъдат проведени, Народният съговор предложи образуването на общ фронт на всички партии от опозицията (без БКП). Този фронт да поиска от царя да отстрани правителството на БЗНС,

⁴⁶ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 141, л. 9, Протокол на централния комитет на Конст. бл., 21. III. 1923.

⁴⁷ Пак там.

⁴⁸ Пак там.

⁴⁹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 121, л. 3, Центр. блоков комитет до ПП на НЛП., 22. III 1923.

⁵⁰ В. Независимост, бр. 581 от 24. III. 1923, Позив на ПП на НЛП към българския народ.

⁵¹ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 121, л. 2, Окръжно на центр. блоков комитет, 22. III. 1923; също в. Пряпорец, бр. 69 от 26. III. 1923, и в. Радикал, бр. 69 от 26. III. 1923.

⁵² В. Слово, бр. 280 от 20. III. 1923, Държавата и партиите.

⁵³ Пак там, бр. 282 от 23. III. 1923, Народен съговор за изборите; бр. 282 от 22. III. 1923, Чувство за реална политика; бр. 284 от 24. III. 1923, След решенията и др.

⁵⁴ В. Отечество, бр. 105 от 1. IV. 1923, Ч а р к и н (Н. Рачев). За общия фронт; бр. 108 от 21. IV. 1923, Ч а р к и н (Н. Рачев), Буржоазията у нас.

⁵⁵ В. Слово, бр. 263 от 28. II. 1923, Н. М и л е в. Партиите и положението.

да се запази дотогавашната изборителна система. А изборите да бъдат проведени от общопартийно правителство, в което да участва и въпросната коалиция.⁵⁶ След като и този тактически вариант не успя, надеждата на Народния сговор, че царят ще се намеси в борбата за свалянето на земеделското правителство, беше изоставена.

И след пропадане на усилията на Народния сговор да създаде общобуржоазен фронт той не се отказа от стремежите си да дирижира усилията на буржоазията от надпартийни позиции. Заедно с Обединената партия Народният сговор организира акция в провинцията за оказване на натиск върху ръководствата на несговорчивите партии. В печата провокационно се пишеше, че масите на партиите били поддръжници на защищаваната от Народния сговор идея и че били решени да я осъществят мимо партийни шабове. „Народът иска създаването на общограждански фронт и той ще го наложи отдолу въпреки партийните шабове, ако те не чуят неговото искрено желание“ — писа в „Слово“ и заплашваше: „Но това ще бъде краят на много партийни предразсъдъци и ненужни съществувания.“⁵⁷ А към партизаните на партиите през главата на техните ръководства се отправиха призив да образуват общограждански фронт въпреки тях.⁵⁸ В тези си усилия Народният сговор беше подкрепен от някои местни дейци на буржоазните партии. В с. Полски тръмбеш такива дейци настояха да се изгради общогражданска изборна коалиция.⁵⁹ Това бяха последните усилия на Народния сговор да се накарат ръководствата на БРСДП, на Радикалната и на Демократическата партии да променят своите решения и да приемат под някаква форма изграждането на общобуржоазен политически фронт.⁶⁰

И когато и това не помогна, за да не се противопоставят опозиционните партии една на друга в изборите, Народният сговор посъветва техните местни дейци да съставят на своя глава местни общограждански листи и по този начин „да поправят поне отчасти сторената огромна грешка на политическо късогледство и недомислие“ и призова да бъде подкрепена онази листа, която имала най-големи шансове за сполука, без значение дали е на Конституционния блок, на БРСДП или на Националлибералната партия.⁶¹ Но този призив намери само частичен отклик. Във Варна беше изградена изборна коалиция между четирите буржоазни партии и БРСДП.⁶² Това обаче не можа да стане обща политическа линия на целия буржоазен фронт.

Така през цялата изборителна кампания Народният сговор се мъчеше да създаде единен общобуржоазен политически фронт. Той не се съмняваше в изборната победа на БЗНС. За него беше важна перспективата. А Народният сговор се беше хвърлил в борбата против земеделското правителство на живот и на смърт. Народният сговор смяташе като свой голям успех запазването на Конституционния блок от разпадане. Неговите дейци продължаваха да го квалифицират като ядро на буржоазната опозиция, както в

⁵⁶ Пак там, бр. 278 от 17. III. 1923, Към сплотяване.

⁵⁷ Пак там, бр. 282, бр. 281 от 21. III. 1923, Трябва общ фронт.

⁵⁸ Пак там, бр. 283 от 23. III. 1923, карето на с. 1.

⁵⁹ ЦДИА, ф. 252, оп. 1, а. е. 994, л. 2, Телеграма до ЦБ на НПП, ДП, РП и НЛП от 4-те партии в с. Полски тръмбеш, 27. III. 1923.

⁶⁰ В. Слово, бр. 287 от 28. III. 1923, Общата политическа акция.

⁶¹ Пак там, бр. 285 от 26. III. 1923; бр. 286, 303 от март 1923.

⁶² ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. е. 143, л. 73, Ж. Желябов до центр. блоков комитет, Варна, 6. IV. 1923.

действителност беше. По отношение на Националлибералната партия и БРСДП те сипеха комплименти, като наричаха първата „най-бойката“ буржоазна партия, а десния водач на втората Кр. Пастухов ласкаеха като водач на опозицията в XIX Народното събрание.⁶³ Всички тези ласкателства щяха да дадат плодове при разправата със земеделското правителство и след това.

В проведените на 22 април 1923 г. избори БЗНС получи 569 139 гласа (52,7 %), БКП — 203 972 (18,9 %), Конституционният блок — 166 963 (15,5 %), Националлибералната партия — 55 963 (8,2 %), БРСДП — 27 816 (2,6 %).⁶⁴ В тези избори пролича не само силата на БЗНС, но и невъзможността Конституционният блок и свързаните с него Народен сговор и други буржоазни сили да го отстранят по парламентарен път от властта.

IV. НАРОДНИЯТ СГОВОР И ВОЕННИЯТ СЪЮЗ

След Първата световна война в България се оформи като политически фактор Военният съюз. В него по принцип членуваха офицери на действителна служба. Предназначението на Военния съюз беше да защитава интересите на офицерството и да реализира прякото участие на армията в политическия живот на страната в момент, когато традиционните буржоазни партии се оказаха неспособни да защитават интересите на буржоазията. Той застана на буржоазни класови позиции против революционното движение и против БЗНС.¹

Между Военния съюз и Народния сговор съществуваха най-тесни връзки. Те бяха толкова тесни, че съвременници и изследователи разглеждат Народния сговор като „политически щаб на Военната лига“², цивилно проявление на Военния съюз, че Военният съюз и Народният сговор били една и съща организация.³ Един от съвременниците с късна дата го нарича „гражданска премяна на Военния съюз“⁴.

Време е вече да се вникне по-дълбоко в същността на нещата и да се направят някои допълнителни уточнения. При такъв подход ще се види, че между Военния съюз и Народния сговор не може и не бива да се постави знак за равенство.⁵ Военният съюз е организация на офицерството, със своя физиономия и собствен път на развитие. И не само между Военния съюз и Народния сговор не бива да се слага знак за равенство. А това не бива да се прави дори за Военния съюз и Съюза на запасните офицери, макар връзките между тях да са толкова тесни, че през последната година от управлението на БЗНС Съюзът на запасните офицери би могъл да се таксува като легална форма на проявление на Военния съюз.

⁶³ В. Слово, бр. 304 от 19. IV. 1923, Н. М и л е в. Позициите.

⁶⁴ Статистика на изборите за народни представители за 20 ОНС, С., 1927, с. 16.

¹ Подробно вж. у И. М и т е в. Цит. съч., с. 91—108; Н. Н е д е в. Поглед върху историята на Военния съюз (офицерската лига) от основаването му до 9 септември 1944 г.—ИПр, 1963, кн. 2, с. 55.

² Д. К о с е в. Цит. съч., с. 66.

³ Я. Й о ц о в. Управление на БЗНС. — В: История на България. Т. 3. С., 1964, — с. 85; За социално икономическата основа на фашистката диктатура у нас. . . , с. 12, 15.

⁴ НАБАН, Сб—IV, а. е. 161, Ст. М о ш а н о в. Из спомените ми, с. 32.

⁵ Ст. Радулов също обръща внимание на това обстоятелство. Вж. от него: Народният сговор и генезисът на българския фашизъм, с. 374, 397.

Впрочем през 1921—1923 г. Военният съюз не е този и такъв, който и какъвто беше през 1919 г. и в началото на 1920 г. Непосредствено след войната във Военния съюз имаше най-различни течения: и радикални, и консервативно-реакционни. След това обаче той беше прочистен от онези членове, които тайно или открито симпатизираха на БЗНС или на БКП. Във Военния съюз участваха само офицери: отначало само действащи, а по-късно и такива от запаса. Той си имаше свой устав, своя платформа, свои специфични форми на работа. В него не участваха професионални политици, т. е. дейци на буржоазните партии, които не са били офицери. Военният съюз би могъл да се таксува като своего рода военна партия.

Както се вижда, Народният сговор беше своеобразна политическа формация, в която участваха запасни и нито един действащ офицер. Някои от тях бяха фактори и във Военния съюз. Но освен тях в Народния сговор участваха безпартийни буржоазни интелектуалци, професионални буржоазни политици от съществуващите тогава в страната буржоазни партии и дейци, свързани в една или друга форма с националноосвободителното движение.

При аргументирането на нееквивалентността на Военния съюз и Народния сговор не бива да се смущаваме от обстоятелството, че част от ръководните дейци на Военния съюз участваха и в ръководството на Народния сговор. Такова положение заемаха те и в СЗО. Но една от характерните черти на буржоазния политически фронт през разглеждания период беше изключително тясната връзка между всички негови политически течения и групи. Това беше осъществявано и чрез личното участие на едни и същи дейци в повечето от тях. Например А. Ляпчев, Вл. Моллов, Гр. Василев, Я. Стоенчев и др. участваха в ръководството на Демократическата партия и същевременно бяха активни членове на Народния сговор. Ат. Буров, П. Г. Петрович, Б. Вазов, П. Стайнов и др. от Обединената Народнопрогресивна партия също участваха в ръководството на партията и членуваха в Народния сговор. Д. Кьорчев, Б. Смилев, Д. Върбенев и др. също бяха членове на ръководството на Националлибералната партия и участваха в Народния сговор. Нещо повече, дейци на отделните буржоазни партии участваха в СЗО и в Съюза на запасните подофицери. Някои от тях заемаха и ръководни постове в тях. Например Ст. Мошанов през 1921—1922 г. беше секретар на централното управление на СЗО и същевременно член на ВПС на Демократическата партия, а п функционер на Народния сговор. Д. Върбенев беше член на Постоянното присъствие на Националлибералната партия и през 1922—1923 г. беше член на управителния съвет на СЗПО. Някои от ръководните лица от Военния съюз бяха близки до отделни буржоазни партии и поддържаха най-тесни връзки с техните ръководства. Генералите Ив. Луков — председател, и В. Лазаров — подпредседател на централното управление на СЗО, бяха близки до Демократическата партия. Други пък бяха близки до Обединената партия и т. н. Да оставим настрана обстоятелството, че голямата част от споменатите по-горе дейци на партиите, Военния съюз, Съюза на запасните офицери освен че бяха членове на Народния сговор, участваха рамо до рамо в масонските ложи, в различни управителни съвети на капиталистически предприятия.

Военният съюз пряко и посредством СЗО изигра голяма роля за образуването на Народния сговор. Но едва ли трябва категорично да считаме, че Военният съюз е инициаторът за неговото създаване. И при създаването на Военния съюз, както и при формирането на Народния сговор инициативата е на представители на едрата буржоазия и на тясно свързани с нея политизи-

рани буржоазни интелигенти. Тъкмо затова и Военният съюз, и Народният сговор, и СЗО бяха обявени за надпартийни и непартийни, но не и надбуржоазни. Защото те, както и всички буржоазни формации, бяха средства, оръдия в ръцете на буржоазната класа. Затова повече би отговаряло на историческата истина, ако се приеме, че Народният сговор беше формация не цивилно проявление на Военния съюз или на което и да е друго образувание, а буржоазен политически център, създаден в интерес на цялата буржоазна класа, ползващ се с активната подкрепа на абсолютно всички буржоазни партии, организации и групи, вкл. и на Военния съюз. Този център имаше за задача да съгласува действията на всички партии и групи на буржоазния лагер с цел да бъде създаден единен общобуржоазен политически фронт.

Правителството на Ал. Стамболийски разбираше тежкото положение на запасните офицери. То разбираше необходимостта от запазване на наборната система в армията — нещо, за което ратуваха всички военни в България. Но не всичко беше в неговата възможност. За подобряване материалното положение на запасните офицери беше приет специален закон. Но поради стремежа на земеделското правителство да не допусне Военният съюз да се разрасне като опасен за режима фактор, още през 1920 г. активните дейци на съюза се оказаха вън от казармите. Като военни министри Ал. Стамболийски, Ал. Димитров, а и други земеделски дейци се стремяха да избягват откритата конфронтация с организациите на офицерите.⁶

Макар в редовете на БЗНС през 1922 г. да се намираха 3628 запасни офицери и 8924 подофицери, земеделското правителство не направи всичко, за да спечели и действащото, и запасното офицерство на своя страна. Затова пък буржоазията направи достатъчно (на нея й беше и по-лесно да го стори!), за да ги направи бойна сила на своя политически фронт. Тя не само подпомогна формирането на реакционни офицерски организации, но използва и материалните си възможности, за да го спечели за своята кауза в борбата против БКП и БЗНС.

Като използва бедственото положение, в което по-голямата част от бившите кадрови офицери изпаднаха, след като се намериха вън от казармите, най-перспективните от тях в политическо отношение дейци на Военния съюз и СЗО бяха подпомогнати материално било чрез различни форми на материална помощ за преживяване, отпускане заеми за организиране на стопанска дейност до назначаване на работа в частни капиталистически предприятия, банки и акционерни дружества. Буржоазията предвидливо се оказа по-щедрa към запасното офицерство в страната.⁷

От есента на 1921 г. по молба на централното управление на СЗО едрата буржоазия се зае и организирано да действа за спечелването на офицерството. На 7 октомври 1921 г. управителният съвет на Съюза на българските акционерни дружества например реши да се обърне с молба до всички акционерни банки и дружества в страната „да направят всичко зависещо от тях, но неспременно да открият по една или няколко ваканции в своето дружество или

⁶ Вж. например в. Земеделско знаме, бр. 87 от 21. VII. 1922, Стамбол (Ал. Стамболийски). Запасното офицерство; бр. 92 от 3. VIII. 1922, Стамбол (Ал. Стамболийски). Перекондната в запасното офицерство. Също в. Отечество, бр. 14 от 20. VIII. 1921, Отговор на Ал. Димитров до СЗО, с. 2—3.

⁷ Сл. Василев. 9 юни и събитията около Татар Пазарджик (Из дневника ми). Пловдив, 1924, с. 11—12; Я. Йозов. За социалноикономическата основа на фашистката диктатура. . . , с. 7 и сл.

банка и приемот на служба: по-малките дружества по един, а по-големите най-малко по двама запасни офицери“ и това да стане в едномесечен срок.⁸ Назначаването на запасни офицери на служби в капиталистическите предприятия се предвиждаше да става по предложение на ръководствата на СЗО.⁹

В провинцията буржоазията не се оказа щедра към нуждите на запасните офицери. Но в София на призова на Съюза на акционерните дружества откликнаха доста капиталисти.¹⁰ Така на дажба при буржоазията се оказаха такива дейци на Военния съюз и на СЗО като Ал. Цанев, П. Мидилев, В. Каракулаков, К. Георгиев, Д. Велчев, В. Лазаров, Хр. Герджиков и др.¹¹

Отстранените за заговорническа дейност в армията дейци на Военния съюз ген. В. Лазаров, подполковниците Д. Велчев, К. Георгиев, полк. Хр. Герджиков, майор Н. Рачев и др. се включиха най-активно в борбата против земеделското правителство и против комунистическото движение не в редовете на някоя партия, а под знамето на непартийни формации. Същевременно те продължиха да работят както във Военния съюз, така и в СЗО. От средата на 1921 г. СЗО може да се смята, че стана най-главната форма за легално проявление на Военния съюз. Това още повече се засили след IV конгрес от май 1922 г., когато по изричното нареждане на централното управление на Военния съюз неговото ръководство беше фактически поставено в ръцете на ръководните фактори на последния.¹² Председателят на централното управление на Военния съюз полк. Ив. Вълков твърди, че през 1922 г. ръководената от него формация се реорганизира, като се обособили две негови поделения: за офицери на действителна служба начело с него и на такива от запаса начело с ген. В. Лазаров.¹³

Платформата на Военния съюз и на СЗО беше близка до тази на Народния сговор.¹⁴ Както видяхме, изтъкнати дейци на Военния съюз и СЗО участваха в основаването на Народния сговор, но като безпартийни. Тук ще споменем само имената на В. Лазаров, К. Георгиев, Н. Рачев, Ив. Луков, Л. Стоенчев и др.¹⁵ Ръководството на Военния съюз напълно одобри идеята на Народния сговор за създаване на „една нова сила“¹⁶.

Народният сговор участва в защитата на Военния съюз от справедливите обвинения на БКП, БЗНС и неговото правителство, че конспирира и се готви за преврат особено от пролетта на 1922 г. насетне.¹⁷

⁸ В. Отечество, бр. 25 от 2. XI. 1921, с. 6—7, Окръжно № 174 на управителния съвет на Съюза на българските акционерни дружества, 12. X. 1920.

⁹ Пак там, с. 7.

¹⁰ Пак там, бр. 53—54 от 28. V. 1922, Отчет за дейността на ЦУ на СЗО пред IV конгрес, с. 8.

¹¹ Я. Й о ц о в. За социалноикономическата основа на фашистката диктатура... с. 7—13.

¹² НАБАН, Сб. IV, а. е. 159, Ст. М о ш а н о в, Из спомените ми, с. 355—366.

¹³ АМВР, с. д. 1556/1954, т. 6, л. 119, Протокол за разпит на Ив. Вълков.

¹⁴ Вж. в. Отечество, бр. 55 от 9. VI. 1922, Резолюция на IV конгрес на СЗО; Резолюция на II извънреден конгрес на СЗО, с., 1920. Вж. също И в. У з у н о в. Легализирането на тайната военна лига и оформянето на буржоазната бяла гвардия. — ВИСБ, кн. 3, 1965, с. 15—28.

¹⁵ Сб. Александър Греков 1884—1922, с. 4.

¹⁶ АМВР, с. д. 1556/1954, т. 2, Показания на Ив. Вълков, л. 250.

¹⁷ В. Земеделско знаме, бр. 71 от 20. V. 1922, А л. Р а д о л о в. Страната в опасност; в. Слово, бр. 34 от 22. V. 1922, Отворено писмо на ЦУ на СЗО до министър Ал. Радолов; бр. 46 от 8. VI. 1922, Х р. С т а т е в. Запасните офицери и политиката; бр. 89 от 29. VII. 1922, Правителството и офицерите.

Дейците на Народния съговор открито заявяваха, че техният фронт е този на офицерите и техните реакционни организации.¹⁸ Те се обявиха против цялата политика на земеделското правителство по отношение на офицерството. Същевременно те одобриха мерките на ръководството на СЗО против прогресивните запасни офицери, които биваха изгонвани от неговите редове. Изобщо те напълно подкрепиха всички действия на този съюз. Чрез в. „Слово“ Народният съговор засилваше напрежението между земеделското правителство и СЗО. „Днес авторитетът на офицерството е силно подкопан — писа този вестник; — днес над офицерството се упражнява нечуван морален гнет от дружби, депутати и околийски началници“; че по-голямата част от добрите офицери били уволнени, а останалите на служба работели при мизерни условия.¹⁹ По този начин дейците на Народния съговор се стремели да всеят недоверие и сред лоялните на земеделското правителство офицери от малочислената армия.

Народният съговор съдействува в известен смисъл за федерирането на СЗО и Съюза на запасните подофицери. Началото на този процес се постави в средата на септември 1922 г.²⁰ Така Народният съговор съдействуваше за създаване на общ фронт на Военния съюз, СЗО и Съюза на запасните подофицери като ударна бойна сила на контрареволуцията в страната.

Както и Народният съговор, Военният съюз ратуваше за обединяването на всички сили на буржоазията, за спечелване или неутрализиране и на дребно-буржоазните групи, враждебни на земеделското движение и на БКП. Неговото ръководство считаше, че това може да стане само на етапи. Като пръв етап то смяташе създаването на Конституционния блок.²¹ Следващият етап според него трябвало да бъде разширяването на блока с Национал-libералната партия и евентуално с БРСДП.²² Като най-подходящ момент това да бъде постигнато още когато буржоазията е в опозиция по отношение на властта в страната, дейците на Военния съюз считаха изборите за XX Народно събрание. С всевъзможни средства Военният съюз действуваше в тази посока: чрез задкулисни срещи с ръководители на казаните партии, чрез организиран натиск от страна на СЗО. Те осъдиха пазарлъците между буржоазните партии и следяха с тревога вътрешните разпри в Конституционния блок през март — април 1923 г. и положиха много усилия да се запази блока и евентуално да бъде поразширен.

Секретарят на централното управление на Военния съюз Н. Рачев дори постави императивно въпроса: или да се обединят всички буржоазни партии за борба с БЗНС и БКП, или ще отстъпят мястото си на „нови сили“. В критичен момент от изборната борба той писа за буржоазните партии: „или да си подадат братски ръка, като разформират дори своите щабове и да създадат една единна народна сила, кадърна да се бори и да дава отпор на земеделци и комунисти, или да слезнат от сцената като неспособни да се ориентират

¹⁸ В. Слово, бр. 38 от 29. V. 1922, Реч на Т. Кулев пред IV конгрес на СЗО.

¹⁹ Пак там, бр. 98 от 9. VII. 1922, П. С т а й н о в. Здравата власт.

²⁰ Пак там, бр. 115 от 30. VIII. 1922, Реч на ген. Ив. Луков пред конгреса на подофицерите в Плевен; бр. 128 от 14. IX. 1922, Федерирането на офицери и подофицери; в. Отечество, бр. 74 от 16. IX. 1922, Позив към българския народ на управителния съвет на СЗПО и ЦУ на СЗО.

²¹ В. Отечество, бр. 105 от 1. IV. 1923, Ч а р к и н (Н. Рачев). За общия фронт.

²² Пак там.

правилно и в полза на народ и държава, отстъпвайки място на други, по-способни и по-умело борещи се политически групи“²³.

Така Военният съюз и Народният сговор действуха целенасочено и в съгласие, ръка за ръка, и то още от образуването на Народния сговор. Дейците на Военния съюз цениях в Народния сговор интелектуалния буржоазен елит, оглавяван от безпартийни професори от Софийския университет, които в същност станаха интелектуални водачи на антидемократичния и антиреволюционния поход на буржоазията.

V. НАРОДНИЯТ СГОВОР И РЕВОЛЮЦИОННОТО И ПРОФЕСИОНАЛНОТО ДВИЖЕНИЕ

Основната, главната задача, която си беше поставил Народният сговор, беше борбата против революционното, комунистическото движение. Тази борба той водеше в няколко посоки. Домогваше се до формулиране задачите на българската буржоазия и изработване на обща платформа, която да отразява целокупните ѝ интереси. Второ, стремеше се да организира силите на буржоазията и същевременно да осигури дребнобуржоазни съюзници. Трето, водеше идеологическа борба против революционното движение. Първите два пункта са разработени на друго място в изследването.

Борбата против идеологията на революционното движение се водеше в широк план. Интелектуалната група в Народния сговор съставляваше ядрото, което вървеше начело в тази борба. Тя използваше разнообразни форми: чрез преподаването в университета, чрез научните изследвания и публикации, чрез научно-популяризаторската си работа, чрез печата, лекции, беседи, речи. Най-ревностни бяха професорите Ал. Цанков, Д. Мишайков, д-р Т. Кулев, проф. П. Стайнов, проф. Н. Милев и др. С пълно отрицание на комунистическата система бяха изтъкани лекционните курсове по политическа икономия на Д. Мишайков, Ал. Цанков.¹ Антикомунистическо беше съдържанието на държавноправните изследвания на проф. П. Стайнов от този период.² Дейците на Народния сговор активно пропагандираха основните постулати на буржоазната идеология: че частната собственост е свещена и неприкосновена и че тя е носител на прогреса; че трябва да се гарантират буржоазнодемократическите свободи, които уж били потъпкани от земеделското правителство и против които се борели комунистите; защита на Търновската конституция, на монархическата форма на управление в България и т. н.

При оценката на следвоенното положение към 1922 г. хората около в. „Слово“ изхождаха главно от отношението на международния капитализъм към Съветската Русия и към международното революционно движение. Известно е, че към 1922 г. настъпи известен отлив на следвоенната революционна вълна и настъпи период на относително стабилизиране положението на капиталистическата система. В един материал във в. „Слово“ се казваше, че нито съглашението победило болшевиките, нито последните успели да за-

²³ Пак там, бр. 108 от 21. IV. 1923, Чарки и (Н. Рацев). Буржоазията у нас.

¹ Вж. например Д. Мишайков. Кратък курс по теоретическа политическа икономия. С., 1921.

² Вж. П. Стайнов. Компетентност и народовластие. С., 1923.

владяят Европа, че положението се характеризирало като „нито реакция, нито революция“³.

Атаките на Народния съговор срещу комунистическото движение в додеветоюнския период протекоха на няколко вълни. Първата беше през пролетта на 1922 г. Тя беше реакция на борбата на БКП против врангелистите в България и особено на сътрудничеството на БКП с БЗНС в тази борба.⁴ Народният съговор отричаше, че има какъвто и да е врангелистки и буржоазен заговор, и квалифицираше обвиненията на комунистите за наличието на заговор, както впрочем и целият буржоазен лагер, като шантаж, умишлено организиран от БКП и БЗНС.⁵ Затова той осъди взетите от земеделското правителство и БКП мерки против врангелистите.⁶ Един от активните народно-прогресисти и сговористи Ц. Бръшлянов написа специална брошура в защита на руските белогвардейци и на непричастността на буржоазните партии в техните действия.⁷ А в една статия, в която с тревога отбелязваше, че между БКП и БЗНС имало негласен съюз, същият деец писа: „Срещу този разрушителен, макар негласен блок трябва да се издигне блока на здрава и мислеща България, който да сплоти всичко,⁸ т. е. всички защитници на капиталистическия ред. Ал. Цанков заплашваше, че един съюз на БКП с БЗНС ще доведе до окупирането на България от съглашенците и че в България нямало условия нито за развитието на комунизма, нито на аграрния болшеvizъм, че тя е дребнобуржоазна страна, а дребните собственици са консервативни елементи.“⁹

През лятото на 1922 г., когато БКП основателно обвини Конституционния блок и офицерството, че конспирират, във в. „Слово“ бяха публикувани много материали, за да бъде опровергано това обвинение. След разгрома на похода на Конституционния блок към властта в средата на септември 1922 г. Народният съговор провокационно обвини БКП в подготовка на преврат за завземане на властта и за установяване в България на съветска власт.¹⁰ Така се получи интересно положение: онези, които се ориентираха към преврат, приписваха на противниците си този неконституционен метод за разрешаване на политическия спор, какъвто беше този за властта на БЗНС.

В кампанията за съдене на виновниците за националните катастрофи, разгърната във връзка с референдума от 19 ноември 1922 г., БКП отново отиде на сътрудничество с БЗНС. И сега реакцията на Народния съговор беше особено остра.

В началото на 1923 г. отношенията между БЗНС и БКП по вина на двете страни се обтегнаха. Народният съговор реши да се възползува от създаденото напрежение между двете най-силни партии в страната, мъчейки се да повлияе преди всичко на земеделците. Той внушаваше на земеделското правителство, че като кокетирало с комунистите, се злепоставяло в чужбина и съветваше да

³ В. Слово, бр. 4 от 13. IV. 1922, Нито телена мрежа, нито червен байрак.

⁴ Д. Косев. Цит. съч., с. 75—77; БКП в резолюции и решения. Т. 2. С., 1951, с. 160—161.

⁵ В. Слово, бр. 26 от 12. V. 1922, Шпионаж и шантаж.

⁶ Пак там, бр. 32 от 19. V. 1922, Правителството и Врангел; бр. 48 от 10. VI. 1922, А. Ляпчев. Границите на партизанството.

⁷ Ц. Бръшлянов. Шантажът против блока. С., 1922.

⁸ В. Слово, бр. 43 от 3. VI. 1922, Ц. Бръшлянов. Блок срещу блок.

⁹ Пак там, бр. 57 от 21. VI. 1922, Ал. Цанков. Земеделци и комунисти.

¹⁰ Пак там, бр. 143 от 2. X. 1922, Комунистите и властта.

направи преценка на това положение, като вземе мерки против разрастването на БКП, за париране на нейната сила.¹¹

Както се изтъкна, от края на 1922 и особено от началото на следващата година Военният съюз, а значи и Народният сговор се ориентираха към подготовката на държавен преврат за сваляне на земеделското правителство. През януари 1923 г. ръководството на БКП, доразвивайки схващанията си за единен фронт в България, прие платформа за бъдещо работническо-селско правителство.¹² По този повод Народният сговор обвини БКП, че това ѝ било предписано от Москва и че с този лозунг тя „цели да подмами и самия сом — целия Земеделски съюз“¹³. Същевременно дейците на Народния сговор говореха за болшевиизма като за болест, през която само на Русия било съдено да мине, докато България и другите държави трябвало да я избягнат.¹⁴

Трябва да отбележим, че уязвимо място в тогавашните позиции на БКП беше отношението ѝ към националноосвободителното движение, по българския национален въпрос. Това беше ловко използвано от дейците на Народния сговор, за да представят цялата политика на БКП като внушена от външни сили, като антипатриотична и антинародна.¹⁵

И последната вълна — по време на изборната кампания за XX Народно събрание, протекла през март и април 1923 г. Като злорадствуваше с видимо доволство от словесната борба между БКП и БЗНС, Народният сговор се стремеше да влее масло в огъня, да задълбочи разрива между тях. Същевременно той употреби много сили за задълбочаване и разширяване на интеграцията между партиите от Конституционния блок, Национал-libералната партия и БРСДП, т. е. на всички „партии на реда“¹⁶.

През пролетта на 1923 г. Народният сговор преценяваше, че в България се очертали три главни фронта: БЗНС, БКП и Конституционният блок заедно с останалите конституционни партии — на либералите и на социалдемократите. Той правилно посочваше, че най-обтегнати бяха отношенията между БЗНС и Конституционния блок. А отрицателното отношение на БКП към БЗНС се таксуваше от Народния сговор само като маневра, а не като окончателна политика.¹⁷ Хората около в. „Слово“ не вярваха, че в труден за БКП и за БЗНС момент разногласията между тях ще се изгледят или забравят, че теоретически между тях всеки момент може да бъде изградено опасно за буржоазията единодействие. Все пак тъкмо неразбирателството между земеделското правителство и БКП даваше кураж на деветоюнските заговорници да вършат своето дело.

* * *

Между земеделското правителство и чиновничеството, както и между него и буржоазната интелигенция съществуваше постоянно напрежение. То произтичаше от това, и между служителите имаше много привърженици

¹¹ Пак там, бр. 231 от 19. I. 1923, Лоша препоръка.

¹² БКП в резолюции и решения, т. 2, с. 248—251.

¹³ В. Слово, бр. 240 от 1. II. 1923, Единният фронт.

¹⁴ Пак там, бр. 260 от 24. II. 1923, Болшевиизмът.

¹⁵ Пак там, бр. 224 от 11. I. 1922, По препоръка от Москва.

¹⁶ Вж. писаното за изборите за 20 Народно събрание.

¹⁷ В. Слово, бр. 299 от 13. IV. 1923, Двете системи.

на опозиционните партии, че БЗНС не разполагаше с достатъчни по численост и подготовка свои кадри, че земеделското правителство, ръководейки се от своята съсловна теория, допускаше грешки в политиката си спрямо чиновничеството и спрямо интелитенцията.

Народният сговор се обяви за класов мир и класово сътрудничество, за обществена солидарност между всички членове на обществото. Изхождайки от тези схващания, той се обяви против връзките на професионалните организации с политическите партии. Разбира се, това не се отнасяше до евентуалните връзки на буржоазните партии с профсъюзите, а до тези на БКП, БРСДП и БЗНС. Синдикален неутралитет — ето девизът на дейците на Народния сговор по този въпрос.

Кръгът около в. „Слово“ споделяше разбиранията на буржоазните партии за стачката като средство в борбата на работническата класа. Той отричаше правото на работниците и служителите, особено тези от държавните учреждения, да провеждат политически стачки. Но отиде дотам, че отрече и правото да се провеждат икономически стачки. Според един специалист на Народния сговор по този въпрос икономическата стачка трябвало да бъде последно средство за подобряване положението на работниците и до нея трябвало да се прибегва само след като са изчерпани всички други легални средства.¹⁸ Но Народният сговор нито имаше възможности, нито пък се опита да си създаде някаква база сред работниците.

Под влиянието на БЗНС Съюзът на занаятчийските и професионални сдружения (Занаятчийският съюз) започна да се политизира. В края на октомври 1922 г. неговото ръководство се ориентира към изграждането на занаятчийски политически ядра, които с политически средства да защитават интересите на занаятчиите. Работата вървеше към създаването на Занаятчийска партия на съсловен принцип и противостояща на другите и особено на буржоазните партии.¹⁹ Народният сговор се обяви против политизирането на Занаятчийския съюз, като заяви, че никаква нова партия с каквато и да било цел не трябвало да се създава, особено такава със съсловен характер, каквато можеше да представлява Занаятчийската партия. „Нашата най-първа цел е да издигнем в България идеята за държавата над всичко, над всички — писа в. „Слово“. — Това се постига чрез широки и идейни обществено-политически групировки. Поради това нашият зов е за сплотяване, а не за създаване на нови съсловни партии. В политическата криза, която преживяваме, най-нужно е да потърсим средства за народно възраждане — да оставим на професионалните и съсловните групировки съответната област — икономическата.“²⁰ Затова всички буржоазни партии, а най-вече Народният сговор се включиха в борбата между двете течения в Занаятчийския съюз на страната на противниците на сближението с БЗНС и земеделското управление.

Народният сговор взе отношение и към т. нар. чиновнически въпрос. Положението на държавните служители след Първата световна война се влоши, както впрочем се влоши положението на целия народ. За това съдействуваха стопанската разруха, ограбването на страната от съглашенците и

¹⁸ Пак там, бр. 164 от 27. X. 1922, А. Ф., Стачката.

¹⁹ В. Занаятчийска дума, бр. 374 от 18. XI. 1922, Окръжно на Постоянното присъствие на Съюза на занаятчийските и професионалните сдружения, № 379 от 16. XI. 1922; бр. 389 от 5. I. 1923, Съобщение на СЗПС, 31. XII. 1922; бр. 405 от 28. II. 1923, Резолюция на Висшия съюзен съвет, 25—26. II. 1923; бр. 434 от 24. V. 1923, Отчет на ЦК на СЗПС пред IV конгрес.

²⁰ В. Слово, бр. 169 от 3. XI. 1922, Още нови партии.

т. н. Правителството на БЗНС положи известни усилия за промяна на това положение в полза на чиновниците. Но възможностите му бяха оскъдни. През лятото на 1922 г. борбата на служителите се оживи. Една от причините за това беше подстрекателството на буржоазната опозиция, вкл. и на Народния съговор. Последният издигна лозунг да се подобри положението на служителите чрез увеличаване на техните заплати, чрез провеждането на коренна реформа в администрацията на страната и т. н.²¹ В образувания в началото на септември комитет за защита интересите на служителите от страна на Народния съговор също влезе един представител.²² Понеже в случая не се изследва чиновническият въпрос, ще отбележим само, че Народният съговор се мъчеше да влияе за отстраняването на БКП, па дори и на БРСДП от движението на служителите, за да го подчини на неутралитета, т. е. на влиянието на буржоазията. „Само далече от партиите, само далече от политиката, само далече от партизанските гонения между котерии и съюзи, тая акция ще може да спечели обща подкрепа и да успее“ — писа в. „Слово“ на 8 септември 1922 г.

Народният съговор подкрепи борбата на онези професионални организации, които бяха под влиянието на буржоазията и се намираха в дълбок конфликт със земеделското управление: Съюз на съдиите, Съюз на адвокатите, Съюз на домопритежателите, Съюз на житарите, Съюз на защитниците на поземлената собственост, съюзите на лекари, на архитекти, на учени и писатели, на свещеници и т. н. По-силни позиции имаше Народният съговор в Съюза на адвокатите (през юли 1922 г. членът на тази формация Я. Стоенчев беше избран за негов председател); в Съюза на съдиите, на житарите, на поземлените собственици. Пълно беше влиянието на Народния съговор в Съюза на професорите. Изобщо Народният съговор се опита да стане фактор за координиране и насочване борбата на буржоазната интелигенция против земеделското правителство.

През 1921 г. между правителството на Ал. Стамболийски и Софийския университет избухна конфликт. Той беше предизвикан от посягането върху автономията на университета от страна на земеделското-правителство. Последното имаше основание, защото хората около Ал. Цанков, Д. Мишайков и др. се стремяха да го превърнат в огнище на борбата против земеделската власт. Конфликтът продължи до края на земеделския режим. В него голяма роля играеха онези професори, които бяха и едни от главните дейци на Народния съговор или пък близки до неговите позиции. Чрез своя председател Ал. Греков и на ген. о. з. Ив. Луков Народният съговор стана един от организаторите на т. нар. Граждански културно-професионален комитет в средата на март 1922 г. В този комитет участваха 21 организации. Неговите организатори издадоха общ позив в защита на университетските професори и против просветната политика на земеделското правителство.²³ А на 19 март 1922 г. комитетът проведе голям протестен митинг с манифестация в столицата. На митинга от името на Народния съговор говори Ив. Луков, като призова към сплотяване на всички враждебни на БЗНС и неговия режим сили на буржоазията и интелигенцията. Между другото той най-вулгарно заяви: „Едно малцинство от най-невежи хора, мозъчно болни, безнаказано, при пълна индиферент-

²¹ Пак там, бр. 115 от 30. VIII. 1922, Д. Мишайков. Държавните служители.

²² Пак там, бр. 121 от 6. IX. 1922, Чиновническият въпрос.

²³ В. Ден, бр. 318 от 19. II. 1922, Позив към българския народ от гражданския културно-професионален комитет.

ност на гражданството, довършва делото на материалното и моралното обезобразяване на България. Е добре, днес целокупна културна България поема дръзко хвърлената ръкавица! Тя ще докаже, че в нея има достатъчно сили за да победи една власт, която, чувствувайки, че си отива, иска да омърси и похаби всичко.²⁴

Професорите, участници в Народния сговор, умишлено раздуваха университетската криза. Те бяха подкрепени в тази си дейност от всички буржоазни партии, от целия буржоазен лагер. Чрез този конфликт, както и чрез конфликта за промените в правописа, Народният сговор заедно с останалите буржоазни сили, успяха да настроят против земеделското правителство почти цялата буржоазна интелигенция.

Като си служеше и с Великата ложа на масоните в България, Народният сговор постави под свое влияние или под свое пряко ръководство съюзите на публицистите, на писателите и учените, дружеството „Славянска беседа“, всички професионални организации на буржоазната интелигенция. От началото на март 1923 г. той установи ръководство над журналистиката на целия буржоазен лагер. След това се ориентира към създаване на федерация на умствените работници, която да обединява многобройните професионално-културни организации. В края на март и началото на април започна да действа дори един инициативен комитет с такава задача. Създаването на желаната федерация на умствените работници обаче стана възможно едва след като Народният сговор дойде на власт. Председател на федерацията стана проф. Н. Милев.²⁵

Иначе Народният сговор не успя да създаде позиции сред професионалните съюзи, дори сред реформистките профсъюзи освен сред тези с буржоазен характер. На професионално-културните съюзи дейците на Народния сговор гледаха като на един от факторите, които в следвоенна България трябвало да станат част от държавнополитическата система с цел да се укрепят позициите на буржоазията и като евентуална алтернатива на разпокъсания буржоазен политически фронт. Народният сговор изигра известна роля в активизирането и координирането на борбата на опозиционните на земеделското управление професионално-културни организации на фронта на буржоазията.

VI. ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ ПОЗИЦИИ

Международното положение на България след войната и по-специално при управлението на БЗНС се определяше от Ньойския договор. С него от нея несправедливо бяха откъснати изконни български земи, наложени ѝ бяха колосални за възможностите ѝ контрибуции, беше разоръжена и до голяма степен беше поставена в невъзможност сама свободно да определя своята външна политика. Притисната от всички страни, България имаше срещу себе си неумолимите победители начело с Франция и Англия. Международно дискредитирана и изолирана, на България не ѝ оставаше нищо друго освен да се мъчи лоялно да изпълнява мирния договор, като полага усилия той да

²⁴ Пак там, бр. 320 от 22. III. 1922.

²⁵ БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2762—2766; сп. Мироглед, кн. 1 от май 1923, с. 32; сп. Полет, кн. 4 от 2. XI. 1923 и кн. 11 от 21. XII. 1923.

бъде изпълняван също така лоялно от победителите с надежда един ден извършените несправедливости да бъдат поправени и историческата правда да възтържествува. Главното внимание на правителството на Ал. Стамболийски беше насочено към защитата на българските интереси на Балканите и да спечели благоразположението на великите сили за тази кауза; уреждане на т. нар. репарационен въпрос чрез известно смекчаване на репарационния режим.¹

Външнополитическите концепции на дейците от Народния сговор не се отличаваха от тези на буржоазните партии. Те пресъняваха международното положение като неустановено, а международното положение на България като неблагоприятно, каквото то в действителност беше. При тези условия според тях на България не ѝ оставало друго освен да се съобразява с политическите реалности и да изпълнява Ньойския договор, като спазва поведение на „абсолютна коректност и неутралитет“ по отношение на всички държави. За да бъдат подобрени отношенията със съседите, трябвало да се поддържат добри отношения с великите сили, стоящи зад тях, т. е. с Франция, Англия и Италия.² При това положение българските правителства следвало да насочат външнополитическите си усилия „да смекчат по възможност суровите условия, наложени в една атмосфера на мъст и на страх“³. Особено акцентираха дейците на Народния сговор на искането съседите на България да изпълняват също лоялно мирните договори, преди всичко съдържащите се в тях клаузи за малцинствата: последните да имат възможност да говорят на майчиния си български език, да разполагат с българско писмо и четмо, да имат български черкви. Това беше от голяма важност, защото само то можеше да предпази българите, откъснати от своето отечество, от насилствената денационализация и асимилация, провеждана тогава от правителствата на балканските държави. За това настояваха от страниците на в. „Слово“ Н. Милев, М. Маджаров и др.⁴

Съседите на България тогава нито желасха, нито имаха намерение да спазват засягащите ги клаузи на мирните договори и специално тези за малцинствата. Народният сговор не само изразяваше открито своето негодувание от това, но не одобряваше пристрастието на великите сили по прилагането на договора за мир с България.⁵

През 1921 г. правителството на Ал. Стамболийски започна мъчителни и продължителни преговори по въпроса за репарациите. То искаше да се намали репарационният дълг на България и да се отсрочи за определено време неговото изплащане. Тези преговори завършиха на 21 март 1923 г. с подписването на едно споразумение, по силата на което от предвидените по Ньойския до-

¹ Д. К о с е в. Цит. съч., с. 370—380; М. К у м а н о в. Нишката спогодба. — Векове, 1972, кн. 5; Българо-гръцки отношения. — В: България и Европа през 19—20 в. С., 1975; В. Б о ж и н о в. Об отношениях между България и Соединенными щатами Америки (1918—1923). — Etudes historiques, т. VII, С., 1975, с. 418 и сл.; И. Д и м и т р о в. Фашисткая Италия и земеделческият режим (31. X. 1922 — 9. VI. 1923) в Болгарии. — Etudes historiques, т. VII, с. 433 и сл.

² В. Слово, бр. 67 от 3. VII. 1922, Нашата външна политика.

³ Пак там.

⁴ Пак там, бр. 49 от 12. VI. 1922, Н. М и л е в. Малцинства и мир; бр. 51 от 14. VI. 1922; М. М а д ж а р о в. Международното положение на България; бр. 65 от 30. VI. 1922; Х р. С и л я н о в. Нашите съседи; бр. 56 от 20. VI, 1922, Съмнителни съвещания.

⁵ Пак там, бр. 3 от 12. IV. 1922, Н. М и л е в. Изпълнение на договор или доубиване; бр. 7 от 18. IV. 1922; Н. М и л е в. Репарации и контрол.

говор 2 250 000 златни франка репарации 550 000 да бъдат изплащани с 5 % лихва в продължение на 60 години, начиная от 1 април 1923 г. А изплащането на останалата сума да започне след 1 април 1923 г.⁶ Дейците на Народния сговор следяха внимателно перипетията на преговорите и, общо взето, одобряваха позициите на българското правителство.⁷ Но се мъчеха да извлекат политически изгоди за себе си и за буржоазната опозиция изобщо от трудностите, които земеделското правителство срещаше при уреждането на репарационния въпрос.

Хората от Народния сговор следяха внимателно развоя на международните отношения и своевременно реагираха със свои оценки. Проведената след продължителна подготовка от 10 април до 19 май 1922 г. международна икономическа конференция в Генуа, в която участва и България с надежда да бъде поправено нещо от Ньойския договор,⁸ беше квалифицирана като „европейска необходимост“. Дейците на Народния сговор правилно прецениха, че изгледите на тази конференция да бъде решен в някаква степен българският въпрос бяха нищожни.⁹ По време на конференцията беше подписан т. нар. Рапалски договор между Съветска Русия и Германия, с който първата се отказва от репарационните вземания от втората, а Германия се отказва от обезщетение на национализираната германска собственост в Съветска Русия.¹⁰ Този договор беше посрещнат с изненада от сговористите.¹¹ А. М. Маджаров съветваше българското правителство да не вярва в силата на този договор, защото Русия могла да се възстанови „само без болшевиките“¹². Така Народният сговор изрази своя страх от евентуални практически стъпки на България за сближаване със Съветска Русия.

През 1919—1922 г. се води гръцко-турската война. В нея национално-освободителното движение на Турция удържа победа. Компетентните по външнополитическите въпроси дейци на Народния сговор внимателно следяха развоя на войната, като явно симпатизираха на Турция. В победата на турския народ кръгът Народен сговор съзираше стъпка към изправяне на несправедливостите на следвоенните договори и таеше надежда, че тази победа ще съдействува за справедливото решаване на въпроса за български излаз на Егейско море.¹³ Във връзка с това той одобряваше искането на правителството на Ал. Стамболийски да се даде автономия на Западна Тракия, но го обвиняваше, че е закъсняло със своите стъпки.¹⁴

Възстановяването на границата на България с Турция хората около в. „Слово“ посрещнаха с удовлетворение, желяеха между двете страни да се установят добри отношения. Същевременно те се застъпваха за връщане на

⁶ Д. Косев. Цит. съч., с. 719—722; А. т. Леонидов. Репарационната политика на второто сговористко правителство. — ИПР, 1966, кн. 2.

⁷ В. Слово, бр. 253 от 16. II. 1923, Двете тези; бр. 284 от 24. III. 1923, Н. Милев. Уреждането на репарациите.

⁸ История дипломатии. Т. 3. М., 1965, с. 249—294.

⁹ В. Слово, бр. 1 от 10 IV. 1922, Европейска необходимост.

¹⁰ А. Ахтанзян. Репалская политика (Советско-германские дипломатические отношения 1922—1932 годах). М., 1974, с. 69—80.

¹¹ В. Слово, бр. 9 от 20. IV. 1922, Гръмотевицата в Генуа.

¹² Пак там, бр. 28 от 15. V. 1922, М. Маджаров. Пред ново подхлъзване.

¹³ Пак там, бр. 132 от 19. IX. 1922, Н. Милев. Погромът на една политика и на една идея; бр. 151 от 12. X. 1922, България и събитията; бр. 150 от 11. X. 1922; Н. Милев. За западна Тракия.

¹⁴ Пак там, бр. 155 от 17. X. 1922, Правителството, външните събития и печатът.

българските бежанци в родните им огнища в Източна Тракия и за уреждане въпроса за български църковни и училищни институции в Турция.¹⁵

Известна надежда подхрани у българите Лозанската конференция (20. XI. 1922 — 24. VII. 1923 г.), която обсъди и реши въпроси, свързани с Пролливите, и такива, свързани с положението на Турция.¹⁶ Тя се проточи дълго и, както е известно, на нея международният империализъм отказа да удовлетвори справедливите български искания за Западна Тракия и чрез нея — излаз на морето. Дейците на Народния сговор съветваха земеделското правителство да бъде бдително и внимателно в действията си по време на конференцията и фактически се солидаризира с неговите искания и действия.¹⁷

След много опити от 1 до 17 март 1923 г. между правителството на Ал. Стамболийски и това в Белград се заведоха преговори за уреждането на някои погранични въпроси. В подписаната в резултат на преговорите Нишка спогодба България и Сърбо-хърватско-словенското кралство се задължаваха да вземат всяка поотделно някои мерки за засилване охраната на границата между тях.¹⁸ Това беше един безспорен успех на земеделското правителство. Тъй като преговорите се водеха при голяма тайна, обществеността не можа своевременно да се ориентира по въпросите, които се обсъждаха, и по защищаваните от делегациите позиции. Това се отнасяше и за Народния сговор. Във в. „Слово“ бяха публикувани разни информации от сръбски вестници. Без да се обявява противоводеването на преговори със СХС кралство, още когато се създаде българо-сръбската комисия, кръгът от Народния сговор искаше Сърбия да спазва залегналите в Ньойския договор клаузи за малцинствата и да даде възможност за национална изява на българското население в сръбска Македония.¹⁹ А по отношение на Нишката спогодба Народният сговор искаше от правителството тя да бъде публикувана. Това и беше направено, но не само поради исканията на Народния сговор. Последният се боеше да не би властта да предприеме някои мерки против ВМРО и изтъкваше, че България лоялно изпълнява мирния договор и не може да отговаря за националноосвободителните движения в райони, където други държави потискат българското национално съзнание.²⁰

Народният сговор симпатизираше на борбите на влизашите в триединното кралство народности за равноправие с господстващата сръбска нация,²¹ осъждаше терора на сръбските власти във Вардарска Македония и отхвърляше обвинението на белградските управници, че България била виновна за трудностите, които срещаше там асимилаторската политика на сръбската буржоазия.²² Същото се отнасяше и до политиката на румънското и гръцкото правителство по отношение на българското население.²³

¹⁵ Пак там, бр. 160 от 23. X. 1922, Н. М и л е в. Възстановяването на Турция; бр. 183 от 21. X. 1922, Турция и България; бр. 279 от 19. III. 1923, България и Турция.

¹⁶ История дипломатии. Т. 3, с. 310—327.

¹⁷ В. Слово, бр. 186 от 24. XI. 1922, Будност и съобразителност; бр. 189 от 29. XI. 1922; бр. 193 от 4. XII. 1922, Н. М и л е в. България и конференцията; бр. 224 от 11. I. 1923, Н. М и л е в. Трябва нова метода; бр. 239 от 31. I. 1923, Несправедливо предложение.

¹⁸ М. К у м а н о в. Нишката спогодба от 1923 г. — Векове, 1975, кн. 5.

¹⁹ В. Слово, бр. 258 от 22. II. 1923, Сръбско-българската комисия.

²⁰ Пак там, бр. 286 от 27. III. 1923, Н. М и л е в. Нишката спогодба.

²¹ Пак там, бр. 290 от 31. III. 1923, Какво искат хърватите; бр. 291 от 2. IV. 1923, Г. К у л и ш е в. Хърватската декларация.

²² Пак там, бр. 230 от 18. I. 1923, Бакалската история с четите; бр. 231 от 19. I. 1923, Н. М и л е в. Стара игра.

²³ Пак там, бр. 230 от 18. I. 1923; бр. 225 от 12. I. 1923, С. Р а д е в. Повикът на Малкото съглашение срещу Маджарско.

Опозиционен на земеделското правителство, Народният сговор по принципи не подкрепяше неговата политика, без обаче да бъде в състояние да ѝ противопостави нещо по-добро поне като концепция. По същество той се придържаше о принципи, които самото земеделското правителство защитаваше. Затова, когато дойде на власт, Народният сговор и неговите дейци фактически продължиха външната политика на кабинета на Ал. Стамболийски.

* *

Важен елемент от характеристиката на Народния сговор представлява неговото отношение към националноосвободителното движение на българите, останали в пределите на съседните държави, както и към съдбата и проявите на намерилите приют в страната българи, напуснали принудително родните си огнища. Дейците на Народния сговор считаха в съответствие с историческата истина, че Южна Добруджа, Тракия, Вардарска Македония и т. нар. Западни покрайнини са носила откъснати от България. Това откъсване беше санкционирано от Ньойския договор. Освен това кръгът около в. „Слово“, както впрочем и цялата българска общественост, с основание негодуваха от нежеланието на правителствата на съседните държави да изпълняват предвидените в договора за мир клаузи за малцинствата.

След като подир войната ВМРО беше възстановена, неин обект трябваше да бъде неосвободената част от Македония, която се намираще под чуждо иго. До началото на 1923 г. организацията се изграждаше въз основа на съществуващите в навечерието на войните устави и правилници.²⁴ За бази на организацията се използваше отначало и преди всичко България, а по-късно и Италия и Албания.

ВМРО не беше единна организация. В нея се очертаха три течения: автономистко, федералистско и прокомунистическо.²⁵ Най-силно беше автономисткото, което се оглавяваше от Т. Александров и Ал. Протогеров. То се поддържаше от всички буржоазни партии, от Военния съюз, от Съюза на запасните офицери, от Съюза на запасните подофицери, от двореца, даже и от някои среди на БЗНС. Чрез Н. Милев, Вл. Руменов, Д. Мишайков, Ал. Цанков, Я. Стоенчев и др. Народният сговор поддържаше с ръководството на ВМРО-автономисти най-тесни връзки. Ат. Буров обеща на Т. Александров крупни парични средства, за да постави ВМРО в услуга на борбата на буржоазията против земеделското управление. Я. Стоенчев служеше като явка на ръководството на ВМРО-автономисти, изпълняваше куриерски и други специални поръчения с голяма важност. Запасният полковник Л. Стоенчев осигуряваше квартири на дейци на това крило на ВМРО и изпълняваше техни поверителни поръчения.

След втората национална катастрофа България даде приют на неколкостотин хиляди бежанци от останалите под чуждо иго български области. На територията на България те бяха създали цяла система от организации,

²⁴ БИА, ф. 189, а. е. 7, л. 51—52, Устав на ВМОРО от 1905 г.; л. 53—85, Правилник на ВМОРО от 1905 г.

²⁵ БИА, ф. 15, а. е. 1871, л. 17—18, Апел към македонското население и към емиграцията в България от Г. Петров, П. Ацев и др., 9. III. 1919; пак там, л. 19; И в. М и х а й л о в. Спомени. Т. II, Освободителна борба 1919—1924 г., Белгия, 1965; Идеините основи на ВМРО (обединена), 1927 и др.

които се намираха в най-тясна връзка с движението на българите в поробените области. Народният сговор се свърза най-тясно с емигрантските организации на македонските българи, и то тези, които бяха под влиянието на автономисткото крило на ВМРО. Това беше улеснено от обстоятелството, че в Народния сговор се намираха известни дейци на десницата на тези организации или такива, които бяха свързани по един или друг начин както с тях, така и с ВМРО-автономисти. Особена роля за прокарване влиянието на Народния сговор върху емигрантските организации играеха Н. Милев, Вл. Руменов, Г. Кулишев, Гр. Василев и др.

Народният сговор полагаше усилия за постигане обединение и на разпокъсаното националноосвободително движение, като подкрепяше дясното му крило. Не може да се каже, че успя да постигне нещо положително в това отношение. Освен това той ратуваше за обединяване на организациите на българските бежанци; особено на тези на македонските българи и за осигуряване влиянието на ВМРО-автономисти върху тях. В продължение на 14 месеца (от края на 1921 г.) се водеха трудни преговори за обединение на македонските благотворителни братства с организацията „Илинден“. Известна роля в тези преговори играха дейците на Народния сговор и специално тези, които бяха най-тясно свързани с десницата в националноосвободителното движение и на първо място редактора на в. „Слово“ Н. Милев. През януари 1923 г. тези преговори завършиха с образуването на Съюз на македонските емигрантски организации. В. „Слово“ акламира този акт като „добър пример за всички, които имат нужда от вътрешен мир и сговор“²⁶, правейки алюзия за необходимостта от обединяване на „конституционните“ партии в страната, т. е. на тези от Конституционния блок, Националлибералната партия и БРСДП.

ВМРО-автономисти влезе в конфликт с правителството на БЗНС поради стремежа на последното към подобряване на отношенията с Югославия. През май 1921 г. министърът на вътрешните работи Ал. Димитров посети Белград с мисия да потърси възможности за установяване на добросъседски отношения. Понеже в тази стъпка видя заплаха за съдбата на националноосвободителното движение във Вардарска Македония, Т. Александров изпрати до министър Ал. Димитров писмо, с което обвини него и правителството, че са поели ангажимент пред белградското правителство да организират преследване на хората от неговото крило и на територията на България, и във от нея, като го заплаши, че „ще си счупи непременно главата“²⁷.

През лятото на 1921 г. един от ръководителите на автономисткото крило на ВМРО — Ал. Протогеров, замисли да свали правителството на БЗНС чрез преврат. За тази цел беше потърсено съдействието на Демократическата партия и на цар Борис. Но след като не получи категорична подкрепа, той се отказа от своето намерение.²⁸ А в писмо до земеделското правителство ръководството на ВМРО-автономисти лицемерно отхвърли основателното обвинение, че комплотира против земеделския режим.²⁹

²⁶ В. Слово, бр. 240 от 1. II. 1923, Македонците обединени.

²⁷ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а. е. 96, л. 11, Т. А л е к с а н д р о в. Отворено писмо до министъра на вътрешните работи Ал. Димитров и пр., септември 1921.

²⁸ НАБАН, Сб. IV, а. е. 155, Ст. М о ш а н о в. Из спомените ми, с. 298—300. Инициаторите за преврата навярно са се оповали на съществуващия от 8. III. 1921 г. блок между Демократическата и Обединената партия. Но тъкмо през лятото на с. г. той се разпадна.

²⁹ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а. е. 96, л. 1.

На 21 ноември 1921 г. Ал. Димитров падна убит от терористи на ВМРО на път за с. Козница, Кюстендилско. С това покрай други съображения ВМРО целеше да упражни натиск върху земеделското правителство и да го накара да спре усилията си за уреждане на отношенията с Югославия. Тук мимоходом ще отбележим, че възприетата от организацията на Т. Александров тактика на въоръжена борба чрез организирано четническо движение не отговаряше на създадените условия след войната. Тази форма на борба спъваше възможностите на българите да водят легална борба за защита на своето национално съзнание, на своя език и своята култура — единственото възможно средство за отбиване на чуждата асимилация.

След създаването на Конституционния блок десницата във ВМРО предприе мерки за по-дълбоко окопаване в Югозападна България. Беше решено да бъде възстановена и преустроена организацията в Пиринския край „като спомагателна на ВМРО“. На 28 август 1922 г. ЦК на ВМРО издаде Окръжно № 3, в което целите на тази организация бяха формулирани по следния начин: „1. Да подпомага морално и материално ВМРО в поробените под Сърбия и Гърция части на Македония. 2. Да премахва всички пречки за успех на организацията, а именно: унищожаване разбойничеството, контрабандата и шпионажа, наказване крадците, изнудвачите и рушветчиите и зулумджии чиновници и др. 3. Да дава прием и съдействие за намиране работа на завърнали се на почивка или за работа качащи (бегълци — б. а.) и бежанци от Македония под сръбско и гръцко робство, както и да съдействува на желаещите от тях да се завърнат в родните им места. 4. Да смекчи партизанските борби там до степен да не бъдат те вредни за каузата на роба. 5. Да подпомага законно установените власти за укрепване реда и законността в тоя доскоро най-размирнен край в царство България. 6. Да уреди и там милиция главно за засилване охраната на селата и границата срещу нападения от крадци, контрабандисти, разбойнишки наши и чужди банди и др. подобни.“

ЦК на ВМРО обяви, че така възстановената организация е тайна, нелегална, самостоятелна и безпартийна, че „тя не се меси във вътрешните работи на царство България, нито взима страна в партийните борби“. Но заплаши, че ако бъде „засегната или предизвикана“ от някоя личност или група, тя ще се разправя с тях по своите правилници и традиции.

На 5 септември 1922 г. ЦК на ВМРО издаде специален документ под наслов „Временни наредби“ — нещо като конституция за устройството на организацията в Пиринския край. Според него ВМРО е тайна и нелегална, „доколкото бъде принудена да отговаря на предизвикателства и гонения от българските правителства и власти“. Начело на организацията стои войвода, ако тя е преследвана от българската власт, или пък замаскиран на държавна служба инструктор, шом не е преследвана. Начело на околиците стоят околийски ръководни тела, а в населените места се създават местни ръководства. Всяка околия има нелегален околийски войвода (инструктор). Във всяко селище се създават два вида въоръжени формации: местна чета от 10—30 души и милиция от всички мъже, имащи оръжие. Като задача на милицията се постави поддържането на реда в областта. Организацията установи свой съд. Предвидени бяха много тежки санкции за противниците на организацията: от изгаряне на къщите и изпъждане извън пределите на областта до смърт. Установена беше и специална фискална система. За събиране финансови средства за организацията бяха наложени специален налог (данък), глоби, такси върху тютюна, ориза и др. Така в процеса на настъплението на буржоа-

зията против земеделското управление след създаването на Конституционния блок ВМРО установи в Пиринския край своя специална организация, претендираща да има пълна власт. ВМРО започна да се разпорежда в този край като самостоятелен господар и откри война на официалните административни институции в този район, а също така и на централната власт. Тя започна да се обособява като своего рода държава в държавата. При високото политическо напрежение в България в началото на есента на 1922 г. това допринесе за още по-голямо обтягане отношенията между правителството на Ал. Стамболийски и ВМРО.

Нова фаза в обтягането на отношенията между земеделското правителство и ВМРО настъпи през есента на 1922 г. във връзка с посещението на Ал. Стамболийски в Белград и взетите от правителството мерки за заздравяване на административната власт в Югозападна България. Върхът на кризата в отношенията между земеделското правителство и ВМРО през 1922 г. беше достигнат на 4 декември.³⁰ На тази дата въоръжена група автономисти под командването на войводата Панчо Михайлов нахлу в Кюстендил и го задържа в ръцете си в продължение на 24 часа под предлог, че търсят провинили се пред ВМРО. В отговор на това правителството взе някои мерки против ВМРО, обяви военно положение в Кюстендилски окръг.³¹

Дейците на Народния съговор следваха с тревога развитието на конфликта между правителството на Ал. Стамболийски и ВМРО начело с Тодор Александров. Без да смеят да застанат открито в защита на последната, те съветваха правителството да пази необходимото самообладание.³² С цел да докаже, че буржоазната опозиция няма нищо общо с акцията на автономистите, в „Слово“ обвини правителството за станалото.³³

Особено се изостри напрежението между ВМРО-автономисти и земеделското правителство през пролетта на 1923 г. във връзка с българо-югославските преговори и подписването на Нишката спогодба. Автономистите съгледаха в тази спогодба предателство на българските национални интереси и на каузата на тяхната организация. Земеделското правителство не беше извършило никакво предателство. То предприе някои стъпки за подобряване администрацията в Пиринския край. Това от една страна. А, от друга — някои акции на т. нар. федералисти в Неврокопско (Гоцеделчевско), към които земеделското правителство хранеше известни симпатии, доведоха отношенията между правителството и автономистите до истинска война. Т. Александров изпрати на 14 април 1923 г. писмо до всички министри, депутати на БЗНС, председатели на дружби, редактори на вестници и др. с последно предупреждение, че организацията ще приложи всички средства, за да се разправи с федералистите в Петричко.³⁴ Същевременно ЦК на ВМРО-автономисти заповяда: 1. Ако в Петричкия край се явят „омразните сръбски капи“, да се изтребят. 2. Ако затам потеглят федералисти, също да се изтребят. 3. Ако бъдат изпратени оранжегвардейци, най-напред да се предупредят да се върнали да се обезоръжат и се изпратят обратно; ако не се подчинят на това преду-

³⁰ Д. Косев. Цит. съч., с. 82; Й. Митев. Цит. съч., с. 122—123.

³¹ Пак там.

³² В. Слово, бр. 194 от 5. XII. 1922, Кюстендил.

³³ Пак там, бр. 201 от 13. XII. 1922, Истината и отговорностите.

³⁴ Пак там, бр. 312 от 28. IV. 1923, Писмо № 423 на ЦК на ВМРО до Ал. Стамболийски и др. от 10. IV. 1923 г.

преждение, да се избият. 4. Ако правителството обяви военно положение в Петрички окръг и отложи изборите там, да се допита населението дали ще трябва да плаща занапред данъци и да изпълнява наредбите на правителството.³⁵ С аналогично съдържание беше и окръжно № 303 на ЦК на ВМРО. Същевременно бяха взети някои мерки за засилване на репресивния апарат на ВМРО.³⁶ По този начин развитието на конфликта стигна до заплаха на ВМРО с отцепване на още една област от разпокъсаната след войната България. Нещо повече, земеделските дейци начело с водача на съюза Ал. Стамболийски бяха заплашени с физическа разправа.

При това положение естествено беше земеделското правителство да реагира най-енергично на терористичните актове на автономистите. То най-авторитетно и отговорно заяви, че с Нишката спогодба не се е накърнил с нищо престижът на България; че то не се меси в борбата между автономисти и федералисти, и на свой ред заплаши, че ще постави на мястото му всеки, който нарушава законите на страната. Същевременно призова ядрата на дружбите да бъдат готови да защитят правителството от автономистите.³⁷ А през май 1923 г. публикува и текста на Нишката спогодба, което показваше, че действително правителството на БЗНС не е извършило никакво предателство на интересите на страната.³⁸

Народният съговор, който защитаваше крилото на Т. Александров във ВМРО и се обявяваше против федералистите във ВМРО и против правителството на БЗНС, не одобри взетите против хората на Т. Александров мерки. Той дори се обяви против публикуването на заплашителните писма на Т. Александров. Народният съговор избра в този критичен момент позата на стояща на неутрални позиции формация, която поучава другите: България да стои далеч от македонското движение, а ВМРО — далеч от работите в България.³⁹ Чрез в. „Слово“ ВМРО беше защитена от нападите, че била разбойническа организация, че станала оръдие в ръцете на буржоазната опозиция, и призова да се пази престижът на тази организация.⁴⁰ А в същото време ВМРО участвуваше в подготовката за преврат за сваляне по насилствен път правителството на БЗНС. През пролетта на 1923 г. пратеникът на Военния съюз и Народния съговор Ст. Мошанов се среща във Виена освен с емигрантните съговористи още и с ръководни дейци на ВМРО — Ал. Протогеров, Н. Томалевски и др.⁴¹

Народният съговор се обяви против намеренията на редактора на в. „Илинден“ и групата около него да бъде образувана македонска партия в България.⁴² Това беше направено, защото, освен че ще се даде коз в ръцете на правителството за разправа с емигрантските организации, би увеличило партийната разпокъсаност в страната, би подсилило и други тенденции за политизиране и партийно обособяване на други дотогава безпартийни образувания. С други думи, това би отслабило политическия фронт на буржоазията.

³⁵ В. Слово, бр. 312 от 28. IV. 1923, Окръжно № 416 от 5. IV. 1923 на ЦК на ВМРО.

³⁶ БИА, ф. 189, а. е. 7, л. 123—127, Окръжно № 360 от 10. II. 1923 на ЦК на ВМРО; л. 128—131, Временна таблица за наказанията, които се налагат на органите на ВМРО.

³⁷ В. Слово, бр. 312 от 28. IV. 1923, Декларация на министъра на вътрешните работи Хр. Стоянов.

³⁸ В. Победа, бр. 378 от 13. V. 1923, бр. 380—386 от май 1923.

³⁹ В. Слово, бр. 312 от 28. IV. 1923, Не закани, а разум.

⁴⁰ Пак там, бр. 313 от 30. IV. 1923; Н. М и л е в. Правителството и македонската организация; бр. 317 от 5. V. 1923, Хладнокръвие и разум.

⁴¹ НАБАН, Сб. IV, а. е. 155, Ст. М о ш а н о в. Из спомените ми, с. 372—373.

⁴² В. Слово, бр. 278 от 17. III. 1923.

Недоволството на ВМРО-автономисти от правителството на БЗНС и дълбокият конфликт между тях бяха най-рационално използвани от Народния съговор и Военния съюз в подготовката и провеждането на деветоюнския преврат и установяването на диктаторска власт в страната.

* * *

Дейците на Народния съговор проявиха усърден стремеж към идеите и практиката на международния фашизъм. Този стремеж се обуславяше от целите на самия Народен съговор да организира борбата за ликвидиране на комунистическото движение в България и на демократичното управление на БЗНС, както и от идейното родство. Впрочем интерес към фашизма като идеология и практика проявиха и водачите на дясното течение в Конституционния блок. Но тези дейци участваха и в Народния съговор. На конгрес на младежкия съюз към Обединената народнопрогресивна партия през август 1922 г. Т. Теодоров и Ат. Буров призоваха буржоазната младеж да се организира във фашистки организации и да си служи в борбата против революционното движение и БЗНС и неговата власт с фашистки методи.

БКП с основание атакуваше Народния съговор и десните буржоазни партии, че са проводници на фашизма в България. В отговор на тези атаки в „Мир“ писа: „В България още няма фашисти, но дружбаши и комунисти правят всичко, за да ги създадат.“⁴³ В. „Слово“ възхвали фашистките отреди на Б. Мусолини и младежките фашистки организации в Италия. Той се зае да прави характеристика на фашизма. С публикуваната на 8 септември 1922 г. статия „Що е фашизъм?“ се обясняваше, че фашизмът е учение и движение, което е враг на социализма, но може да бъде пагубен и за буржоазната демокрация. В статията се даваха кратки сведения за възникването на фашизма в Италия, като се подчертаваше, че появата му била реакция против революционното движение и че първите организации били създадени в края на 1919 г. предимно от запасни офицери и подофицери; че организацията е военизирана, че разполага с оръжие и оръжейни складове, автомобили, синдикати, кооперации и т. н. Кратко и сравнително точно се характеризираше програмата и идеологията на италианските фашисти: на материализма се противопоставя теорията на моралните ценности, на класовата борба — идеята за отечеството и за хармония и класово сътрудничество в рамките на нацията; че са за дребната и средната частна собственост върху земята, за кооперацията в земеделието, за изполичарството в селското стопанство.

След това нов материал за фашизма беше публикуван на 25 октомври, който се отнасяше за предстоящото идване на фашизма на власт в Италия.⁴⁴ После по материали от в. „Манчестър гардиън“ органът на Народния съговор предаде изявления на Мусолини за програмата на едно евентуално фашистко правителство, която в основни линии се покриваше с казаното по-горе за програ-

⁴³ В. Мир, бр. 6662 от 21. VIII. 1922, Насилнически стачки. В. Слово, бр. 123 от 8. IX. 1922, Корнелий (Милано), Що е фашизъм.

В. Мир, бр. 6669 от 30. VIII. 1922, Реч на Т. Теодоров пред конгреса на Младежкия съюз при Обединената партия.

В. Работнически вестник, бр. 41 от 7. VIII. 1922, Пред нова вътрешна опасност; бр. 42 от 8. VIII. 1922, Блокът се готви; бр. 45 от 11. VIII. 1922, Пригответе се за блока.

⁴⁴ Пак там, бр. 162, 25. X. 1922, Pincio, Вътрешното положение в Италия.

мата на италианския фашизъм.⁴⁵ В „Слово“ със задоволство подчертаваше, че италианските фашисти били монархисти, държали за запазването на монархическия институт, за благосклонното отношение на монархията към фашизма, че кралят бил поставил фашисткия водач начело на управлението в Италия.⁴⁶

На 31 октомври 1922 г. Б. Мусолини установи фашистка власт в Италия.⁴⁷ Дейците на Народния сговор посрещнаха с възторг това събитие. В „Слово“ писа, че правителството на Мусолини било истинско народно правителство, че било потърсено сътрудничеството на най-известните военни и на буржоазните партии.⁴⁸ Сетне информира за програмата на правителството на Мусолини, като акцентира на това, че фашизмът не бил противоработнически и противонароден; че бил за особен род синдикализъм; че държавата трябвало да се уважава и че ако това не стане чрез законите, то ще бъде наложено с картечници и т. н.⁴⁹

Следователно Народният сговор прояви особено активен интерес към възникването и настъплението на фашизма в Италия. На неговите дейци импонираха и програмата, и идеологията, и тактиката на италианския фашизъм. В негово лице Народният сговор видя един учител, един пример за подражание. А идването на италианския фашизъм на власт му даде кураж и вдъхновение, възроди и уголеми попарените след търновските събития надежди за сваляне на земеделското правителство чрез действия на Конституционния блок. Този интерес се поддържаше и след като Мусолини пое властта и особено пък тогава.

На страниците на в. „Слово“ от първата половина на 1923 г. памираме информационни материали главно за някои външнополитически прояви на италианското правителство, засягащи Балканите, Близкия Изток и Версайската система. Известно е, че още от първите си дни фашисткото правителство на Италия започна да изразява своите симпатии към победените и известна опозиция по отношение на Франция и Англия. Тъкмо това обръщаше вниманието на дейците на Народния сговор, които виждаха в новия режим на Италия потенциален поддръжник на външнополитическите си позиции.

Изобщо Народният сговор симпатизираше както на външната, така и на вътрешната политика на фашисткото правителство в Италия, характеризирайки я като „проява на национално обновление и заздравяване“, на „превъзможване на политическото безсилие, от което линееше италианската политика“.⁵⁰ Дейците на Народния сговор не скриваха защо харесват фашисткия режим в Италия. „Фашизмът в Италия не издига едно съсловие срещу друго, той не гони националистите и патриотите, той не се опира на гласовете и сътрудничеството на комунистите — писа в. „Слово“. — Не. Той се проявява като едно движение, което поставя Италия и националните идеали над всички дребни партизански и лични разпри, той застава открито срещу разрушителните елементи.“⁵¹ Затова италианският пример се препоръчваше да се повтори и в България.⁵²

⁴⁵ В. Работнически вестник, бр. 164 от 27. X. 1922, Програмата на фашистите.

⁴⁶ Пак там, бр. 167 от 31. X. 1922, Фашистите монархисти; В Италия.

⁴⁷ История Италия, т. 3, М., 1971, с. 43 и сл.

⁴⁸ В. Слово, бр. 167 от 31. X. 1922, В чужбина.

⁴⁹ Пак там, бр. 170 от 4. XI. 1922, Програмата на Мусолини; бр. 172 от 7. XI. 1922, Политиката на новото италианско правителство; бр. 180 от 17. XI. 1922, Изявления на Мусолини по външната политика на Италия.

⁵⁰ Пак там, бр. 262 от 28. II. 1923, Примерът на Италия.

⁵¹ Пак там.

⁵² Пак там.

Кръгът около в. „Слово“ се интересуваше живо от разпространяването на италианския пример. С радост беше отбелязано, че и в Унгария се е появило по примера на италианските фашисти ново политическо течение, което установило тесни връзки с движението на Мусолини.⁵³ Със симпатия беше съобщено също така, че и в Румъния са последвали италианските фашисти. Във в. „Слово“ дори бяха цитирани уводът и клеветата от проектоустава на румънските фашисти, тъй както неговите редактори ги бяха намерили в румънския печат.⁵⁴

В своята борба против революционното движение в България и против „оранжевия болшеvizъм“ на БЗНС Народният сговор с охота следеше и изучаваше появата и проявите на международния фашизъм и главно на италианския, пропагандираше неговите идеи, програма, тактика и успехи в борбата против революционните и демократичните сили, вдъхновяваше се от тях. Под идейното и политическото влияние на италианския фашизъм се утвърждаваха и доразвиваха реакционните моменти от идеологията и програмата на Народния сговор. В същност между идеологията и програмата на Народния сговор и тези на италианските фашисти нямаше съществени различия. Италианският фашизъм повлия на някои от по-активните дейци на Народния сговор, и то главно на групата на безпартийните сговористи, да заратуват за създаване на голяма обществена сила, която да се различава от традиционните буржоазни партии и при определени условия да поеме управлението на държавата. Той повлия също така за оформяне и укрепване на разбирането за засилване ролята на стопанско-професионалните и културно-професионалните организации в държавнополитическата система. Може би най-силно се прояви на този етап влиянието на италианския фашизъм върху подсилване на куража да се действа със сила, за да се вземе властта.

Трябва да се отбележи, че не всички дейци на Народния сговор бяха склонни да се преклонят пред опита на италианския и изобщо на международния фашизъм. Една част от тях, както на друго място беше посочено, бяха съгласни да се отиде само до реформиране на традиционната буржоазна демокрация до степен да стане силна, за да може да се справи с комунистическото движение и режима на БЗНС.

След неуспешния опит да се проведе съборът на Конституционния блок в Търново правителството на БЗНС засили мерките против партиите на блока. Тези мерки засегнаха някои от членовете на Народния сговор, които бяха същевременно видни дейци на влизашите в Конституционния блок партии. Още след убийството на председателя на Народния сговор Ал. Греков в чужбина избяга Гр. Василев — член на ръководството на Демократическата партия и на Народния сговор. В навечерието на референдума за съдене на виновниците за националните катастрофи, страхувайки се да не бъдат арестувани, тайно напуснаха страната проф. Вл. Моллов — също член на ръководството на Демократическата партия и активен сговорист, Ив. Ев. Гешов и Ат. Буров — водачи на Обединената народнопрогресивна партия и др. В Западна Европа емиграцията на буржоазната опозиция обособи няколко центъра за действие: Виена, Мюнхен, Рим, Милано, Париж. Във Виена като убежище им служеше Ориент табак. Чрез тази тютюнотърговска централа емигрантите получаваха и пращаха своята кореспонденция. Средства за дейността и из-

⁵³ В. Слово, бр. 178 от 15. XI. 1922, Фашизмът в Унгария.

⁵⁴ Пак там, бр. 218 от 3. I. 1923, Фашизмът в Румъния.

държането на емигрантите-сговористи от Демократическата партия даваше големият тютюнотърговец и деец на последната Крум Чапрашиков. Доказателство за това е следният пасаж от писмо на Вл. Моллов: след като се оплакваше, че приятелите им не дават пари за пропаганда зад граница, професорът сговорист пишеше: „При това положение не мога да карам Крум да дава крупни суми — и без това той всичко носи. За онези българи (които не дават — бел. авт.) трябва да се държи сметка по-късно.“⁵⁵

Италиа привлече вниманието на емигрантите сговористи със силното фашисткото движение, завладяло на 31 октомври 1922 г. властта. Освен това там се намираше един от центровете, от които действуваше ВМРО. В Италия Вл. Моллов посети Милано и Рим, срещна се с фашистки политически дейци. Той сондира мнението им за правителството на Ал. Стамболийски, разбра, че то е неблагоприятно и информира своите съпартизани.⁵⁶ Според писмата, които Вл. Моллов пращаше на Гр. Василев от Рим, италианското правителство било враждебно настроено против земеделското правителство и би приветствувало евентуалната му смяна. Но смяната трябвало да бъде извършена от самите българи.⁵⁷

Една от грижите на сговористкоблоковата емиграция беше да се осуети съденето на нейните съпартизани. С тази цел Гр. Василев беше изпратен до Париж и Лондон. До Париж отиде и Вл. Моллов. Там те търсеха или подкрепя в борбата против земеделското правителство, или поне документите в защита на подсъдимите бивши министри, ако действително се устрои съдебен процес.⁵⁸ Засега не разполагаме с отговорите на Лондон и Париж по този въпрос, но малко е вероятно оттам да са дали индулгенция на виновните за катастрофите и специално на дейци на Демократическата партия.

Емигрантите от Демократическата партия направиха известни постъпки по време на Лозанската конференция на България да бъде оставен излаз на Егейско море. Пропаганда в този смисъл беше развил Вл. Моллов в Италия.⁵⁹

Главната грижа на емигрантите беше да работят за скорошното сваляне на земеделския режим. На тази задача беше подчинена антиправителствената им пропаганда в Италия, Франция, Англия, пък и в Австрия и Германия. В чужбина те се срещнаха с дейци на ВМРО и положиха усилия да активизират тази организация в борбата против правителството в страната. На 19 април 1923 г. Вл. Моллов писа на Гр. Василев по този въпрос: „По нашите работи едвам сега разбрахме, че в същност представители на Тодора (Т. Александров — авт.) са против единичните акции и затова нищо не излиза. Сега имаме тук пак среща и ще видиме кой ще замине. Всички искат и Ангел, и Томалевски, и Порков (?), но все мисля, че по средата има някоя тяхна работа, която пречи на общата. Известията от Тодор са, че той мисли само за голямата акция и че се е посветил само на нея.“⁶⁰ В друго писмо Вл. Моллов се оплакваше, че Н. Томалевски и Ал. Протогеров не вършели нищо нито в София, нито в

⁵⁵ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 22, л. 102, Вл. Моллов (Виена) до Гр. Василев (Мюнхен), 5. V. 1923.

⁵⁶ Пак там, а. е. 33, л. 133, Вл. Моллов (Милано) до Гр. Василев, 22. XI. 1922; а. е. 22, л. 93—94, Вл. Моллов (Рим) до Гр. Василев, 17. XII. 1922; л. 95—96, Вл. Моллов (Рим) до Гр. Василев, 25. XII. 1922.

⁵⁷ Пак там.

⁵⁸ Пак там, а. е. 22, л. 101, Вл. Моллов (Виена) до Гр. Василев (Мюнхен), 5. V. 1923.

⁵⁹ Пак там, л. 93—94, Вл. Моллов (Рим) до Гр. Василев, 17. XII. 1922.

⁶⁰ Пак там, л. 100, Вл. Моллов (Виена) до Гр. Василев (Мюнхен), 19. IV. 1923.

чужбина, а предпочитали да ликвидират свои противници федералисти и комунисти.⁶¹

Емигрантите поддържаха тесни връзки с вътрешни дейци на Конституционния блок, Народния сговор, Военния съюз и др. От България те получаваха сведения за ставащите в страната събития, за приготовленията за свалянето на земеделското правителство. Връзките бяха освен кореспондентски още и лични. За особено важни дела се търсеха сигурни лични връзки. Видният член на Народния сговор и секретар на Военния съюз Н. Рачев в началото на 1923 г. възложи на Ст. Мошанов да посети лично сговористите емигранти във Виена и да им предаде да разгърнат кампания в чужбина за дискредитиране правителството на Ал. Стамболийски.⁶² Ст. Мошанов се зае усърдно с изпълнението на тази задача, като я съчета с изпълняването на поръчение на затворените в Шумен бивши министри и водачи на партиите от Конституционния блок. В писмо до Гр. Василев Ст. Мошанов писа: „С последната министерска промяна цар Борис застана открито на страната на Стамболийски и свърза съдбата си с неговата. Следствие на тия два факта, които са съпроводени с други факти, които не мога в едно писмо да изкажа, но които малцина знаят, налага се една среща между мене и тебе. Тая среща ти я искам под натиска на много добри партизани и отлични българи. Обаче за тая среща ми липсват средства. Ако можеш някъде късметни пари да ми изпратиш да дойда до Виена, ще бъдеш осветлен по много работи, които трябва да знаеш, които заминавам тая вечер да съобщя на затворниците и да взема мнението им по тях. Не се касае тук до разходка до Виена. . . Намирам тая среща за абсолютно необходима и затова най-настойтелно те моля да намериш средства и начин да се реализира.“⁶³ Като сам свидетелствува, Ст. Мошанов посети Виена, където в апартаментите на Кр. Чапрашиков в хотел „Империял“ се срещна с Вл. Моллов, Гр. Василев, Добри Кършев, Ст. Стефанов и др. На една от срещите присъствувал и Ал. Протогеров. На всички тях той предаде поръката на Н. Рачев да се работи за дискредитирането на земеделското правителство в чужбина.⁶⁴

Така емигрантите блокери и същевременно сговористи бяха включени в активна борба за свалянето на правителството на БЗНС. Техните действия се дирижираха от Военния съюз и Народния сговор. От своя страна те следяха с трепет и напрежение развиващите се в родината им събития. След като съобщава на Гр. Василев, че в София „работите не са добре“, защото били арестувани П. Пенчев, Пърличев, Д. Жостов и др. и че са гърсени да бъдат арестувани Н. Милев, Кр. Станчев и др., Вл. Моллов писа: „От София има хабер, че правителството прави арестите за предупреждение, но иначе само нищо не е открило или научило.“⁶⁵

От кореспонденцията на емигрантите-демократи и сговористи се вижда големият им страх, че скоро няма да дойдат на власт. През февруари 1923 г. Вл. Моллов писа до Гр. Василев: „Време е да се действа, иначе всичко е за-

⁶¹ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 22, л. 102.

⁶² НАБАН, Сб. IV, а. е. 159, Ст. Мошанов. Из спомените ми, с. 364.

⁶³ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 22, л. 122—123; Ст. Мошанов (София) до Гр. Василев (Виена). Според съдържанието писмото би могло да се датира приблизително втората половина на март 1923 г.

⁶⁴ НАБАН, Сб. IV, а. е. 159, Ст. Мошанов. Из спомените ми, с. 372—373.

⁶⁵ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 22, Вл. Моллов (Виена) до Гр. Василев, 13. V. 1923.

губено и ние ще трябва отсега да се замислим за някаква организация, която да ни крепи в предстоящите години на изгнание, както това правят русите.“⁶⁶

Емигрантите или поне най-активните от тях симпатизираха на най-реакционните сили в Европа и особено на италианските фашисти. Вл. Моллов дори се убеди, че буржоазията в България ще може да се върне и задържи на власт само с помощта на фашизма. Той писа на съмишленика си Гр. Василев: „Не виждам никакво съживяване в редовете на нашата буржоазия, която ще трябва да даде не само материални, но и други жертви. Синовете ѝ трябва да се организират фашистки и само тогава да мислят за успех. Тяхната организация трябва да се насочи, както в Габрово, против комунизма и анархизма и след закрепването ѝ да послужи и за нова държавна организация. И ти действуй в тая насока, та поне след време да разчитаме на успех.“⁶⁷

В емиграция дейците на Демократическата партия и видни сговористи действаха заедно с емигриралите дейци от Обединената народнопрогресивна партия — Ив. Ев. Гешов, Ат. Буров. А те също бяха членове на Народния сговор. Затова тяхната дейност трябва да се разглежда като международна проява не само на Конституционния блок, но и като такава преди всичко на Народния сговор. Тази дейност представляваше съществена част от подготовката на деветоюнския преврат. В нея се бяха включили и дипломатически представители на земеделското правителство, какъвто е случаят със Ст. Стоилов — пълномощен министър във Виена, намиращ се в тесни връзки с дейците на Народния сговор.

Изобщо дейците на десницата на Конституционния блок, повечето от които бяха и членове на Народния сговор и всички бяха много близко до него, в чужбина правеха всичко, което беше по силите им, за да zlepоставят земеделското правителство, представяха го като опасно не само за интересите на българската буржоазия, но и като опасно за интересите на международната буржоазия и особено за тази от страните победителки. Тази дейност беше един от каналите, чрез които протече идейното и политическото влияние на италианския фашизъм върху десницата на буржоазния политически фронт в България. А това улесняваше и укрепваше позициите на Народния сговор, съдействуваше за признаването на неговия политически и идеен приоритет от много представители на традиционните буржоазни партии.

VII. НАРОДНИЯТ СГОВОР И ПРЕВРАТЪТ ОТ 9 ЮНИ 1923 г.

Борбата на Народния сговор против земеделския режим протече в няколко посоки: усилия за организиране силите на буржоазията в общ политически фронт; усилия за осигуряване въоръжена сила на този фронт; дискредитиране и ерозиране на режима; противодействие на опитите за съгласуване политическите действия на БЗНС и БКП и съдействие за задълбочаване на противоречията между тях; участие в непосредствената борба за неговото сваляне. Повечето от очертаните по-горе моменти от дейността на Народния сговор бяха разгледани в предходното изложение. Тук ще се очертае непосредствено противоземеделската дейност на Народния сговор.

⁶⁶ ЦДИА, ф. 135, оп. 1, а. е. 22, л. 98, Вл. Моллов (Рим) до Гр. Василев (Мюнхен), 13. II. 1923.

⁶⁷ Пак там, л. 94. Вл. Моллов (Рим) до Гр. Василев, 17. XII. 1922.

В борбата си против земеделското управление дейците на Народния сговор изхождаха от своята дълбоко враждебна на радикалното земеделско движение идеология и програма. Те отричаха правото на съществуване на БЗНС като политическа организация, таксувайки го като професионална организация, и като такава му предписаха да се занимава само с непосредствените, икономическите интереси на селяните. С политическа дейност трябвало да се занимават само политическите партии и преди всичко буржоазните политически формации. Те атакуваха идейно-теоретическите основи на БЗНС, неговата съсловна теория. Това беше направено чрез публицистични материали във в. „Слово“, в речите на дейците на Народния сговор и в други материали. Понеже управлението на БЗНС било съсловно, според сговористите то било „порочно, противодържавно и противообществено“¹, то било съветски режим в България.² В тази борба беше включена и академическата мисъл. Проф. П. Стайнов в специален труд покрай други въпроси подложи на обстоен анализ от буржоазноправни позиции съсловната теория и съсловното управление на БЗНС, за да докаже, че те са не само антибуржоазни, но и антинационални.³

Народният сговор отричаше цялата политика на БЗНС и на неговото правителство. Той, както и цялата буржоазна опозиция, го обвиняваше в неспособност да създаде стабилитет във вътрешното положение на страната. Ал. Греков, Ат. Буков и др. писаха, че страната била залята от анархия, стимулирана от неспособността на земеделското правителство да се справи с нея.⁴ Ал. Цанков обвини правителството, че гледало на капитала като на хищник и че чрез финансовата си политика се стремяло да го унищожи, че чрез стопанската си политика причинило бягството на капитали от страната, че създавало несигурност за чуждите капитали.⁵ Други сговористи го обвиняваха за политиката му да толерира кооперациите.⁶

Народният сговор се обяви против най-важното аграрно мероприятие на земеделското правителство — аграрната реформа, като защитаваше едрите земевладелци. Както и останалите буржоазни формации, той смяташе, че посягането на едрата поземлена собственост било в разрез с историческия прогрес в селското стопанство. Сговористите, както беше посочено на друго място, демагогски обявиха, че са съгласни да бъде отчуждена земята на онези земевладелци, които не са организатори на производствения процес.⁷ Изоблило Народният сговор отрече цялата стопанска политика на БЗНС. С това той се изявяваше като формация, тясно свързана с едрия капитал и като изразител и защитник на неговите интереси.

Той отрече културната политика на земеделското правителство, таксувайки го като такова на неграмотни и невежи люде; отрече правописнатата реформа, отрече правото му да се меси в работите на университета и т. н. В конфликта на земеделското правителство с църквата Народният сговор подкрепи църквата, като лицемерно се застъпваше за повишаване на нейната роля в живота на страната.

¹ В. Слово, бр. 157 от 19. X. 1922, Съсловно или партийно управление.

² Пак там, бр. 127 от 13. IX. 1922, Съветско управление в България.

³ П. Стайнов. Компетентност и народовластие. С., 1923, с. 55—58, 71—76.

⁴ В. Слово, бр. 26 от 12. V. 1922, Ал. Греков. Анархията; бр. 90 от 31. VII. 1922; Ат. Буков. На вниманието на министър-председателя.

⁵ Пак там, бр. 32 от 19. V. 1922, Ал. Цанков. Резултатите от една стопанска политика.

⁶ Пак там, бр. 156 от 18. X. 1922, Частен и обществен капитал.

⁷ Пак там, бр. 85 от 25. VII. 1922, Нашата икономическа политика.

Основните усилия на дейците на Народния сговор бяха насочени в чисто политическата сфера на враждебна дейност. Още при първите стъпки на своето открито появяване той се обяви против антиврангелистката кампания на земеделското правителство, солидаризира се с обясненията на врангелисткия полковник Самохвалов, че водил разузнаване с цел да се осигури безопасността на Врангел, ако той дойде в България; окачестви цялата кампания като шантаж.⁸ След решението на конференцията на посланиците (Франция, Англия, Италия и Япония) от 17 май 1922 г. България да предаде взетото от врангелистите оръжие на съглашенците, дейците на Народния сговор осъдиха взетите от правителството мерки против врангелистите и се помъчиха от неутрални позиции да възразят на недружелюбния тон на Врангел по отношение на българското правителство.⁹

Народният сговор се обяви против установеното през месец май 1922 г. земеделско ръководство на столичната община, която буржоазната опозиция смяташе за своя крепост. Същевременно отричаше като антиконституционни всички мерки на земеделското правителство, насочени против консолидирането на буржоазния лагер.

Щом се създаде Конституционният блок, дейците на Народния сговор, много от които бяха и блокови дейци, започнаха да призовават гражданството към неподчинение на режима, „да организира своята отбрана“¹⁰, да провежда „безспирна, енергична и смела борба“¹¹. По такъв начин те допринасяха за създаване на високо вътрешно напрежение в политическия живот в страната, за задълбочаване на конфликта между буржоазната опозиция и земеделския режим. Същевременно зад кулисите Народният сговор заедно с Военния съюз и Съюза на запасните офицери конспирираше против него. Няма доказателства обаче да се твърди, че в началото на месец юни 1922 г. „Народният сговор получава от военните указанието да започне политическа подготовка за преврат срещу земеделския съюз“¹². Наистина през май и началото на юни военните се раздвижиха повече от обикновено, между тях и земеделското правителство напрежението порасна. Но нямаше никакви условия за успешен преврат. Защото земеделското правителство сега беше нащрек, беше мобилизирано силите на целия БЗНС за борба срещу врангелистите и срещу блокиращите се буржоазни партии. При това в тази борба БЗНС беше установил политическо сътрудничество с БКП. А и все още не беше завършено образуването на Конституционния блок.

През май и началото на юни буржоаната опозиция, вкл. и Народният сговор, желаше падането на земеделското правителство. Но тогава тя свързваше това с монархическия институт. На 13 май 1922 г. влезе в сила специален закон за столичната община, по силата на който земеделският режим установи контрол над нея.¹³ Буржоазията използва този акт от страна на земеделското правителство, за да сблъска царя и кабинета на Стамболийски. Народният сговор организира анкета по правото на царя на вето, т. е. да отхвърли прие-

⁸ В. Слово, бр. 24 от 10. V. 1922, Организацията на полк. Самохвалов; бр. 26 от 12. V. 1922, Шпионаж и шантаж.

⁹ Пак там, бр. 32 от 19. V. 1922, Правителството и Врангел.

¹⁰ Пак там, бр. 74 от 11. VII. 1922, П. С т а й н о в. Самоотбрана.

¹¹ Пак там, бр. 76 от 14. VII. 1922, Политическият момент.

¹² С т. Р а д у л о в. Народният сговор и генезисът на българския фашизъм, с. 393—394.

¹³ Ст. дн. на 19 НС, 2 РС, с. 3079—3095, 3232; Държавен вестник, бр. 32 от 13. V. 1922.

тия по конституционен път закон. Анкетата беше ограничена до видните дейци на опозиционните „партии на реда“. А. Ляпчев, Ат. Буров, Т. Теодоров, Н. Генадиев, Вл. Моллов, Хр. Мутафов, Й. Фаденхехт поискана царят да не одобри закона за столичната община и по такъв начин да предизвика правителствена криза, да разпусне XIX Народно събрание и да се организират евентуално под ръководството на опозиционните партии нови парламентарни избори.¹⁴ Мнението на Народния сговор беше изразено от секретаря му Т. Кулев: царят има право на вето и го призова да не утвърди въпросния закон и по такъв начин да свали по конституционен път правителството.¹⁵ Призивите на Народния сговор, както и на буржоазните партии останаха без царски отклик. В този момент цар Борис не можеше да следва техните внушения, защото и той се боеше от БЗНС и неговото правителство не по-малко от тях.

След създаването на Конституционния блок надеждите на целия буржоазен лагер бяха свързани с него. Буржоазията разчиташе, че предприетата от него акция за свалянето на правителството по легален път ще може да бъде реализирана. Това споделяше и Народният сговор и затова подкрепи блоковата акция. И този път буржоазната опозиция разчиташе на решителна намеса на царя в нейна полза. Още преди събора на Конституционния блок в Търново сговористът и същевременно блокар П. Стайнов юридически обоснова правото на царя да свали правителството на Стамболийски, да разпусне XIX Народно събрание и да насрочи избори за нов състав на парламента, проведени от евентуален буржоазен кабинет.¹⁶ Царят следеше развоя на конфликта между правителството и Конституционния блок и се задоволи само с една телеграма, в която призоваваше към благоразумие.¹⁷ Настояванията на дейците на Народния сговор пред царя за решителна намеса в конфликта на земеделското правителство с Конституционния блок станаха по-активни и раздразнително призивни след разгрома на акцията на блокарите. Царят дори беше заплашен, че ако не свали незабавно правителството, впоследствие, т. е. когато буржоазията си възстанови позициите, щял да стане излишен. В „Слово“ направо писа: „Ако при тези условия царят не вземе неизбежното решение, ако в моменти критически за страната той отсъства от сцената, тогава какво ще бъде неговото предназначение като конституционен фактор? Или трябва да приемем за правилно твърдението на заинтересовани демагози, че държавният глава би бил само ням и безпристрастен зрител. Не би ли бил в такъв случай той съвършено излишен?“¹⁸

При това сговористите, може би не без основание, се мъчеха да окуражат и монарха, и Конституционния блок, и всички противници на земеделския режим, като им внушаваха, че силите победителки били неблагоприятно разположени към последния и че „една промяна на правителството у нас не ще срещне никакво противодействие отвън“¹⁹.

¹⁴ В. Слово, бр. 22 от 8. V. 1922; бр. 23 от 9. V. 1922, Анкетата по вето на държавния глава.

¹⁵ Пак там, бр. 25 от 11. V. 1922, Царят и правителството.

¹⁶ Пак там, бр. 125 от 11. IX. 1922, П. С т а й н о в. Може ли царят да свали правителството?

¹⁷ В. Пряпорец, бр. 209 от 18. IX. 1922.

¹⁸ В. Слово, бр. 132 от 19. IX. 1922, Кой ще свали правителството? Вж. също: бр. 131 от 18. IX. 1922, Абдикирал ли е той?; бр. 141 от 29. IX. 1922, На кръстопът.

¹⁹ Пак там, бр. 121 от 6. IX. 1922, П. С т а й н о в. Промяна на правителството.

Следователно през лятото на 1922 г. до търновските събития Народният сговор действуваше за сваляне на земеделското правителство чрез дискредитирането му пред народа, а и в чужбина, чрез натиск за консолидиране на буржоазния лагер, като вземаше мерки и за своето собствено укрепване, чрез изработване на обща стратегия на всички течения в буржоазния лагер. Както и новосздаденият Конституционен блок, с който беше най-тясно свързан, той разчиташе на намесата на царя в полза на буржоазната опозиция, все още залагаше на псевдоконституционни средства за сваляне на кабинета на Ал. Стамболийски. Всички елементи на буржоазния лагер гледаха на монархическия институт като на стожер, около който да се групират ратуващите за непоклатимостта на капиталистическия строй сили. Състоянието на тези сили беше такова, че нито една от тях самостоятелно не можеше да се справи с БЗНС и БКП. Царят обаче не излезе от изчаквателната си позиция и правилно прецени, че е рано и рисковано да се намеси пряко в политическите борби.

Правителството на БЗНС правилно се ориентира по отношение предназначението на Народния сговор. Но то не знаеше цялата истина за него, за неговата същност, за неговата сила. Все пак против Народния сговор БЗНС и неговото правителство предприеха някои мерки. Макар те да бяха насочени главно против буржоазните партии и особено против тези, които се блокираха, все пак беше засегнат и Народният сговор. Каза се, че на 21 май 1921 г. беше убит председателят му Ал. Греков. Наистина още не е доказано с положителност кой е в същност убиецът му, а земеделските власти своевременно опровергаха обвиненията за съучастие в това убийство. Но фактът си остава факт. От политическата сцена изчезна една енергична и авторитетна в буржоазния лагер политическа фигура. През юли 1922 г. в София падна убит и друг сговорист — съдията-следовател Пандо Чуклев. И неговият убиец не беше разкрит. Така или иначе тези убийства още повече подсилваха политическото напрежение в страната. В редовете на сговористите дори настъпи известна уплаха. След убийството на Греков и Чуклев например един от активните сговористи и блокари Гр. Василев напусна страната от страх да не бъде убит.

С проявлението на търновския събор на Конституционния блок и последвалите арести на видни блокови дейци, както и особено с провеждането на референдума за съдене на кабинетите на Ив. Ев. Гешов и Ст. Данев, виновни за първата национална катастрофа, и този на Ал. Малинов от 1918 г., съвиновен за втората национална катастрофа, и организирането на съдебен процес срещу тях силен удар беше нанесен не само на партиите от Конституционния блок и на самия блок, но и на Народния сговор и специално на партийните представители в него. Видни негови членове и същевременно ръководни дейци на Конституционния блок и влизашите в него буржоазни партии презглава напуснаха страната. Между тях бяха водачите на Обединената народнопрогресивна партия Ив. Ев. Гешов, Ат. Буров; дейците на Демократическата партия Вл. Моллов, Кр. Чапрашиков, Д. Кършев, Ст. Стефанов, К. Батолов и др. Това доведе до известни качествени изменения в Народния сговор: силно намаляха влиянието и ролята на буржоазния партийен елемент в него, доминираща роля не само формално, но и фактически започнаха да играят безпартийните му представители, т. е. професорско-офицерският състав. Освен това ударите на земеделското правителство върху партийната буржоазна опозиция през есента на 1922 г. накараха Народния сговор да посвие откритата си антиправителствена дейност. Но и сега, както и в предишния етап, Народният сговор

действуваше в най-тесни връзки и сътрудничество с Военния съюз и Съюза на запасните офицери.

Промяна настъпи и в тактиката на Народния съговор в борбата против земеделското правителство. Без да се отказва от възможностите за легална опозиционна дейност, той се ориентира към нелегалните пътища за неговото отстраняване. Две години по-късно Ал. Цанков писа във връзка с това: „Той (земеделският режим — бел. авт.) ни готвеше страшна катастрофа и когато след събитията от 17 септември стана ясно, че той не може да бъде свален със средствата на една легална борба, Народният съговор пристъпи към ревизията на своите методи на действие.“²⁰ Сл. Василев пише в мемоарите си от 1924 г. същото, само че за Военния съюз.²¹ Това означаваше, че Военният съюз се ориентира към подготовката на военен преврат за сваляне на земеделския режим. Пригласяше му и Народният съговор, защото те действуваха ръка за ръка.

Не бива да се вземат като чиста монета самохвалствата на деветоюнците и специално на Ал. Цанков за ръководната роля на Народния съговор в подготовката на преврата срещу земеделското правителство. Инициативна роля в случая имаха ръководителите на Военния съюз. Председателят на централното му управление тогава полк. Ив. Вълков около 30 години по-късно си спомни, че вторият конгрес ориентирал Военния съюз към преврат.²² Сведенията за конкретната подготовка на преврата не са обилни и са много противоречиви, а много от тях и несигурни (като тези от Дневника на един съзаклятник например). Тук няма да се занимаваме с тях, защото това е направено подробно в досегашните изследвания.²³ Само ще подчертаем, че през октомври 1922 г. представители на Военния съюз сондираха мнението на ръководството на Демократическата партия след евентуален преврат да бъде образуван кабинет начело с Хр. Славейков;²⁴ негови представители предложиха на дееца на БРСДП Кр. Пастухов през януари 1923 г. да оглави един евентуален кабинет след този на Ал. Стамболийски;²⁵ следващите стъпки от подготовката на преврата бяха направени пак по инициативата и под ръководството на водачите на Военния съюз.²⁶

Докато ръководството на Военния съюз (а представители на съюза влизаха и в ръководството на Народния съговор) търсеше пътя към преврата и работеше за неговата подготовка, Народният съговор съсредоточи легалната си дейност в няколко посоки. Заедно с цялата буржоазна опозиция той продължи да полага усилия за укрепване престижа и авторитета на монарха и за подготвяне на евентуална негова намеса при решаването на спора за властта. Присъствието на царя на прием в италианската легация на 11 декември 1922 г. беше посрещнато от стовористите, а и същó от целия буржоазен лагер като изключително събитие. Защото за пръв път след своето възшествие на царския

²⁰ Сб. Александър Греков (1884—1922). С., 1924, с. 3.

²¹ С л. В а с и л е в. 9 юни и събитията около Т. Пазарджик (Из дневника ми). Пловдив, 1924, с. 15.

²² АМВР, II, с., д. № 1556/1954, т. 1, Обвинителен акт по сл. д. № 79/1954, л. 5; т. 2, Показания на Ив. Вълков, л. 184, 189.

²³ Подробно вж. у И. М и т е в. Цит. съч., с. 164—203.

²⁴ А л. М а л и н о в. Под знака на острастени и опасни политически борби. С., 1934, с. 139.

²⁵ НАБАН, Сб. IV, а. е. 159, С т. М о ш а н о в. Превратът на 9 юни 1923. Трагичната смърт на Ал. Стамболийски (Спомени), с. 362.

²⁶ И. М и т е в. Цит. съч., с. 164 и сл.

трон той се явяваше на дипломатически прием и което беше особено важно и в известен смисъл символично, това той направи на прием, организиран от представителството на фашистката власт на Мусолини. Народният съговор използва тази проява на цар Борис, за да подчертае, че той вече става действителен цар.²⁷

След това в навечерието на изборите за XX Народно събрание дейците на Народния съговор подкрепиха инициативата на партиите от Конституционния блок изборите да бъдат проведени от общопартийно правителство.²⁸ И сега те бяха готови да подкрепят едно конституционно отстраняване на земеделското правителство от власт.

Народният съговор отново изказа своето отношение към монархическия институт, когато за втори път след Първата световна война възникна т. нар. конституционен въпрос (първия път беше през 1919 г.). Към края на март 1923 г. Ст. Омарчевски подхвърли публично, че земеделското правителство имало намерение да внесе промени в конституцията. Всички буржоазни вестници, вкл. и особено в. „Слово“, подхванаха тази вест и поискаха от властите да разкрият пред обществеността намеренията си. През април в навечерието на изборите за 20 Народно събрание Ал. Стамболийски поясни, че действително се предвиждало да бъдат внесени някои промени в конституцията и дори подсказа в каква насока: премахване изменението на чл. 17, които слагаха в ръцете на царя цялата външна политика на страната; санкциониране на правото да се посяга на частната собственост, когато тя е придобита по спекулативен начин, и други по-дребни поправки.²⁹

Народният съговор се обяви против каквито и да са поправки в Търновската конституция, а поиска да бъде зачитана тя такава, каквато съществува.³⁰ Чрез в. „Слово“ неговите дейци инсинуираха, че правителството се готвело да намали прерогативите на царската власт, като нямало да остави на монарха никаква роля в държавния живот; че искало да посегне на църковното самоуправление, на частната собственост изобщо и т. н. — нещо, което било гибелно за страната.³¹ Така Народният съговор и в самия край на земеделския режим взе под защита монархическия институт, подхранваше апетитите на цар Борис да играе главна роля в цялостния живот на страната, вдъхваше му кураж за по-решителни действия за отстраняване с всички средства правителството на БЗНС; разкриваше публично, че с него са готови да действуват не само Народният съговор, но и онези сили, които стоят зад него, т. е. Военният съюз, Съюзът на запасните офицери, цялата буржоазия.

Впрочем цар Борис сам беше във връзка с кръговете, които готвеха преврата.³² До преврата на 9 юни пред дейците на Народния съговор не стоеше въпросът за съдбата на монархията и нейния представител цар Борис. Те се решиха на съдбоносна стъпка само когато разбраха, че той е готов най-после да действува.

²⁷ В. Слово, бр. 182 от 12. XII. 1922, Ресепция в италианската легация.

²⁸ В. Слово, бр. 262 от 28. II. 1923, Комюнике на централния блоков комитет.

²⁹ В. Земеделско знаме, бр. 86 от 15. IV. 1923.

³⁰ В. Слово, бр. 293 от 4. IV. 1923, Изменение на конституцията?; бр. 294 от 5. IV. 1923, Прилагане, а не изменение на конституцията; бр. 298 от 12. IV. 1923, Конституцията и частната собственост; бр. 318 от 7. V. 1923, Конституционните реформи.

³¹ Пак там, бр. 318 от 7. V. 1923, Конституционните реформи.

³² Й. М и т е в. Цит. съч., с. 168, 169.

През пролетта на 1923 г. Народният сговор още веднъж се опита да съдействува за засилване консолидирането на буржоазния политически фронт чрез постягане на Конституционния блок и чрез евентуално разширяване с Националлибералната партия, па дори и с БРСДП. По независещи от него причини и главно поради противодействието на Радикалната партия и на ръководството на БРСДП това не му се удаде.³³ А с оглед крайните цели на Народния сговор това беше важно да стане, за да бъде улеснено осигуряването на политическата опора на правителството, което щеше да дойде след отстраняването на кабинета на Ал. Стамболийски.

Ролята на Народния сговор в непосредствената подготовка на деветоюнския преврат не бива да се надценява, каквато склонност се наблюдава у някои автори напоследък.³⁴ Защото тази роля се свежда главно до поемането на политическа отговорност по съставянето на кабинета. Народният сговор става нещо като главен мандатар на извършителите на преврата при съставянето на новото правителство. Председателят на Народния сговор Ал. Цанков след увещаване беше определен за бъдещ министър-председател от ръководството на Военния съюз.³⁵ Той от своя страна осигури за кабинета своите приятели сговористи и масони проф. Ян. Моллов и Я. Стоенчев: първия като министър на земеделието, а втория като такъв на обществените сгради и благоустройството.³⁶ От своя страна председателят на Военния съюз полк. Ив. Вълков осигури участието в правителството на сговористите Б. Смилов — от ръководството на Националлибералната партия, и о. з. ген. Ив. Русев.³⁷ Ал. Цанков предложи за министър на външните работи проф. Н. Милев — най-авторитетният сговорист, но последният отклони предложението под предлог, че е македонствуващ и като такъв да не предизвика външнополитически усложнения на кабинета.³⁸ След това за учудване на цар Борис като министър на външните работи беше определен бившият царски адютант полк. Хр. Калфов. Като заслуга на сговористите може да се припише още съставянето на писмените документи по оформянето положението на новия кабинет: указите за „освобождаване“ правителството на БЗНС и за „назначаване“ правителство начело с Ал. Цанков, както и манифестът на превратаджите.³⁹ Така че едва ли трябва категорично да се утвърждава, че политическата подготовка на деветоюнския преврат принадлежи на Народния сговор, а техническата — на Военния съюз. Последният извърши не само техническата подготовка и извършването на преврата, но играеше инициативна роля и в политическата подготовка на самия преврат.

На 8 срещу 9 юни Военният съюз със знанието и съгласието на цар Борис извърши държавен преврат, свали земеделското правителство и постави правителство начело с Ал. Цанков, в което бяха включени и подбрани представители на опозиционните „партии на реда“. Доминираща роля в правителството на деветоюнците имаха представителите на Народния сговор, зад които стоеше Военният съюз.⁴⁰ След успешния завършек на преврата една

³³ Това е разглеждано подробно в гл. 3.

³⁴ С т. Р а д у л о в. Народният сговор и генезисът на българския фашизъм, с. 397.

³⁵ АМВР, с. д. 1556/1954, т. 2, л. 191—192, 246; т. 6, л. 120.

³⁶ Пак там, т. 2, л. 193; т. 6, л. 121.

³⁷ Пак там.

³⁸ Пак там.

³⁹ Пак там, т. 6, л. 125, Протокол за разпит на Ив. Вълков.

⁴⁰ Вж. Й. М и т е в. Цит. съч., с. 194 и сл.

делегация в състав от Ал. Цанков, Д. Казасов, П. Тодоров и Б. Смилов по водевилен начин уведоми царя за сполучливия изход на деветоюнското дело.⁴¹

Така по едно стечение на обстоятелствата Народният сговор се оказа на повърхността на политическия живот в страната. Участието му в деветоюнския преврат и това, че негови представители оглавиха властта, оказа голямо влияние върху неговата по-нататъшна идейна и политическа еволюция. Отсега нататък всичко свързано със смазване съпротивата на сваления от власт БЗНС, формирането на системата на новия режим, терористичната разправа с революционните сили са най-ясно свързани с дейците на Народния сговор.

Ролята на Народния сговор в борбата за сваляне на земеделския режим се заключава преди всичко в приноса му за сплотяване силите на буржоазията, в изработването и пропагандирането на обща програма на последната, в осигуряването на политически консултации на неопитните в политическите дела ръководители на Военния съюз, в осигуряване образуването на привидно гражданско правителство с участието на представители на всички „конституционни партии“.

VIII. НАРОДНИЯТ СГОВОР И ОБРАЗУВАНЕТО НА ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКАТА ОПОРА НА ДЕВЕТОЮНСКИЯ РЕЖИМ

На 9 юни и почти до края на юни дейците на Народния сговор заедно с тези на Военния съюз, Съюза на запасните офицери и други фактори при пълното съдействие и върховенство на монарха се заеха с правенето на новата власт. Председателят на Народния сговор Ал. Цанков, както се каза, стана министър-председател, Янаки Моллов — на земеделието, Ив. Русев — на вътрешните работи, Я. Стоенчев — на обществените сгради, пътищата и благоустройството, Б. Смилов — на правосъдието и т. н. Една част от активните сговористи се върна в армията — ген. В. Лазаров оглави софийския гарнизон, но по правило в армията се върнаха дейците на Военния съюз. Друга част зае командни позиции в полицейския апарат. Вл. Начев стана началник на обществената безопасност. Секретарят на Военния съюз Н. Рачев стана секретар на министерството на вътрешните работи и фактически стана главният фактор по устройството на новата администрация. Вл. Руменов оглави дирекцията на народното здраве и пр. Но службите бяха много, а хората на Народния сговор и на Военния съюз — малко. Освен това и сговористите, както и всички деветоюнци имаха много тревоги около смазването на юнското въстание.¹

Основната организационно-политическа задача на Народния сговор след преврата беше двояка: да се съгради нова администрация и да се създаде обществено-политическа опора на режима. Тук ще бъде проследено изпълнението само на втората задача, което протече в две посоки. Едната се свеждаше до това, че бяха направени някои стъпки към организационно стабилизиране, усъвършенствуване и развиване на самия Народен сговор. На 17 юни 1923 г.

⁴¹ Д. К а з а с о в. Бурни години (1918—1944). С., 1949, с. 148—151; НАБАН, Сб. IV а. е. 159, Ст. М о ш а н о в. Цит. спомени.

¹ Й. М и т е в. Цит. съч., с. 214 и сл.

членовете на Народния сговор в столицата проведоха след преврата събрание. В него участваха и министрите, членове на Сговора — Ал. Цанков, Я. Моллов, Б. Смилов, Я. Стоенчев. На събранието присъстваха и някои представители на Народния сговор от провинцията. Пред него основна реч произнесе министър-председателят. Той подчерта, че и след преврата основната задача на Народния сговор оставала „да ратува за сплотяването на съществуващите политически и обществени сили, привърженици на правовия ред и на мирния стопански и обществен напредък в духа на обществената солидарност, справедливост и полза и за насочване на народната енергия не към рушене и опустошение, не към класова и съсловна вражда, а към разумно и дружно творчество“. Това сплотяване силите на буржоазията, заяви Цанков, трябвало да се постигне „на всяка цена и с всички жертви“².

На тази конференция беше решено съюзът „Кубрат“ да се влее в Народния сговор. Беше извършена известна реорганизация на ръководството. То беше разширено с десет представители от провинцията, между които Кънчо Миланов, Дим. Бошнаков, Ченков и др. — всички от Обединената народно-програсивна партия.³ Т. Кулев — дотогавашен секретар, беше провъзгласен за подпредседател.⁴ Конференцията прие план за работата на Народния сговор при новите условия и реши да се излезе с апел, с който да бъдат приканени сговористите от цялата страна да заработят за сдружаване на подкрепилите правителството партии.⁵

След това провинциалните групи на Народния сговор в Русе, Сливен, Ст. Загора и другадe също проведоха свои сбирки.⁶ По този начин дейците на Народния сговор искаха да покажат, че тяхната организация е жива и че макар и да са на власт, мисията на сговора още не е завършена.

Тъй като идеята за сливане на „партиите на реда“ срещна много трудности главно от страна на Радикалната, Демократическата и Социалдемократическата партия,⁷ три седмици след преврата Народният сговор реши да използва като едно от средствата за натиск върху тях и формалното си превръщане в партия. На 3 юли (а според в. „Епоха“ на 30 юни) със специално окръжно беше наредено да се реорганизират дотогавашните градски комитети, като се образуват местни бюра на Народния сговор. Тези бюра да осигурят активен партиен живот: да събират парични средства, да изпращат агитатори по селата и т. н.⁸ В резултат на това всички додеветоюнски групи на Народния сговор избраха по подобие на буржоазните партии свои местни бюра: в Пловдив, Ст. Загора, Хасково, Сливен, Русе, Варна, Плевен, Враца, Пазарджик, Шумен и др. Ръководството на Софийския клон, попълнено с някои дейци от провинциалните клонове, се провъзгласи за централно управление. Новата партия обаче имаше временен и авариеен характер.

² В. Слово, бр. 325 от 18. VI. 1923.

³ БИА, ф. 15, а. е. 1854, Писмо на обединист от провинцията до Ат. Буров, 4. VII. 1923, л. 133.

⁴ В. Слово, бр. 325 от 18. VI. 1923.

⁵ Пак там.

⁶ Пак там, бр. 331 от 25. VI. 1923.

⁷ В. Георгиев. Буржоазният политически фронт в България в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г., с. 252 и сл.

⁸ БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 133.

Додеветоюнските комитети на Народния сговор се оживиха и разгърнаха активна дейност по създаването на обществено-политическа опора на режима. В тях влязоха нови хора от буржоазните партии, от Съюза на запасните офицери, а също и безпартийни службогонци, очакващи облагодетелствуване от новата власт. На проведеното на 7 юли в Пловдив с участието на представителя на централното управление Любен Стоенчев събрание на Народния сговор например беше избрано ръководство от 20 души, в което влязоха по няколко представители от Обединената, Демократическата, Националлибералната партия и от запасното войнство.⁹

В Народния сговор стремглаво се втурнаха партизани от всички буржоазни партии и главно от Националлибералната и Обединената народнопрогресивна партия. И двете тези партии се стремят да използват новата формация за партийните си цели, да заемат ключови позиции в групите на Народния сговор. Течението на Б. Смилов (бивши радослависти) в Националлибералната партия започна преговори с Народния сговор за цялостно включване в него.¹⁰ Тъй като Народният сговор се страхуваше, че едно вливане на макар и част от Националлибералната партия в него ще затрудни, а може и да провали преговорите по сливането на буржоазните партии, отказа услугите на групата на Б. Смилов. Чрез в. „Слово“ дори беше опровергано твърдението за споразумение между Народния сговор и Националлибералната партия.¹¹ Още по-активно се домогваха до Народния сговор представители на Народнопрогресивната партия.¹² Към тях дейците на Народния сговор бяха по-благоклонни, защото бяха по-перспективни както по вътрешни, така и по международни съображения.

Като орган на Народния сговор и след девети юни продължи да излиза в. „Слово“, който стана и официоз. Но във връзка с тяснопартийните нужди от 21 юни започна да излиза и в. „Сговор“. Основани бяха и редица местни сговористки вестници.

Сега бяха образувани и нови организации на Народния сговор. На 14 юли такава организация беше основана в Бургас. Тя избра десетчленен окръжен комитет с председател Илия Тодоров. В него влязоха представители на запасните офицери и подофицери и на буржоазните партии.¹³ На 3 август беше основана група на Народния сговор в Карнобат. Това стана вероятно по инициатива на дейци на Националлибералната партия, защото вместо бюро беше избрано постоянно присъствие.¹⁴ На 5 август беше образуван клон на Народния сговор в Берковица.¹⁵ В основаната сговористика организация на 8 август в Кула влязоха представители на буржоазните партии и безпартийни.¹⁶ Бяха

⁹ В. Слово, бр. 344 от 10. VII. 1923.

¹⁰ ЦДИА, ф. 105, оп. 1, а. е. 465, л. 23; също БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 133.

¹¹ В. Слово, бр. 347 от 14. VII. 1923, Недостойна интрига. В Епоха публикува на 14 юли 1923 г. писмо на члена на постоянното присъствие на НЛП Д. Върбенов до някой си Сашо, в което се казва: „Говорихме с Мишайков и други от Сговора по моята работа — тем и на нас се вижда, че бързате, първо, защото още не се знае партиите какво ще строят, а имат срок 5—6 дена, и, второ, има да се уреждат някои вътрешни работи. Ето защо говори по телефона с Мишайкова и ако е възможно, нека се почака с тая работа, за да се знае по-после какво ще става, та да не се разваля тогава това, което сега става.“ Това е допълнително доказателство за водените между Народния сговор и НЛП преговори.

¹² БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 133.

¹³ В. Слово, бр. 348 от 16. VII. 1923.

¹⁴ Пак там, бр. 367 от 7. VIII. 1923.

¹⁵ Пак там, бр. 366 от 6. VIII. 1923.

¹⁶ Пак там, бр. 369 от 9. VIII. 1923.

образувани сговористки групи и в други градове. Но и сега не може да се твърди, че Народният сговор покрил страната със свои организации.¹⁷ Но е факт, че през юли и началото на август беше в ход процес на образуване групи на Народния сговор в градовете. Народният сговор ги изграждаше съзнателно с две цели: едната — да създаде своя партийна мрежа, която в случай, че не се слеят буржоазните партии, да стане единствена управляваща партия.¹⁸ Втората — да се окаже организиран натиск отдолу върху ръководствата и водачите на партиите от Конституционния блок да влязат в проектираната от Народния сговор и Военния съюз обща буржоазна формация.

Макар и да се силеха да превърнат Народния сговор в масова буржоазна партия, деветоюнците на преден план поставиха въпроса за обединяването на всички буржоазни партии: Обединената народнопрогресивна, Демократическата, Радикалната и Национал-libералната, а по възможност и БРСДП, и по този начин бързо да образуват голямата обществена сила, която да крепи господството на българската буржоазия.

Един от активните деветоюнци — Хр. Калфов, свидетелствува, че още на 10 юни, след като станало ясно, че превратът е успешен, превратаджиите се изправили пред въпроса: от чие име ще управляват, на какво ще се опира новата власт. Заговорниците бяха единодушни, че не бива да се предаде властта на традиционните буржоазни партии, понеже били некадърни, а и поради „искрените и приятелски съвети, които ни направиха някои велики сили“¹⁹. Сред деветоюнците се очертаха две становища. „Едни поддържаха да се създаде една масова военна партия. Други застанаха упорито на гледището да се създаде една нова политическа сила с нова идеология, нов манталитет, която да запази придобивките на 9 юни и да продължи неотклонно делото за реформирането, закрепването и издигането на българската национална държава“ — пише Хр. Калфов. И тази сила да се формира „както от военни, така също и от политически елементи“. В спора надделяха тези, които поддържаха второто становище.²⁰ Деветоюнците смятаха, че желаната от тях сила ще се създаде лесно, защото разполагаха с политическата власт и защото на първо време поне не допускаха, че може да има представители на буржоазията, които и след девети юни да им оспорват политическия приоритет. Между ръководителите на Военния съюз и дейците на Народния сговор имаше такива, които мислеха да създадат желаната обществена сила, като се разтурят всички партии и след това да се образува нова партия, в която да влязат само подкрепящите деветоюнското дело привърженици на разтурените партии.²¹ Но те трябваше много скоро да се убедят, че тази идея не се споделя от

¹⁷ Вж. Ст. Радулов. Народният сговор и генезисът на българския фашизъм, с. 400. Тук авторът твърди, че „за кратък период от време Народният сговор успя да покрие страната със свои организации“. Това не може да се докаже, пък и не отговаря на истината.

¹⁸ А. л. Цанков. Програмата и задачите на правителството. — В. Слово, бр. 343 от 9. VII. 1923. Същата реч беше издадена като брошура: Реч на министър-председателя пред публично събрание в София, 8 юли 1923.

¹⁹ Хр. Калфов. Девети юни и българското социално национално движение. С., 1934, с. 55—56. Актът на 9 юни. Предпоставки и придобивки. Идеологията на нашето движение (Лекция, четена на 27. IV. 1934 в политико-просветния курс на софийската младежка група). Публикувана с друга лекция с общо заглавие; споменато в началото на тази бележка, с. 55—57.

²⁰ Пак там, с. 56—57. Вж. също АМВР, с. д. 106252, т. 4, л. 175, Показания на Хр. Калфов от 5. X. 1935.

²¹ АМВР, с. д. 1556/1954, т. 2, л. 264; т. 6, л. 120.

партиите на Конституционния блок, особено от Демократическата и Радикалната. Тогава чрез Ал. Цанков обявиха, че правителството ще ратува за сливането на подкрепящите го партии.²²

Демократи, радикали, а и много народнопрогресисти останаха привърженици на един по-либерален режим, при който техните партии да играят известна роля. Един народнопрогресист сподели в писмо до Ат. Буров своето опасение, че в страната може да бъде установена „една нова диктатура на запасните офицери и някои идолози“, т. е. на Военния съюз и Народния сговор.²³

След като възпресе разбирането за сливането на буржоазните партии, деветоюнците все пак вярваха, че ядрото на желаната от тях формация ще стане Конституционният блок. Но последният, макар да подкрепи деветоюнското дело, като цяло не споделяше плановете на превратаджииите отначало да се слоят съставляващите го партии, а след това и с Националлибералната партия и, разбира се, с Народния сговор и евентуално с БРСДП. Освен Обединената народнопрогресивна партия другите две партии от блока (Демократическата и особено Радикалната) не споделяха напълно тоталитаризма на деветоюнците и предпочитаха буржоазната демокрация като форма на диктатурата на буржоазията. А що се отнася до обединяване на буржоазните сили, партиите от Конституционния блок защитаваха почти взаимно изключващи се схващания.²⁴

Цялата дейност на Конституционния блок след девети юни се изчерпва с провеждането на няколко заседания на централния блоков комитет. След преврата блокът фактически престана да съществува. Официалното му разформирание обаче беше обявено от съставящите го партии на 19 юли.²⁵ Затова дейците на Народния сговор, чрез който деветоюнците действаха на политическото поле, насочиха вниманието си към работа с ръководствата на отделните партии и специално към привличане на кадрите им от втора ръка. В тази си дейност те използваха всички средства, с които разполагаха: властта, Народния сговор, Военния съюз, организациите на запасните офицери и подофицери, крилото на Т. Александров от ВМРО, привържениците на буржоазната политическа интеграция в самите буржоазни партии.²⁶ В края на краищата стана ясно, че БРСДП отхвърля категорично идеята за сливане с буржоазните партии. А Националлибералната партия не беше желана като съставка на една нова обща буржоазна формация нито от Демократическата, нито от Радикалната партия.

Ръководните дейци на Народния сговор и главните фактори при новия режим от края на юни и особено през юли и началото на август действаха енергично за създаването на обществената опора на деветоюнския режим. Делегация на Народния сговор и Военния съюз в състав от Ал. Цанков, Ив. Русев, Ив. Вълков и Хр. Калфов привикваше при себе си за уговаряне представители на „партиите на реда“. Чрез печата, особено чрез в. „Слово“ и в. „Сговор“, активно се пропагандираше идеята за сливането на тези партии.

²² Ал. Цанков. Реч, произнесена пред публично събрание в София на 8 юли 1923; в. Слово, бр. 324 от 16. 1923, Д. М и ш а й к о в. Към сговор; бр. 320 от 12. VI. 1923, Народен сговор и др.

²³ БИА, ф. 15, а. с. 1854, л. 133.

²⁴ Вж. В. Георгиев. Буржоазният политически фронт в България. . . , с. 252 и сл.

²⁵ ЦДИА, ф. 300, оп. 1, а. с. 141, л. 18, Протоколни централния блоков комитет, 19. VII. 1923.

²⁶ Вж. В. Георгиев. Буржоазният политически фронт. . . , с. 258—260.

Освен това чрез организацията на самия Народен съговор се проведе акция за мобилизиране и канализиране натиска на местните ръководства и на отделни по-маловажни дейци от буржоазните партии за възприемане идеята на деветоюнците за сливане. Много сили за тази кауза хвърлиха председателят на Народния съговор Ал. Цанков (на събрания в София и Варна той разви и защити схващането на Народния съговор за реорганизирането на буржоазния политически фронт, щедро сипеше заплахи по отношение на онези, които не са съгласни с планове на деветоюнците за създаване на нова политическа структура на страната, и пр.), подпредседателят Т. Кулев, който в началото на юли проведе серия от събрания на Народния съговор в Хасково (на 8 юли), Ст. Загора (12 юли) и другаде; Хр. Калфов (той проведе събрания в Габрово и другаде), Я. Стоенчев, Цв. Бобошевски, Ив. Русев и др. На тези събрания се приемаха почти еднотипни резолюции — явно продиктувани от центъра. За илюстрация ще приведем приетата от събранието на Народния съговор в Хасково на 8 юли резолюция: „1. Изказва своята адмириация и безгранична признателност на самоотвержените дейци на 9 юни, които със своето велико дело освободиха народа и страната ни от позорния, престъпния и насилническият режим на Стамболийски. 2. Дава своята пълна подкрепа на днешното правителство и му пожелава енергия и решителност за изкарване докрай делото за закрепване на свободата, реда и законността в страната. 3. Апелира към всички добри български граждани от села и градове да си подадат ръка да образуват една единна мощна обществена историческа сила и да заработят под единното народно знаме на Съговора, социалната правда и демокрацията, за културния, стопанския и социалния напредък на милото ни отечество.“²⁷

Обединителната акция се водеше и чрез издаването на пропагандни материали, като позиви, апели и др. Такива материали бяха издадени в Самоков,²⁸ Варна,²⁹ Сливен³⁰ и другаде.

Организирано беше бомбардирането на централните бюра на управляващите партии с телеграми от местни ръководства на тези партии и на младежките им организации, както и от групите на Народния съговор с настоятелни искания да възприемат безусловно идеята и условията на Народния съговор и Военния съюз за сливане на „партиите на реда“³¹.

В процеса на преговорите за сливане на буржоазните партии в Демократическата и Радикалната партия се обособиха течения, които открито се обявяват против него. Понеже се ползуваха с подкрепата на деветоюнците, в тези партии връх взеха десните, съединистките елементи.³² Последните се бояха да не би при новия режим партиите да се окажат излишни, а Народният съговор да прерасне в единствена управляваща партия. От такива съображения действуваха дори народнопрогресистите.³³ Към 24 юли всичко изглеждаше да завърши с успех, но проявената от Народния съговор безтактност временно

²⁷ В. Слово, бр. 345 от 11. VII. 1923, Резолюция на събрание на Народния съговор в Хасково.

²⁸ В. Промяна, бр. 49 от 18. VI. 1923.

²⁹ В. Слово, бр. 353 от 21, VII. 1923, Позив на общогражданския комитет във Варна. Той е подписан от представители на ДП, ОбНПП, НЛП, РП и БРСДП и съдържа искане да бъдат обединени всички управляващи партии.

³⁰ Пак там, бр. 358 от 27. VII. 1923.

³¹ Вж. например в. Слово, бр. 360 от 30. VII, 1923, Телеграма на Народния съговор — Русе; бр. 366 от 6. VIII. 1923, Телеграма на Народния съговор — Берковица.

³² Вж. В. Г е о р г и е в. Буржоазният политически фронт. . . , с. 262 и сл.

³³ БИА, ф. 15, а. е. 204, л. 25—26, Ц. Бръшлянов (Плевен) до Ст. Данев, 4. VII. 1923.

осуети завършването на обединителната акция. Затова пък тогава беше и формално зафиксирано пълното единомислие на ръководството на Обединената народнопрогресивна партия с Народния съговор и Военния съюз по въпроса за образуването на единната буржоазна формация. Нещо повече, то започна преговори за обединяването с Народния съговор. За да предотврати тази комбинация, което щеше да даде определени предимства на народнопрогресистите, ръководството на Демократическата партия предложи да се слоят двете партии под общо название Демократическа партия, т. е. предложи Обединената партия да се влее в Демократическата. Ръководството на Обединената партия отговори, че е съгласно, но отклони действителното му извършване, като предложи евентуалната нова партия да се казва „Конституционнодемократическа“.³⁴ Демократите не приеха това и акцията им се провали. Същевременно ръководството на Обединената партия постигна разбирателство с Народния съговор и на 24 юли фиктивно се вля в него. Това беше направено с цел да бъде засилен натискът върху все още съпротивяващите се да преклонят глава пред деветоюнците ръководства на Демократическата и Радикалната партия. Но то имаше и друго важно предназначение: да не се даде възможност на действуващите за пълното отричане на партиите да реализират своите желания поради неотстъпчивостта на старите буржоазни партии.

И действително на 2 август 1923 г. между ръководствата на Демократическата и Радикалната партия беше сключено споразумение за обединяване на двете партии в обща формация с название Съюз на демокрацията с платформа — тази на Радикалната партия.³⁵ Това беше обединение, на което крилата на Малинов и Костурков гледаха като на спасение от натиска на деветоюнците и като една предпоставка за отстояване на буржоазнопарламентарната демокрация. Деветоюнците и десните крила в Демократическата и Радикалната партия обаче гледаха на това обединение като на стъпка към пълното сливане на буржоазните партии.

За решителен натиск върху Съюза на демокрацията на 5 август в София беше свикана национална конференция на Народния съговор (третата от неговото открито обявяване и втората след преврата на девети юни). Освен чистокръвни сговористи в нея участваха и много новопокръстени такива от всички партии, имащи представители в правителството. Според едни сведения в тази конференция участваха над 100 сговористи, от които 31 народнопрогресисти, 23 демократи, 18 националлиберали, 7 радикали, 31 безпартийни — буржоазни интелектуалци, офицери от запаса, адвокати и др.³⁶ В продължение на няколко дни конференцията обсъди състоянието на преговорите по сливането на партиите и разпалено пледира обединителната кауза. И този път Народният съговор и Военният съюз заплашваха несговорчивите водачи на буржоазните партии. Говорилният пред конференцията председател на Народния съговор и министър-председател Ал. Цанков например заяви: „Ако не постигнем едно организиране на всички сили, които да се използват правилно, и ако партиите останат на старото си становище, ние, Народният съговор, смятаме да отправим апел към народа да се обедини под нашето

³⁴ ЦДИА, ф. 252, оп. 1, а. е. 969, Съобщение на група дейци на ДП, влезли в Демократическа сговор от април 1924, с. 8.

³⁵ В. Прапорец, бр. 174 от 4. VIII. 1923, Учредителен протокол на Съюза на демокрацията.

³⁶ В. Сговор, бр. 42 от 10. VIII. 1923.

знаме. Това е най-последното средство, до което ще се видим принудени да прибегнем, ако не надделее благоразумието и любовта към народа.³⁷ Така в началото на август Народният съговор реши да вземе мерки с помощта на властта, която имаше, за да се превърне в единствено управляваща партия в случай на пореден отказ на буржоазните водачи да групират партиите си под едно знаме — това на Народния съговор.

Конференцията на Народния съговор прие резолюция върху състоянието на преговорите за сливане на партиите, като поиска ултимативно най-късно до 12 август всички преговори по създаването на обща партия да бъдат завършени.³⁸ Наред с това конференцията излъчи една комисия в състав В. Лазаров, К. Георгиев, Н. Рачев и др., която посети водачите на Демократическата, Радикалната, Народнопрогресивната, Националлибералната и Социалдемократическата партия с мисия да ги увещава по-скоро да завършат преговорите по сливането.³⁹

Ръководството на БРСДП остана непреклонно в отказа си да вкара партията в каквото и да е буржоазна формация. Ръководството на Радикалната партия продължи да се противопоставя на каквото и да е организационно сливане с Националлибералната партия. От своя страна Народният съговор и Военният съюз окончателно се убедиха, че не е възможно сливане на всички буржоазни партии, и коригираха своите искания в смисъл в евентуалната нова партия да влязат само партиите от бившия Конституционен блок и Народния съговор.

В решаващия етап от усилията на деветоюнците да образуват голяма буржоазна партия като опора на своята власт брутално се намеси и ръководството на ВМРО-автономисти. На 3 август Т. Александров писа по въпроса за сливането и против създаването на Съюза на демокрацията: „За да осуетим тоя шмекерски „Съюз на демокрацията“ или по-право да наложим сливането, постигнато на 24 м. м., може би ще трябва да пратим някои търговци зад граница ала Резмов (Климент Резмов — убит непосредствено след девети юни като противник на автономистите — бел. авт.). Десет-двадесет глави са нищо пред съществуването на България. Моля, и ти срещни Малинов и Найденов и им кажи, че няма да им простим да съзаклятничат. Дай им пет дена срок с взаимни отстъпки да свършат сливането в духа на станалото на 24 м. м. Не можем поради тяхното вироглавство да губим повече време тук. Стига игри. Стига еврейски пазарлъци.“⁴⁰ Автономистите на Т. Александров използваха всичките средства, с които разполагаха: от залпахите до персоналното уговаряне, за да склонят непокорните водачи на демократите и радикалите да възприемат искането на деветоюнците за образуването на голяма буржоазна формация.⁴¹

Понеже на 24 юли само набързо и фиктивно с цел да блъфират Демократическата и Радикалната партия беше обявено вливането на Обединената народнопрогресивна партия в Народния съговор, на 9 август това стана и официално. При тази операция ръководството на народнопрогресистите постави

³⁷ В. Слово, бр. 368 от 8. VIII. 1923, Реч на Ал. Цанков.

³⁸ Пак там, Конференцията на Народния съговор.

³⁹ Пак там, бр. 366 от 6. VIII. 1923.

⁴⁰ Цитирано по НАБАН, Сб. IV. а. е. 161. С т. М о ш а н о в. Из спомените ми. Управлението на Ал. Цанков, т. 4, с. 20.

⁴¹ И. М и х а й л о в. Спомени. Т. 2, 1965, с. 293—296; НАБАН, Сб. IV, а. е. 161, С т. М о ш а н о в. Цит. спомени.

само едно условие: двете партии да бъдат представени в ръководството на новообразуваната формация с по равно число представители.⁴²

След интензивни преговори, станали на 9 и 10 август и в които като нов аргумент за образуването на общобуржоазен политически фронт беше използвано известието, че БКП в съюз с БЗНС се готви да извърши въстание против деветоюнския режим, на деветоюнците се удаде да постигнат най-сетне преследвания от тях с толкова усилия резултат. На 10 август делегациите на Народния съговор: Ал. Цанков и секретарят на истинския Народен съговор, а също Ив. Вълков — председател на Военния съюз, и Хр. Калфов; Ат. Буров и Д. Христов от Обединената народнопрогресивна партия и тая на Съюза на демокрацията: Н. Мушанов и Р. Маджаров (от Демократическата партия) и Й. Фаденхехт и Н. Найденов (от Радикалната партия) подписаха протокол за сливането на Народния съговор със Съюза на демокрацията в обща партия с наименование Демократически съговор.⁴³ В ръководството на новата формация влязоха представители на всички влизачи в нея групи: от Народния съговор — 10 (по 5 от Народния съговор и Обединената партия) и 14 от Съюза на демокрацията (по 7 от всяка съставляваща го партия). Представителите на Народния съговор бяха Ал. Цанков, Т. Кулев, Хр. Калфов, Н. Рачев, Владимир Вазов. Отсега нататък Народният съговор престана да съществува като самостоятелно политическо образувание.

Народният съговор и след девети юни продължаваше да отстоява дотогавашните си идейни и политически схващания. Доказателство за това в по-широк план представляваха съставът, дейността и манифестът на деветоюнското правителство. Макар в това правителство да имаше подбрани представители и на други партии, по същество те или играеха второстепенна роля, или в най-добрия случай бяха солидарни с провежданата политика. Друго доказателство представляваха разгледаните по-горе усилия за образуване на обществено-политическа опора на деветоюнския режим. По-специално внимание заслужават следдеветоюнските програмни схващания на управляващия вече Народен съговор. Представа за тези схващания ни дават публикуваните в тогавашния официален печат и книжнина програмни изказвания на ръководни деветоюнци, макар те да се отнасят преди всичко за необходимостта от образуването на обща политическа партия.⁴⁴ Известно допълнение на тези платформени изказвания представляват конкретните програми на някои деветоюнски министри. По-голяма стойност обаче има програмата на правителството, за която се говори в учредителния протокол на Демократическия съговор, с която трябвало да бъде допълнена програмата на Съюза на демокрацията, приета като програма на новата партия.⁴⁵

Програмата на Съюза на демокрацията е известна. Това беше програмата на Конституционния блок. А програмата на Конституционния блок представляваше по същество предложената от ръководството на Радикалната партия платформа, въз основа на която трябваше да се извърши консолидирането на буржоазния политически фронт. Тази програма изразяваше ос-

⁴² В. Ден, бр. 725 от 11. VIII. 1923.

⁴³ В. Сговор, бр. 42 от 10. VIII. 1923. Вж. също В. Г е о р г и е в. Буржоазният политически фронт. . . , с. 265 и сл.

⁴⁴ Вж. бел. 18 и 22.

⁴⁵ В. Сговор, бр. 42 от 10. VIII. 1923.

новните схващания на Радикалната партия и представляваше един документ с буржоазно-либерален характер.⁴⁶

А какво представляваше програмата на деветоюнското правителство? Тъй като не успяхме да открием окончателния текст на тази програма, тук ще си служим с един негов проект. Става дума за един пространен документ от 35 машинописни страници с наслов „Програма за уредбата и управлението на Българската държава.“⁴⁷ Ще посочим някои основни нейни положения. Още в преамбула на програмата се говори, че държавата „си поставя за цел да създаде условия за всестранното издигане на свободния български гражданин, жител на селото и града, стреми се да му гарантира осветените от конституцията лични и обществени свободи. . . Държавата се намесва в социалните конфликти, за да подкрепи стопански слабите и да обуздае злоупотребленията с могъществото на капитала.“⁴⁸ В първата част на проекта за програма се казва, че правителството ще управлява „в духа на принципите, легнали в основните на Търновската конституция“, като „отклонява възможностите за лични и безотговорни управления“, че то ще „зачита напълно авторитета на Народното събрание“, което трябва да представлява „истински отбор на умствените и нравствените сили на България“.⁴⁹ Що се отнася до изпълнителната власт, задача щяла да бъде да се освободят нейните органи „от гибелното влияние на партизанщината, като се ръководи изключително от принципа на тяхната компетентност“⁵⁰. Даваха се обещания да бъде съблюдувано местното самоуправление, като се зачита „самостоятелността на изборните учреждения“⁵¹. Като една от най-големите задачи на правителството се посочваше „създаването на добре организирана и отличено подготвена полиция“, освободена от партийните влияния.⁵² Провъзгласяваше се независимостта на правосъдието и несменяемостта на съдиите.⁵³ Като сигурен страж на „законността, реда и спокойствието“ се обявяваше армията, стояща „над партийните влияния и борби“⁵⁴.

Правителството обещавахе да ликвидира „съсловната и разсипническа политика на бившия режим“, т. с. на земеделската власт в областта на финансите.⁵⁵

Като основни принципи на стопанската политика на правителството се провъзгласяваха: ръководната роля на държавата в развитието на цялото

⁴⁶ В. Пряпорец, бр. 155 от 15. VII. 1922, Позив към българския народ; в. Радикал, бр. 286 от 27. XII. 1921, Резолюция на ВПС на Радикалната партия.

⁴⁷ ЦДИА, ф. 369, оп. 1, а. е. 718, л. 1 и сл. Тук се намира само начална част от въпросния документ. Също там, ф. 11, оп. 1, а. е. 1852. Тук се намира пълният текст на документа. В него изрично се посочва, че това е проект. От съдържанието на този документ се вижда, че той е дело на дейци на Народния сговор и по-специално на такива, които заемат отговорни места във властта. Видно е също така, че е съставен след девети юни и преди сливането на буржоазните партии в Демократически сговор. Освен това в екземпляра, който се намира във фонда на Хр. Калфов, на първата страница е написана с молив датата 8 юли 1923 г. Не бива да се смущаваме, че документът се намира в архива на Н. Сакаров, защото последният е бил в роднински връзки с Я. Стоенчев, член на Народния сговор и министър в деветоюнския кабинет. Той го е получил вероятно от споменатия министър.

⁴⁸ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а. е. 1852, л. 1.

⁴⁹ Пак там, л. 2.

⁵⁰ Пак там.

⁵¹ Пак там, л. 4.

⁵² Пак там.

⁵³ Пак там, л. 5.

⁵⁴ Пак там, л. 7.

⁵⁵ Пак там, л. 8.

народно стопанство, която да бъде осъществявана чрез създаването на Висш стопански съвет; „мирно сътрудничество на всички стопански сили“; безпристрастен абритраж от страна на държавата, за да се поддържа „социалният мир в страната“.⁵⁶ В аграрната политика се провъзгласи принципът: „земята трябва да принадлежи на ония, които я обработват“; запазване от ограбване на държавния и обществените поземлени фондове; „създаване на жизнеспособни земеделски стопанства“ и ревизиране на аграрната реформа на БЗНС с оглед интересите на едрите земевладелци и на манасириите. Говореше се за комасиране на земите, за колонизиране на равнинните земи от планинското население и пр.⁵⁷

В областта на промишлеността се обещаваха покровителство на местната промишленост, създаване условия за сигурност на капиталите и грижи за привличане на чужди капитали в страната, вземане на различни мерки в полза на занаятчийството.⁵⁸

В социалната област се провъзгласяваше принципът на социалния мир, за намесата на държавата в урегулирането отношенията между труда и капитала, прилагане на съществуващото трудово законодателство, на осемчасовия работен ден, обещаваха се разни дребни подобрения на трудовото законодателство и пр.⁵⁹

Във външната политика се обещаваха да се следва курс на мирни и добросъседски отношения с балканските държави, лоялно изпълнение на следвоенните договори, стремеж да се разреши по мирен начин въпросът за излиза на България на Бяло море, искане да бъдат прилагани клаузите за малцинствата от Ньойския договор от всички, които са го подписали, т. е. и от съседите на България.⁶⁰

От изложеното дотук се вижда, че дейците на Народния съговор и след като бяха поставени на власт и до сливането с Обединената народнопрогресивна партия и влизането в Демократическия съговор запазиха додеветоюнските си идейни и политически схващания: засилване ролята на буржоазната държава в цялостния живот на страната; запазване основните принципи на Търновската конституция, а значи и на установените с нея държавни структури; реформиране на политическата структура с оглед осигуряване на единство в буржоазния политически фронт и силна управляваща партия; осигуряване на социален мир чрез създаване на безконфликтни отношения между работниците и капиталистите; засилване и усъвършенстване на репресивната система за обуздаване на противните на буржоазния строй социални и политически сили. Тези положения се съдържаха и в програмата на Конституционния блок, станала отпосле и такава на Съюза на демокрацията. Тъкмо това обстоятелство обуслови лесното съгласяване на деветоюнците временната програма на Демократическия съговор да представлява програмата на Съюза на демокрацията (Конституционния блок, Радикалната партия), допълнена с тази на правителството. И действително изработената временна платформа на Демократическия съговор представляваше симбиоза от основните положения на горечените документи.⁶¹ Следователно Народният съговор

⁵⁶ ЦДИА, ф. 11, оп. 1, а. е. 1852, л. 12—13.

⁵⁷ Пак там, л. 15—21.

⁵⁸ Пак там, л. 22—23.

⁵⁹ Пак там, л. 24—25, 35.

⁶⁰ Пак там, л. 3.

⁶¹ БИА, ф. 15, а. е. 1854, л. 14—20; Платформа на Демократическия съговор. С., 1923.

изигра инициативна роля не само по отношение полагане на организационните основи на Демократическия сговор, но даде своя принос и в изработването на основните положения от неговата програма.

Би следвало да се добави, че и други съображения караха деветоюнците да се кичат със сравнително либерална програма. Те не желаеха да отблъснат онези групи от буржоазията, които предпочитаха традиционната буржоазна демокрация. Искаха да се представят пред българския народ и в чужбина като създатели на демократичен буржоазен режим. А единството на буржоазния лагер особено след преврата беше особено важно както за укрепването на новия режим, така и за възнамеряваната разправа с комунистическото движение.

Разбира се, между програмата и нейното прилагане от деветоюнския режим имаше огромна разлика. Поради това за характера на режима съдим не толкова по неговата програма, по това, което се пише и говори, а по това, което се върши, по делата му. А те са добре известни: насилие, кървав терор и жестока разправа с демократичното селско движение и особено с революционното движение, оглавявано и ръководено от БКП. Съществуващата характеристика за деветоюнския режим като режим фашистки отразява обективната историческа действителност.

От изложеното се вижда, че главната политическа роля за образуването на обществено-политическата опора на деветоюнския режим изигра Народният сговор, опирайки се на Военния съюз, на силата на властта. Народният сговор се сля с Обединената народнопрогресивна партия и после стана не само инициатор, но и съсновател на Демократическия сговор, внесе в него своята идеология, програма, тактика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Идеята за създаването на организации, които да стоят над традиционните буржоазни партии или да служат като обединително звено между тях възникна още в началото на революционната криза в края на Първата световна война. Направени бяха и редица опити за нейното реализиране. Най-важни от тях бяха Институтът за защита на българските интереси и Общогражданският комитет „Обединение“. Извлеченият от дейността по тяхното създаване опит, формулираните във връзка с тях стратегия, тактика и програма впоследствие бяха доразвити и използвани при по-сложни за буржоазията условия — за организирането на Народния сговор. Тясно свързана с тази дейност беше и Великата масонска ложа в България. Една от важните предпоставки за възникването на Народния сговор беше придобитият през Първата световна война опит от намесата на държавата в обществено-икономическите отношения и специално опита на ДСГОП.

Главните причини, които породиха Народния сговор, бяха страхът от разрастването на революционното, комунистическото движение и селско-демократичното движение в страната, безсилието на разпокъсания буржоазен лагер да се справи с тях, както и непригодността на довоенните държавни и политически структури да защитят интересите на буржоазията.

Историята на Народния сговор премина през няколко периода. Първият е предварителен и обхваща времето от началото на 1918 до 1920 г. През този период възникна тенденцията за създаване на безпартийни, междупартийни

и надпартийни буржоазни формации, бяха направени практически опити за реализирането на тази тенденция, бяха нахвърляни основните идейни, политически и тактически моменти, които по-късно влязоха в идейно-политическия и тактически арсенал на Народния съговор: поставяне над всичко държавното начало и ролята на буржоазната държава в цялостния живот на страната; реформиране политическата структура на буржоазното общество; приспособяване политиката на буржоазията съобразно с новите следвоенни условия; сплотяване на всички течения на буржоазния лагер за обща борба с комунистическото движение; силна власт. Тогава беше образувано безпартийното ядро, сплотено от общи схващания за решаване политическите въпроси в страната в интерес на цялата буржоазия.

Вторият период обхваща втората половина на 1921 до средата на март 1922 г. Тогава тайно се поставиха организационните и политическите основи на Народния съговор. Ръка за ръка действаха представители на деловите кръгове на едрия капитал, формираното професорско-офицерско безпартийно политическо ядро и представители на ръководните среди на десните крила на буржоазните партии.

Третият период започна с откритото появяване на Народния съговор на 15 март 1922 г. и продължи до 9 юни на следната година. През този период Народният съговор изгради своя легална организация с основна сила в столицата. Някои групи бяха формирани и в по-големите градове в провинцията. В редовете си той обхваща представители на споменатите по-горе групи и се изяви като малобройна елитна буржоазно-реакционна формация от фашистки тип. С организацията си Народният съговор даваше пример за сплотяване на разноезичния буржоазен лагер, за да бъде постигнато общокласово единство. В социално отношение той се изяви като изразител на интересите на цялата буржоазия изобщо и по-специално на тези на едрата буржоазия. В идейно отношение представляваше една смесица от буржоазен либерализъм, умерен и краен консерватизъм, социалреформизъм, силен буржоазен национализъм, сервилен монархизъм, ярък антикомунизъм и антисъветизъм. Всички тези моменти се съдържаха и в програмите на буржоазните партии. Но дейците на Народния съговор ги изтъкнаха на преден план и акцентираха на тях. Поради особеното положение на българската буржоазия и преди всичко поради слабостта на отделните ѝ политически струи всяка самостоятелно да се справи със земеделското управление и с БКП, Народният съговор взе под своя защита и издигна като свое знаме Търновската конституция. Друга характерна особеност на Народния съговор от този период беше това, че след лятото на 1922 г., когато беше създаден Конституционният блок, фактически престана да се развива организационно и може да се каже — стана една застинала в организационно отношение формация. След септември на същата година в него доминираща роля фактически играеше офицерско-професорското му ядро. Силата на Народния съговор се състоеше в тясно свързаните с него Военен съюз и Съюз на запасните офицери, както и ВМРО-автономисти — бойната сила на българската буржоазия през този период; в това, че в него се събираха като във фокус всички реакционни течения в страната.

През този период Народният съговор съдейства за консолидиране силите на буржоазните партии, намерило израз в създаването на Конституционния блок. След това дейците на Народния съговор безплодно се опитаха да разширят тази формация с останалите опозиционни на земеделския режим партии.

Тактиката на Народния сговор през този период премина през две фази. През първата, която трае до края на септември 1922 г., Народният сговор свързваше свалянето на земеделското управление с помощта на монарха и на Конституционния блок. През втората фаза (септември 1922 — 9 юни 1923 г.) Народният сговор при инициативната роля на Военния съюз възприе заговора, преврата като средство за сваляне на земеделското правителство. Така Народният сговор стана съучастник в деветоюнския преврат.

Четвъртият период съвпада с поставянето на Народния сговор на власт и продължи до 10 август 1923 г., когато престана да съществува като самостоятелна политическа формация. Този период се дели на два етапа. Първият трае от 9 юни до 24 юли (9 август). Тогава Народният сговор продължи своето самостоятелно съществуване, направи опит да се превърне в единствена управляваща партия в страната чрез съживяване на организационния си живот, увеличи броя на своите групи, разшири числения си състав за сметка на привърженици на буржоазните партии, на безпартийни запасни офицери, на безпартийни службогонци. В известен смисъл може да се каже, че Народният сговор стана една от буржоазните партии и образец, прототип на бъдещата голяма буржоазна партия. Освен изграждането на държавния апарат дейците на Народния сговор заедно с Военния съюз и съгласувано с монаха посветиха много сили и енергия за вкарването и претопяването на буржоазните партии в общ казан, за да бъде образувана мощна обществено-политическа опора на деветоюнския режим. В края на този етап Народният сговор се обедини с Народнопрогресивната партия. На новата фиктивна и мимолетна формация той даде своето име, но загуби своя предишен облик. Вторият етап е много кратък и трае от 24 юли (9 август) до 10 август, когато се обедини с друго мимолетно политическо образувание — Съюза на демокрацията. Така пред страха от революционна акция на комунистическото движение беше постигнат и реализиран политически компромис между всички течения в буржоазния лагер под фактическото ръководство на деветоюнците, а значи и на дейците на Народния сговор.

По характер Народният сговор представляваше реакционна буржоазна формация, в която дяснореакционното от тогавашните буржоазни партии съжителствуваше с формиращите се фашистки елементи. Така старата политическа структура на буржоазията роди нова, подпомогна я да вземе организационно-политически старт.

След създаването на Демократическия сговор кръгът от някогашния Народен сговор на пръв поглед подчини и постави под свое ръководство партиите от бившия Конституционен блок. Фактически обаче той се оказа в техен плен. Влизайки в Демократическия сговор, гореречените партии занесоха там целия си исторически багаж с характерната котерийност, партизанщина и т. н. Така се получи нещо парадоксално: Народният сговор, който издигна знамето на надпартийността, стана съставка на една своеобразна реакционна буржоазна партия и фактически част от нейния хетерогенен политически състав с всички произтичащи от това последствия, т. е. попадна във вихъра на най-разюздана партизанщина.

Кървавата разправа с демократичните и революционните сили в България засили позициите на фашистките и профашистки сили в буржоазния лагер, вкл. и в самия Демократически сговор, стимулираха утвърждаването, идейно-политическото и идейно-организационното развитие на фашизма в България. Най-активна роля в този процес играха пак дейци на Народния

сговор. В състава на Демократическия сговор офицерско-професорската група, т. е. групата на безпартийния елемент от някогашния Народен сговор, фактически действуваше поне в началото като ядро на новата партия и като страж за запазването на нейната цялост. Поради много причини обаче тази група действуваше обособено от т. нар. партийен елемент в Демократическия сговор.

В перспектива издънка на Народния сговор представляваха редица фашистки и фашистувачи формации, най-значителни от които бяха Политическият кръг „Звено“ и Народното социално движение.

L'ENTENTE POPULAIRE

Vélitchko Guéorguiev

(R é s u m é)

L'Entente populaire était le résultat de la crise au sein de la démocratie bourgeoise et de l'aspiration de certains milieux bourgeois de perfectionner le système politique du pays, afin de combattre avec succès la force sans cesse grandissante des mouvements communiste et paysan après la Première guerre mondiale. Son apparition fut précédée et facilitée par la création de certaines formations bourgeoises au-dessus des partis: la Grande loge maçonnique (1917), l'Institut pour la défense des intérêts bulgares (1918), le Comité civique „Obédinénié“ (1919), l'Union militaire, etc.

Le début de l'Entente populaire fut posé pendant l'automne de 1921, sa manifestation officielle daté du 15 mars 1922. Elle fut fondée en tant qu'organisation réactionnaire de type fasciste au-dessus des partis, sans être elle-même un parti et réunissant un petit nombre d'adhérents. Sa force provenait de l'appui qui lui était accordé par le gros capital, l'institution monarchique, l'Union militaire, la droite des partis bourgeois, etc. Le fondamental dans le programme de l'Entente populaire était la revendication de former l'unité du front politique bourgeois, l'écrasement du mouvement communiste et paysan, la création d'un puissant pouvoir bourgeois. Son idéologie représentait un mélange éclectique de différentes doctrines politiques.

L'Entente populaire joua un certain rôle dans la consolidation du front politique bourgeois en Bulgarie, pour l'érosion politique du régime de l'Union populaire agrarienne bulgare et dans les préparatifs et la perpétration du coup d'Etat militaire-fasciste du 9 juin 1923. En tant que formation gouvernante, elle contribua grandement à la formation de l'Entente démocratique — appui social et politique du régime du Neuf juin et à la consolidation de ce dernier.

СЪ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Предговор	189
I. Предшественици на Народния сговор	191
II. Образуване, организация и програма на Народния сговор.	202
III. Народният сговор и Конституционният блок	216
IV. Народният сговор и Военният съюз	225
V. Народният сговор и революционното и професионалното движение	230
VI. Външнополитически позиции.	235
VII. Народният сговор и превратът от 9 юни 1923.	249
VIII. Народният сговор и образуването на обществено-политическата опора на девето- юнския режим	257
Заклучение.	268
Резюме.	268